

A KÁJONI-CODEX IRODALOM- S ZENETÖRTÉNETI ADALÉKAI.

(Harmadik és befejező közlemény.)

9. *Tancz.* (136^b 137^a lev.)

Az 1-nél nincs értékjelző, de önkénynt értetődik az egész hangjegy; a 2-nél a két első hangjegy értéke $\frac{1}{8}$, de a mint az előtte és utána következő ütemek mutatják, tollhiba és így javítandó.

10. Paikos Tancz. (137^b 138^a lev.).

Megjelent dr. Fabó Bertalan idézett műve 210. lapján, de mint *oláh táncz*, vagyis a következővel összecserélve. Így aztán a mit erről mond Fabó, hogy t. i. »kissé egyhangú, de igen eleven ritmusú táncz«-a következőre kell érteni, s viszont. Üteme Fabónál $\frac{4}{8}$, de legalább megfelelő az értékjelzés. Fabó csak a felső szólamot közli úgy ennél, mint a következőknél is.

11. Ola Tancz.

L. az előbbi jegyzetét. A Fabó közölte fényképmásolatból is kitűnik, hogy megfejtése hibás az 1., 2., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. ütemeknek; tehát csupán a 3-ik ütem jó.

12. Tancz. Az en agyam csak.

Megjelent dr. Fabó id. műve 209. l. Czimét rosszul olvasta s így a mi feltevést hozzáfűzött, magától elesik. Nagyobb hiba, hogy minden ütemet kettőbe osztott s $\frac{4}{8}$ ütemezés mellett még egyszer annyira növelte a hangok értékét, mint eredetileg van.

13. Mas ola kettős.

14. Ötödik Tancz hatodon.

Megjelent dr. Fabó id. műve 209. l. $\frac{4}{8}$ ütemben, minden ütem kettőbe osztva s a ritmikai érték kétszeresen megnyújtva. 5-ik ütemében sajtóhiba van. Címében az első szót *Ötödik*nek olvassa Fabó, s bár azon a lapon csakugyan 5-ik darab, úgy sem tudom értelmét venni az egész címnek.

15. Tancz.

Az 1-nél $\frac{1}{8}$ -ad helyett $\frac{1}{4}$ áll; hogy vétségből, mutatja az utána következő ütem, mely szóról-szóra egyezik.

16. Nyiri Tancz.

Megjelent dr. Fabó id. műve 210. l. $\frac{4}{8}$ ütemben, az értékek kétszeres megnyújtásával, minden ütem kettőbe osztva; 3-ik ütemét egy nyolczaddal magasabban írja. Ez a *javítás* helyes, de hogy az utolsó 3-ik hangjegy cis változatát honnan vette, arra nézve sem a codexben, sem a közölt fénykép másolatában semmi nyom.

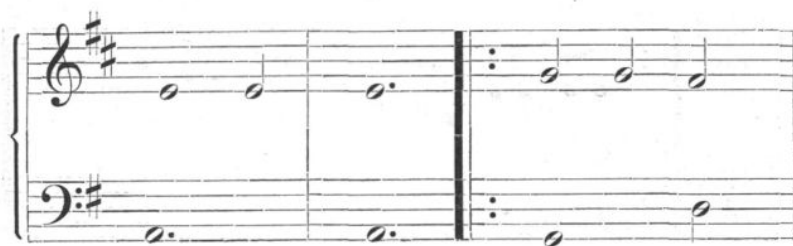
17. Lapoczkas Tancz. (138^b lev.).

Megjelent basszus nélkül dr. Fabó id. műve 211. l. Ha jól emlékszem, úgy ezt, mint a Mikes Kelemen, Apor Lázár tánczát és Lupul vajdáné énekét dr. Fabó kértére a magam megfejtésében magam küldöttem el felhasználás végett hozzá. Ezért hiányzik ezekből a modern $\frac{4}{8}$ ütemezés.

18. *Valtozo Tancz.*

Megfejtése ellenőrizhető a IV. fényképmásolatról.

19. Mikes Kelemen Tancza.

A címet: *Mikes Kelemen táncza* alakjában a következő (139^a) lapon találjuk meg; Kájoni t. i. először oda kezdte írni, de hely szűke miatt félbehagyta, ezzel az utalással: Vide infra plus. — A címbeli Mikes Kelemen alatt nem az irodalomban jól ismert Zágonit kell keresnünk, hiszen ő csak Kájoni halála után született 1690-ben. Hanem érteni kell a Mikesek zabolai ágából eredő Mikes Kelement, a ki 1679-ben háromszéki főkapitány volt, s a kiről halálakor, 1686-ban, Szebenben halotti oráció is jelent meg, még pedig a mindjárt említendő altorjai Apor István költéségén. Tisztségeit az oráció címében így találjuk: »Meta Sagittarum prosapiae Mikesianae in obitu Spectabilis ac Generosi Dni Dni Clementis Mikes de Zabola. Celsissimi Principis Transylvaniae Michaelis Apafi Consiliarii Intimi, in Judiciis ejusdem in Persona Praesidentis, Sicularum Generalis, Comitatus Albensis Supremi Comitis, Magistri Protonotarii, Patriae, et Pauperum Patris.¹

Úgy ennél mint az előbbinél a nyolczad ugrás arra vihető vissza, hogy akár Kájoni, akár a ki után írt, igen mélyen kezdte a dallamot. Ki lehetne javítani ezt is, mint Fabó tette, de éppen ez az ügyetlenség bizonyítja, hogy Kájoni az élet után másolt itt. — Megjelent e dallam dr. Fabó id. műve 210. lapján, de eredeti formájából teljesen kivetkőztette. Először is $\frac{4}{8}$ az üteme s minden hangjegy értéke kétszerese az eredetinek. Azonkívül minden egy ütemből kettő lett. Teljesen levegőből vett önkényes dallamjavítások (?) vannak benne, melyek a IV. fényképmásolatról ellenőrizhetők.

¹ L. Orbán Balázs. A Székelyföld leírása. Pest. 1868. III. 194. l. — Nagy Iván. Magyarország családai. Pest. 1860. VII. 474. — Szabó Károly. Régi Magyar Könyvtár. Bpest. 1885. II. 1598. sz.

20. *Mas Tancz. Apor Istuan. (139^a lev.).*

Apor Istvánról már említettük, hogy zabolai Mikes Kelemen halotti orációja az ő költségén jelent meg. 1666-ban alcsiki alkirálybíró, majd Csik-Gyergyó, Kászon főkirálybírája, kormány-
széki tanácsos, kincstárnok és főhadvezér. Erős katolikus s így természetesen a protestánsok ellensége volt. Egy 1699-ben okt. 10-én Gyulafejevárt kelt és Kollonich kardinálishoz intézett latin levele birtokomban van. 1693-ban szerezte a báróságot, de ezt a levelet már mint gróf írja alá.¹ — Az 1-gyel jelzett két hangjeggyé tévedésből $\frac{1}{8}$ értékűnek van írva.

21. *Lupul Vaidane eneke. (139^b 140^a lev.).*

¹ V. ö. Nagy Iván. Magyarország családai. Pest. 1860. I. 56. l.

A codex legérdekesebb és legtisztább magyar dallama. Annál inkább sajnálhatjuk, hogy Kájoni szövegének bár az első versszakát nem tette melléje. Szétnéztünk a Lupuj vajdáról szóló énekek irodalmában,¹ ha valami útmutatást kaphatnánk, de sikertelenül. A Koncz Józseftől felfedezett énekben van emlékezés Lupul Vajdanéről:

Lupul Vajdné buskodik,
Éjjel is ébren aluszik,
Kozákoktól nem nyughatik,
Holt lovaknak árát kéri.

¹ Szabó Károly. Régi Magyar Könyvtár. I. 902. sz. — Szinnyei József. Magyar Írók élete és munkái. VII. 126. l. — Abafi. Figyelő. I. 296. l. — Könyvszemle 1880, évf. 284. l. — Újabban Kelemen Lajos még fedezett fel egyet Abosfalván a báró Apor-család könyvtárában.

De ezzel sem sokra mehetünk, míg valahonnan elő nem kerül magának Lupul vajdánének az éneke. Addig művészi czélból, a kinek kedve tartja, a Lupuj vajdáról szóló ének szövegét aláírhatja, mert úgy nagyjában egyezik vele a közölt dallam ritmusa; csak éppen az utolsó sort kell megkettőzni, a mi eléggé szokott eset s az utolsóelőtti ütem két utolsó hangjegyét kell összekötni, hogy egy szótag essék rá. Mindenesetre érdekes találkozás ez a ritmus-egyezés, de véleményem szerint csak azt jelenti, hogy a Lupul vajdáné éneke is a Lupul vajdáról szóló ének ritmusa után igazodott, a mint a két különböző Lupul vajda ének is ugyanazt az ősi nyolczas versformát mutatja. Az ugyanazon tárgyról éneklő költők ösztönszerűleg (vagy véletlenül?) követték egymást a verse formában. — A codex egyetlen dallama, melynek utolsó ütemeiben és végződésében a ma ismert kurucz dallamok szokatlan menetér-akadunk. — Megjelent basszus nélkül dr. Fabó id. műve 209. l. Kihagyott belőle egy egész ütemet s azonkívül 9. üteme is el van rontva. Ezt is magam küldöttem Fabónak felhasználásra, de a hiba alig terhel engemet.

22. *Apor Lazar Tancza. (140^b 141^a lev.).*

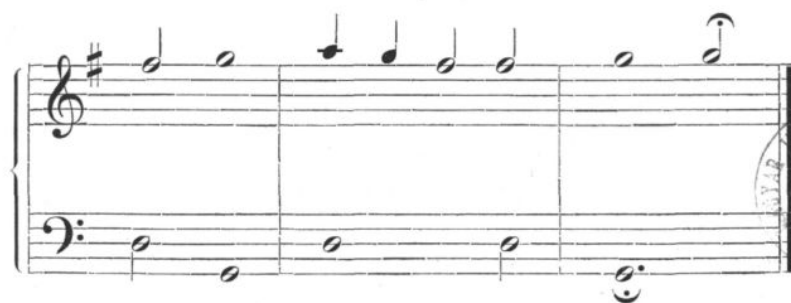

Apor Lázár testvére volt az előbb említett Apor Istvánnak. 1629. febr. 2-án volt házassága Imecs Judittal. 1661-ben Kézdiszék alkirálybírája volt.¹ — A dallam egyike a legérdekesebb székelly tánczdallamoknak, főleg a végén előforduló cifrázatért. Megfejtésem szerint, de előjegy nélkül jelent meg dr. Fabó id. műve 211. l.

23. *Tancz.*

¹ Orbán Balázs. A Székelyföld leírása. III. 141. l. — Nagy Iván. Magyarország családai. I. 56. l.

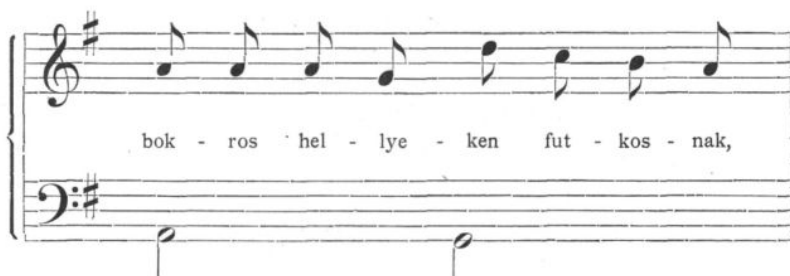

24. Tancz.

25. A nyul a vetemények között. Notája: Régi hatalmu gazdag irgal
etc. Messias venit. 47. (200^b 201^a lev.)

A nyul a ve - te - mé - nyek kö - zöt fű - lel,
à va - da - szok pe - dig ke - re - sik szel - lyel :

¹ Ez a két elő ütem az eredetiben nem ismétlés formájában van, hanem külön-külön kiírva; és a jelzett hang először *fis*-nek, másodszor *f*-nek írva. A *fis* mellett bizonyít a 3-ik szám alatt közölt dallam is; de az *f* tán nem annyira tollhibát, mint inkább hangnemi bizonytalanságot jelez. Mint aminő bizonytalan gongoztatással a népzenei termékeknél is találkozunk.

2. A kopokot ottan neki bocsattak,
ha mikor Nyult lelnek mindgyart ugattyák:
azonban a' kürtöt fujak,
futnak, ugatnak a' kutyak.

Tartozzal.¹

3. Szegeny Nyul a kürtöt midőn meg hallja,
nagy felteben helyét alig talallja:
futni kezdnek minden felől,
a' sok kutyak utol, elől.

Rohannak.

4. Isten törvényéhez mindgyart appellal,
artatlansagarol igen protestal:
Sokat fogad Istenenek,
panaszszat, s' ügyét Szegenynek.

Hallyátok.

5. Emberek gyűlölnék igen engemet,
noha en nem tudom semmi vetkemet:
Vizzel élek, host nem eszem,
az Uraktól el nem veszem,
a' jo bort.

¹ »Tartozzal« az 1750-iki kiadásban is megvan s a. m. tartózkodjál, lassan haladj.

6. Lam en soha senkit be nem vadoltam,
allyon elé bator ha kit meg csaltam :
Nem artottam en arvanak,
nem téptem senki fianak,
haját — ki.

7. Miattam lehetnek nagy jo békével,
pujka, kakas, tyuk, lud, pislén, réczével :
Bokor alatt hogy ha nyugszom,
hortyogas nélkül aluszom,
mint a' holt.

8. Sőt a Jadzoknakis en nem vétettem,
holot tekejeket le nem ütöttem :
Az erdőben ide s'tova,
mint a szegény ember lova,
kullogok.

9. A kaposztas kertben, hogy ha bé'-mentem,
ott ókór modgyara ugyan nem öttem :
Csak apronkint cipdegeltem,
a' rossz ló-tetűnél töttem
kisséb kárt.

10. A szőlő levelben ha neha öttem,
vagy egy gerezdecsket ha meg búzlóttam :
Azzal ehsegem nem múlt el,
megis űznek : szaladnom kell.
Szegény Nyul!)

11. O en szerencsetlen de mit vetettem,
vallyon törvény szeken kívül perlettem?
Megis annyin incselkednek,
kergetnek, űznek, üldöznek,
mint Lopót.

12. Az Urak halálra engem keresnek,
az udvariakis mindenűt lesnek :
Szerzetesek, kiraly, papok,
ebek, katonak, parasztok,
gyűlölnék.

13. Mond meg mit vettem Uram ellened,
ha boszszantottalak vagy egyszer teged :
Arultásban nem estem,
jóságodat nem kerestem,
hamissan.

14. A' kiraly ellenis en nem harczoltam,
se pedig orszagat nem pusztitottam:
Veg-helyét sem ostromlottam,
taborara sem rohantam,
fegyverrel.
15. A' szerzeteseknek de mit miveltem,
mert a' szegenyseget en meg nem szegtem.
Mert ennekem minden kincsem,
Kurta farkam, vekony (!) bőrem.
Szegenység.
16. Túis jo vitezek miatt üldöztők,
talam batorsagat töllem kerestek:
Mérészségre valot leltek,
magatoknak ha viseltek
Nyul szívet.
17. Bottal ream paraszt de miért jöttel,
talam teis Nyul hust mostan ehetnél:
Inkab telik kapostaval,
mint Nyul ősztvér Husaüal,
a' hasad.
18. Az Udvariakis mind csak kergetnek,
minden bokor alatt engem keresnek:
ki-ki azon serenykedik,
hogy Uranak kedveskednék;
Nyul hussal.
19. Még a' Papoktolis meltan felhetek,
mert fekete lévben igen szeretnek:
Nyuznak, őlnék, sütnék, főznek,
Temyen nélkül eltemetnek
Hasokban.
20. Im lattyatok a' rosz Deakis ram tőr
nekiis tetzenék talam a' nyul bőr:
metszesz vele, mert afféle,
se tentanak, se pennanak
nem lesz jo.
21. Nem kerem az ő szalonnas togajat,
papirossat, könyvét avagy tentajat:
Sőt ha veszi, s' belé teszi,
adok ingyen Gallest¹ neki, *= melde*
minden nap.

¹ A Magyar Nyelvtörténeti Szótár I. 1057. hasábjára szerint: galles = a cserfa termése, tehát a makk. Ugy gondolom, tán inkább a cserfa levélen előforduló gubics, melyből a régiek tintát készítettek s a mely így, mint hasonlat is jobban megállja a helyét, a deákokra is jól talál. V. ö.: a végső versszakkal.

22. Miért ugattok reám tiis ebek,
 oroslany nem vagyok, hat miert féltek :
 Hiszem engem ejt egy level,
 kit a' fan meg mozdít a' szél
 kétségben.
23. Futok ugyan, azzal de nem űrülök,
 ha űznekis pedig hatra nem nézek.
 A' kutyak, ha hozzam kapnak,
 a'mig eppen el nem fognak
 szaladok.
24. Nagy tanol a' vadász ha mikor meglát,
 tapsolvan azt mondgya hogy fogtam predat,
 Nezek ket felé, ha latok
 bokros helyt, Isten hozzatok.
 Nem félek.
25. Ha batorsagos helyt ottan meg nyugszom,
 farat labaimnak a' talpát nyalom.
 Hogy bőremet haza hoztak,
 a' harczon oda nem hattak,
 köszönöm.
26. Űdvessegemért mar el tőkellettem,
 hogy a' mit fogattam be-tellyesitem :
 Eletemet meg jobbítom,
 hust nem eszem, bort nem iszom,
 Holtomíg.
27. Vegső bucsumot hat immar vegyétek,
 mig a' lelek bennem. Soha felétek
 Nagy Uraknak palotai,
 parasztnak kalibai,
 nem megyek.
28. Senkivel mar többbe nem nyajaskodom,
 Csak mint egy Remete egyedűl lakom :
 Erdő sűrűiben elek,
 mert emberek kőzűt felek.
 Halaltol.
29. Futasomban azert neked engettem,
 a' bokrokat jard el, en nem irigylem :
 Jo vadasz predat nem fogtal,
 ha mikor csak Nyul jelt láttál.
 Valeas.
 Finis.

Ez ének dallama csak éppen utolsó két ütemében tér el a 3. sz. alatt közölt »*Messias iam venit*« kezdetű dalétól, melyre itt a »*Régi hatalmu, gazdag irgalmu,*« nyilván egyházi énekkel együtt, mint »ad notam«-ra, hivatkozás is történik. Szövege a 8. sz. alatt közölt »*Lepus intra sata quiescit*« kezdetű dalnak eléggé nyomon követő fordítása; csak annyi a főbb eltérés, hogy a magyar 8., 19., 20. szakaszainak nincs megfelelő a latinban; és hogy a latin 4+5 szakasznak a magyarban egy szakasz, a 4-ik felel meg; viszont a magyar 26+27 szakasz egyből, a latin 24. szakaszából lett.

Hogy e szöveg csakugyan nem egyéb helyenként kibővített fordításnál, némi bizonyosság rá a dallam is. A latin szövegnek *eredeti* dallama van, ellenben a magyarnak csak *alkalmazott*. Ha a magyar szöveg volna az eredeti, valószínűleg eredeti volna a dallama is; vagy legalább a latin ugyane dallamra menne. Hogy a magyar nem a latin eredeti dallamára megy, annak oka abban van, hogy az eredeti latin dallam kimért, művészi, ez ellenben egyszerű és népi. Az elsőt elhagyni és a másodikat követni természetes dolog, fordítva nem volna az.

Erre a megállapításra azért volt szükségünk, mert az irodalomban eddig a *Nyul éneke* eredeti költemény gyanánt szerepelt s szerzőjéről hol Barakonyi Lászlót, hol pedig Szentmártoni B. Jánost találjuk. Kétségtelen, hogy ezek, illetőleg közülök valamelyik, csak fordítója lehet ennek az éneknek.

A Nyul-ének népszerűségét mutatja, hogy b. Orczy Lőrincz együtt emlegeti Argirussal:

Ha vesztek irási legböltsebb Királynak,
Megmarad élete Stilfrid, Argirusnak,
Mását még árulják Nyul Historianak,
Ilyen sorsa lehet te monda mondádnak.

(Költeményes Holmi. Pozson. 1787. 9. l.)

Népszerűségét mutatják kiadásai is. Petriknél (Magyarország Bibliographiája 1712—1860. III. 525. l.) három kiadását találjuk: 1714. 1735. 1762. Id. Szinnyi József (Magyar Irók Élete. I. 544. l.) a Barakonyi László neve alatt Váczi 1784-iki kiadását említi. Magam 1750-ből való kiadását láttam. E kiadás címlapja és részletes összetevése kétségtelenné teszi, hogy mind ugyanazon költeményről van szó. Mivel ez a kiadás könyvészeti kézikönyveinkben ismeretlen, címét közlöm: Nyul || Eneke || Melyben a' maga nyomorúságát || siratja, és ártatlanságát kinek-kinek || eleibe adja. || Az ő-maga tulajdon Nótájára. || Mellyhez adattatott || a' vadásznak

¹ Ezt az adatot dr. Erdélyi Pál szíves figyelemzetetésének köszönöm. Tőle tudom, hogy közmondásszerű kifejezés volt: Még a Nyul históriáját sem tudja!

|| Ditséretiről || való ének, || Nagyobb mulattságnak okáért ||. [Kezdetleges metszet: Fa alatt két lábon álló nyul nyitott könyvet tart az agár elé]. Nyomtattatott 1750-dik Esztendőben ||. 8° 8 sztl. lev. Ez a cím az évszám kivételével szórul-szóra egyezik az 1714-iki kiadás címével. Benne a Nyul-ének négy és fél levelet foglal el, a többi a vadászásnak dicséretéről való ének tölti meg, a melynél a szerző is ki van téve: Authore Johanne B. Sz. Mártoni. Világos ebből, hogy a Nyul-ének szerzője nem ő, különben oda is ki volna téve a neve.

Maga a Nyul-ének erősen ki van toldva ugyan, de azért kétségtelenül azonos a most közölttel. Első szakasza így van:

A Nyúl Vetemények közt fülel;
A Vadászok keresik széllyel,
Bokros helyeken futosnak,
Teli torokkal kiáltnak,
Hajlala! Hajlala!

A különbség: hogy két első sora két-két szótaggal rövidült és az utolsó csonka sor megismétlődik, más dallamra mutat ugyan, mint a mienk, de az ilyen dallam-vándorlások és ezekért való csonkulások, bővülések, az élő népköltészetben is anynyira gyakoriak, hogy alig jöhetnek számba. Nevezetesebb dolog, hogy most már 50 szakaszra bővült a vers, s bár a latin eredeti szakaszai elég jól felismerhetők, e mellett találunk benne egészen új dolgokat és szakaszokat is, pld:

A' Sidók is utánnam vannak,
Piatzon vagy egy Nyulat ha látnak,
Mégvészik, és ha nem többet,
Fordítják szegény bőrünket
Hasznokra: Hasznokra.

Mond-meg Czigány, hogyha valaha,
Sátorodra mentem orozva?
Szallonnát soha nem ettem,
Gyermekeitől el-sem vettem
Kontzokat: Kontzokat.

Ez a nagy bővülés okvetlenül a vers népszerűségének a jele. Sokan és sokszor foglalkoztak vele s nagy szeretettel toldták és foldták. E tekintetben ugyanaz a folyamat áll előttünk, a mely az élő népköltészet termékeinél tapasztalható. Az írott emlék is, amint tova gördül, csiszolódik s új meg új elemeket vesz fel; csak éppen itt, a dolgok természete szerint, lassúbb és nehezkesebb a folyamat, mint a szájhagyományánál. Ez a bővülés egyébként

azt is valószerűvé teszi, hogy a közölt szöveg, bár 3 szakasza nincs meg a latinban, mégis csak a latin fordítása. Mert hiszen ilyen szabad elbánás mellett egészen természetesnek találhatjuk, ha a fordító nemcsak stilisztikai, hanem mindjárt bővítő és tovább költő szabadságokkal is élt. Hogy ki volt ez a fordító, Barakonyi-e vagy valaki más, adatok hiánya miatt eldönteni nem tudom.

26. Igaz Messias e' vilagra jött. (211^b 212^a lev.)

1. Igaz Messias e' vilagra jött,
A' ki nagy csudát menyegzőben tőt:
ki a' vizet borrá tőtte,
s' a' Nász nepet vendegelte.

Cana Galilea.

2. Nagy hires menyegzőt ottan készítnek,
Jesus Mariával, hogy ott legyenek.
Apostolok el keserik,
mestereket eppen addig.

Can.

3. Midőn már az etket asztalra hozzák,
Jesust Sz. Annayául szépen kinallják.
Sok tal etken csudalkoznak,¹
de bor után varakoznak.

Cana Gal.

4. Hogy az Urnak Annya ezt meg ertette,
Szanakodvan rajtok meg említette:
ő Sz. Fiat azon kéré,
hogy a' vizet borrá tenné.

Cana Galilea.

5. Akarvan az Ur ott, mindent vigadni,
A' vedreket hagyá mind meg tölteni.
S' hogy a' vizet borrá tőtte,
a' Násznagynak fel küldötte.

C.

6. Csak vígan lakozzunk mind azt kialták,
hogy a' vízből lőt bort szépen meg itták.
Haj jo bor, jobb az Uj bor,
mert az O bor, torkunkra for.

Cana Galilea.

¹ E szó helyett eredetileg ez volt írva: *almelkodnak*; ki van húzva s felibe írva: csudalkoznak.

7. Az Urnak Sz. Anyja igen javallya
A pohárt meg tölti, hogy meg kostollya,
Haj jo bor, jobb az etc.
8. Tarsaival Peter vigan lakozik,
Janosra köszöni, örömost iszik.
Haj jo bor, jobb az Uj bor,
mert az O bor, tork.
9. Bertalan a jo bort dicsiri igen,
Filep azt kívannya hogy sok teremjen.
Haj jo bor. etc.
10. Andras ot meg tölti az ő palaczkjat,
Es a' kisebb Jakab, az ő korsoját.
Haj jo bor. etc.
11. Tadeus fazekbol köszön Simonra,
Tamas pedig viszont köszön Mátera.
Haj jo bor. etc.
12. A' mas Jakab szepen üvegből iszik,
De Iskariotesnek vederből teczik.
Haj jo bor, jobb az Uj bor, etc.
13. A' Nasz neppel együtt vigan lakoznak,
poharokat töltnek, hogy még igyanak.
Haj jo bor, etc.
14. Te Pal, es Matyas kesőn jöttetek,
ha nem ihattatok kire vethettek.
Haj jo bor. etc.
15. Minnyaian a' jo bort igen dicsirik,
mert a fejek felet a' pohar ugrik.
Haj jo bor, jobb az Uj bor,
mert az O bor, torkunkra for.
Cana Galilea.
16. Ur Jesus Sz. Anyja imadgy erettünk,
hogy ilyen bort menyben hozzank vehessünk.
Ilyen jo bort, hogy ihassunk,
es Istennek halat adgyunk,
boldog menyországban. Amen.

Maga a költemény bizonyára egyik jelentősebb irodalom-történeti adaléka a codexnek. Hogy a szöveg után írt, de nem

Kájonitól eredő megjegyzésnek mi az alapja és igazsága, eldönteni nem tudjuk ugyan, de előttünk igen valószínűnek látszik, hogy ha van vagy volt ez éneknek szláv szövegű példánya, az is, mint a jelen magyar, nem igen volt egyéb fordításnál, még pedig a 3. szám alatt közölt »*Messias iam venit*« kezdetű latin ének fordításánál. Ha egyebek nem, eléggé mutatják a latinismusok is, pld. az 5. szakasz gyönyörű acc. c. infin. szerkezete. Ez a latin ének párja a »*Lepus intra sata*« kezdetű Nyul-éneknek s azzal együtt bizonyára ez is valamely jókedvű barát nem minden szellem nélkül való szerzeménye. Igazolja ezt a tréfának kenetes hangulatba fordulása is az utolsó szakaszban. Érdekes volna utána nézni mindkettő eredetének a középkori deák- és barát-dalok (carmina clericorum) közt; nekem, sajnos, erre nem volt alkalmam. Hogy úgy ennek, mint a Nyul-éneknek a magyar fordítása kitől származik, arra nézve semmi támasztékunk nincs. A Nyul-ének is, ez is, bár Ráduly (jd. m. 365. l.) ez utóbbira nézve más véleményen van, kétségtelenül Kájoni kezeírása. De ha ő volna a fordító, ezt bizonyára jelezné, mint a hogy a Patremeknél tette.

A magyar nyomon követi a latint s csak a 13. szakasznak nincs megfelelője. És ezzel ez az ének is rálépett arra a lejtőre, melyet a folyton változó és bővülő Nyul-ének eseténél láttunk. Hogy miként gördült, fogyott és gyarapodott A kánai menyegző. éneke régebből való adatok hián még úgy sem kísérhetjük nyomon, mint a Nyul-éneknél próbáltuk. Néptől való ujabbkori lejegyzéseit megtaláljuk *Az igaz Messiás* kezdettel: Vasárnapi Ujság 1865. 13. sz. Erdélyi János: Népdalok és Mondák I. 182. dal. Kálmány Lajos: Szeged népe I. 108. és Bartalus: Egyetemes népdal-gyűjteménye. I. 149. dal.¹ Ez utóbbi helyre dallamával együtt az Almási Sámuel Gyűjteményéből került. Dallamát nem lehet azonosítani a most közlött codexbeli dallammal.

Az a sikamlós szöveg, melyről a latin szövegnél megemlékeztem, s a melyet jókedvű öreg deákoktól gyermekkoromban magam is hallottam énekelni, bizonyára már az utolsó s az eredettől nagyon eltávozott hullám-gyűrű. Elég távol esett az eredettől a Nyelvörben közölt adalék is. A sikamlós deák-ének és ez Új-Kigyósról, Békés megyéből beküldött adalék között (Nyelvör IV. évf. 89. l.) a kapcsolat elég világos, ha csak pld. ezt a versszakát vesszük is:

Tánczra kének asztán kiki mássâ;
Az öreg Pétör a szüz anyává.
»Hopp szent asszony, Anna lánya!
Hogy repűjön a szoknyája
Kánán mönyegzőbe!«

¹ Ez utalás összeállításánál jó segítségem volt dr. Erdélyi Pál Éneklexicon, melyért itt is köszönetet mondok.

De már a codexbelitől ez a változat messze esik. Azonban nem annyira, hogy az összefüggést ki ne lehetne mutatni. A tartalma lényeges elváltozáson ment át, de ez nem véletlenszerű, hanem a magyar nép természetéből folyó. Mint a hogy a németalföldi festők hollandus parasztokról mintázták a szentcsaládot, s mint ahogy a fancsali feszület állítólag magyar nadrágot és sarkantyús csizmát viselt, a magyar nép a kánai menyegző alakításában is a maga lakodalmi szokásait érvényesítette és vette zsinórmértékül. Ezért tolakodnak bele az énekbe a vőfélyek, muzsikás cigányok és a többi. Ilyenformán a tartalom meglehetősen elváltozott, de azért a közös forrás eltagadhatatlan. Ha egyéb nem volna is, elég bizonyíték rá az *azonos* versforma is, a mely ugyanazon *dallamot* tételéz fel. Hogy a Nyelvőr adalékában s Bartalusnál a szakaszok két első sora egy-egy szótaggal rövidebb, alig jöhet számba a többiek s főleg a refrén egyezése mellett. Különben is erre a rövidülésre utat nyithatott maga a codexbeli magyar fordítás, a melynek első szakaszában a két első sor egy-egy szótaggal szintén rövidebb. Ilyen szabadsággal (vagy pongyolasággal?) többször s másutt is találkozunk. Ilyenkor a dallam idomul a szöveghez. A jelen esetben az is lehetséges, hogy csupán véletlenül, elnézésből rövidebb az első két sor, a mennyiben *éppen az első szakaszban* ritkán találunk eltérést a hivatkozott dallam eredeti formájától; vagy akkor ez jelezve is van, a mint néha az egyházi énekeskönyvekben találjuk. Hogy itt csakugyan elnézés történt, igazolja a latin szöveg, a mennyiben annak első sorába is csak utólagosan van beszúrva a »jam« szó, a címből pedig hiányzik; tehát az is eleinte, legalább míg a másoló vagy valaki más észrevette, egy szótaggal rövidebb volt, mint a többi. És erről a hibás sorról készült a fordítás, a mely szülő anyja lett a népi változásoknak.

Már most ilyen körülmények között, mivel a hivatkozott dallammal a magyar fordítás első szakasza nem talál, véleményem szerint kétféle eljárást követhetünk: vagy kitoldjuk a szöveget, vagy megrövidítjük a dallamot; még pedig ez utóbbit olyan formán érzem helyesnek, ha a legelső hangjegy (đ) értékét nyolczadról negyedre emeljük. Mindenesetre az első volna a legegyszerűbb, s a mint láttuk az a valószerűbb is. Arra azonban, hogy egészen nyugodt lélekkel javítgassunk, szükségünk volna főleg múlt századokból való változatokra, melyek a mi régi adalékunkat a későbbi gyűjtéssel összekapcsolják s mintegy megmagyarázzák a történt változást.

5. A codex zenei anyaga általában.

Első tekintetre megállapítható, hogy a Kájoni-codex nem hivataltos, hanem magánhasználatra szánt gyűjtemény. Ez magyarázza meg tartalmának sokféleségét s ebben rejlik jelentősége.

Azok a hangjegyes gyűjtemények, melyek a Pray- és Nádor-codextól a Batthiányi-codexen keresztül a XVII. XVIII. századi kar-könyvekig napfényre kerültek, szinte mind hivatalos, egyházi használatra készültek. A kik e gyűjteményeket összeállították, azok lelke előtt a többé-kevésbé egyetemesnek mondható egyházi izlés és szükséglet lebegett. Éppen azért tele vannak ezek minden földön egyforma-szabású, legtöbbször czerimonialis vagy azok min-tájára készült nemzetközi dallamokkal, a melyekből csak nagy fáradsággal s még több óvatossággal lehet kimutatni egy-két olyan vonást, mely felé a magyar zene kutatója is érdeklődéssel fordulhat.

Sokkal szerencsésebb kilátást nyújt e tekintetben a most bemutatott gyűjtemény. Seregély Mátyás és Kájoni János a maga használatára és gyönyörűségére írta azt össze. Ez a szempont megtúrta a misék és mise-énekek közt a különböző nemzetközi tánczokat s az egyházi műzene adalékai között helyet szorított a népiességek, sőt a Dádé zingaricumnak is. Mintegy véletlenül tehát összefolyt ide minden, a mi a codex íróit közelebből vagy távolabbról, állandóan vagy csak futólag is érdekelte. S el kell hinnünk, hogy egyik-másik dallamocska bizony inkább furcsasága, mint esztétikai szépsége révén menekült meg az örök enyészettől. A tudomány előtt azonban ezek sokszor még beszédesebbek és tanulságosabbak, mint a megszokott szabályok és törvények szerint kikerekített műdarabok; hangverseny-terembe vinni, modern hang-szerelésbe öltöztetni őket nem érdemes; zajos hatást velük elérni nem lehet; de erős, éles világításba helyezik a nemzetközi zene-anyag szürke tónusát, s jelzik a nemzeti zene életét, mely az úgy-nevezett világ-zene (Weltmusik) szintje alatt minden időben élt és virágzott, akkor is, mikor az irodalom nem vett róla tudomást s ezért nem szól felőle.

Olyan zenegyűjteményünk eddigelé még egy sem került elő, melyben a primitív népi zenére (nemcsak a magyarra, de az oláhra és cigányra is) annyi és oly régi megbízható adat állana rendelkezésünkre, mint azt a Kájoni-codexben találjuk. Ez a tény elég világosan mutatja a codex tudományos jelentőségét; s ha tán a zeneesztétikai szempont kielégítetlenül maradna is, bő kárpótlást nyer helyette az ethnologiai.

Figyelmesen átnézve azt a zenei anyagot, mely félszázad alatt, 1634-től 1671-ig, ebbe a gyűjteménybe összehalmozódott, három réteget vehetünk benne észre. Kájoniék ugyanis adalékaikat három különböző irányból szedték össze: az egyházi zenéből, koruknak divatos tánczenéjéből és a magyar népi zenéből.

Mivel szerzetesek voltak, gyűjteményükben legnagyobb számmal természetesen az egyházi zene van képviselve. Itt is azonban jólesőleg érezteti hatását az a körülmény, hogy magánhasználatra készült gyűjteménnyel állunk szemben. Leszámítva ugyanis egy pár hymnust és mise-éneket, az adalékok javarésze az úgynevezett

egyházi műzenéhez tartozik, a melynek csak egy fél lépést kell tennie, hogy átcsapjon a világi zene területére. És valóban, meg is találjuk e gyűjteményben szinte mind azokat, a kik Bach és Händel előtt, mint egyházi műzene-költők, egyszersmind a világi koncert-zene kifejlődésének is előfutárjai voltak.

Ennek igazolására semmi egyebet nem kell tennünk, mint összeállítanunk az e műben szereplő nevezetesebb szerzők névsorát. Amennyire meg lehetett állapítanom, a nemcsak számra, de súlyra nézve is tekintélyes sorozat itt következik.

Ludovico Viadana, családi nevén *Grossi*; élt 1564-től 1627-ig. Őt tartják az egyházi koncert-zene kezdeményezőjének.

Horatio Tarditi; 1640 körül organista Olaszországban.

Giovanni Valentini; 1616 körül udvari organista Grätzban.

Jacob Handel, igazi nevén: *Jacob Petelin* vagy *Petelinček*; született 1550-ben, meghalt mint prágai kántor 1591-ben.

Melchior Franck, nagyon termékeny egyházi zeneszerző; született 1573 körül Nürnbergben, meghalt 1639-ben.

Allessandro Grandi; 1610 körül virágzott, Gabrieli tanítványa volt. (Tán ennek a neve rejlik a codex 36^a 37^b lapján a *Gabri* szó alatt.)

Adriano Banchieri; 1565 körül született Bolognában; organista és zeneíró volt; meghalt 1634-ben.

Hieronimus Prætorius, híres organista; született 1560-ban Hamburgban, meghalt 1629-ben.

Leo Hasleri; született 1564-ben Nürnbergben, meghalt 1612-ben.

Heinrich Schütz; született 1585-ben, meghalt 1672-ben Drezdában; Bach előtt egyike a legtehetségesebb zeneköltőknek.

Giovanni Rovetta, velencei egyházi énekes, később pap; irt operát is; meghalt 1668-ban.

Gasparo Casali, karmester, meghalt 1643.

Ezek a szerzők még többekkel együtt, kivétel nélkül mind említve vannak a codexben. A maguk korának híres zenészei és zeneszerzői, kik közül a legtöbbnek művei nyomtatásban is megjelentek.

Kájoniék előtt másolásuk forrásául, a mint az természetes dolog, bizonyára kéziratos gyűjtemények, tehát másod, harmadkézből való másolatok is álltak; de hogy az illetők nyomtatásban megjelent gyűjteményeit is ismerték és használták, arra nézve, legalább egy esetben, egészen biztos adatunk van.

A legtöbb művel ugyanis a gyűjteményben *Ludovico Viadana* szerepel.¹ Vagy azért, mert ő volt akkor a legdivatosabb szerző, vagy pedig, mivel az ő munkái voltak leginkább kézügyben. Ebbe

¹ Életét és munkásságát lásd: *Brendel F. Geschichte der Musik. Leipzig. 1867. 92. 1. — Ambros A. W. Geschichte der Musik. Leipzig. 1882. III. 573. 1. IV. 172. 248. 1. — Naumann E. Illustrierte Musikgeschichte. Berlin és Stuttgart. I. 480. 1. — Riemann Hugo. Musik-Lexicon. Lipcse. 1905. 1394. 1.*

a gyűjteménybe inkább Seregély másol tőle; de láttuk, hogy Kájoninak 15. szám alatt említett műve (Sacri Concentus) a cím-lap tanuskodása szerint is, más authorok mellett, főképpen e neves olasz szerző műveiből van összeállítva. Ráduly Simon értesítése szerint (i. m. 351. l.) még most is megvan a csiksomlyói zárda könyvtárában Viadana azon gyűjteménye, melyet Kájoni használt. E gyűjtemény címét, ha bárcsak Ráduly után is, érdekesnek tartom közleni, mert abban elég világosan ki van fejezve az a jelentőség, mely főleg a general-bassus felfedezése körül a Viadana nevéhez fűződik. A mű címe következő: Opera omnia ss. concentuum I. II. III. et IV. vtrum . . . cum basso continuo et generali organo, adplicata novaque inventione pro omni genere et sorte cantorum et organistarum accommodato Auctore excellentissimo Musico D. N. Ludovico Viadana, Italo, huius novae artis musices inventore primo. Additamenta in super in Basso generali, huius novae inventionis instructiosa et succincta explicatione, Latine, Italice et Germanice Bassus Generalis. Francofurti, Anno 1626.¹

Hogy Kájoni használta e művet, sőt tán épen ő szerezte meg a könyvtár számára, kétségtelenül elárulják többszörös sajátkezü bejegyzései, pld. mindjárt az első lapon is: Conventus Csikiensis, 1657. Fr. Ioannes Kájoni, organista, — s később még többször.

A felemlített és sorozatba szedett zeneszerzők, legnagyobb-részt egyházi emberek voltak, kiknek hivatásukkal együtt járt az egyházi zene művelése. De már ezek közül is majd mindenik megpróbálkozott a világi zenéhez közeledő műfajokkal, s hogy példának ismét csak egyet említsék, Viadana a misék, szent énekek és motettek mellett írt symphoniákat (természetesen nem a mai értelemben véve) madrigálokat és canzonetteket. E féléket gyűjteményünkben is feles számmal találunk, részint az említett szerzőktől, részint másoktól, de még többet névtelenül.

Ezek a műfajok, megtoldva a phantasiával és fugával, átvetnek az egyházi zenétől a különböző tánczokhoz, a melyek már egészen a világi zenéhez tartoznak. Ilyenekből is elég gazdag választékot nyújt a Kájoni-codex. Az akkori, XVI. XVII. századbeli divatos külföldi tánczok majd mind képviselve vannak itt, mint például: chorea, baletha (nem mai értelemben), courranta, lauf, allemande, paduan, galliarda, ricercare, branole, passomeze, volte és sarabanda.²

¹ Riemann Lexicon id. helyén kétségbe vonja, hogy Viadana volna a general-bassus első feltalálója s részt követel belőle a többek közt a gyűjteményünkben szintén szereplő Banchierinek is. Ugyanő felsorolja e mű 1602-ön kezdődő kiadásait 1620-ig; ezt az 1626-ikét azonban nem említi, csak általánosságban szól a későbbi utánnyomásokról.

² E nemzetközi tánczok egyrészét nagyon vázlatosan ismertette *Bartalus István*; Századok 1892. évf. 7. és köv. lapokon. — Lásd még Bruck Gyula: Zenei alaktan. Budapest. 1907. VII. IX. fejezet. — A német zeneirodalomban: Fr. M. Böhme. Geschichte des Tanzes in Deutschland. Leipzig. 1886. 2 kötet.

Ha e tánczdallamok általános jellemvonásait nézzük, nem sokban különböznek az egyházi jellegű dallamoktól. Látszik rajtuk, hogy nem népi, hanem többé kevésbé stilizált műalkotások, (ha ugyan érdemesek erre az elnevezésre). A kik a művelt körök ez irányú szükségletét kielégítették, legalább amenynyire codexünkéből, de pld. a Vietorisz-codexből is látszik, nem igen tudták magukat felszabadítani az egyházi stilus hatása alúl. Akadályozta különben őket változatosabb dallam és elevenebb lüktetésű ritmus kitalálásában hangszerük is: az orgona és ének-hang. E tekintetben messze felettük állanak a velük egykorú lantvirtuózok, kiknek merész és változatos zenei képleteik sokszor bámulatot keltenek még ma is, különösen, ha hangszerük kezdetleges technikai tökéletességére gondolunk.

Ilyenformán, e tánczok művészi szempontból nem sokat nyújtanak; kortörténeti jelentőségük azonban kétségtelen. E tánczok és egyházi zenedarabok hű képét mutatják a XVI. XVII. század zenei műveltségének; bepillantást engednek abba a zene-művészeti készletbe, mely a nagy Bach és Händel fellépését megelőzte s feltárják azt a zene-művészi anyagot, mely egyfelől tetőzte a zenetörténet középkorát, másfelől csiráit rakta le az újkornak.

E jelzett körülmény magyarázza meg azokat a sajátságokat, melyek a Kájoni-codex zenei anyagán észrevehetők, s amelyek röviden így volnának összefoglalhatók: kezdetlegesség a dallam-szövegsben, tapogatózás a harmoniák körül, erős hajlandóság a többszólamúságra s zavar és bizonytalanság a hangnemek érvényesítésében. De tán legélesebben az mutatja e codexben a közép- és újkor érintkezését, hogy benne együtt, sokszor egymás mellett találjuk a jót a rosszal, a helyest a helytelennel, a biztosan haladót a bizonytalannal.

Legfeltűnőbb e fajta eltéréseket a hangnemek alkalmazásában és a harmonizálásban, illetőleg szólam-vezetésben találunk. Úgy látszik, e kettő körül forrong leginkább a XVI. XVII. század zenei élete s az újkor zeneművészetét csakugyan e kettő is fogja majd leginkább jellemezni, t. i. a kialakult kemény és lágy hangnem s az arra épített harmónia. Mindkettőre nézve valóságos anarchiát mutat a Kájoni-codex. Néhol egészen tisztán mutatkozik az egyházi hangnem; másutt az egyházi hangnem diatonikus hangmenetét váratlanul idegen, változtatott hangok szakítják meg, sokszor veszélyeztetve a dallammenet logikáját is; viszont többször találkozunk (pld. csak a közlött adalékoknál is) a mai kemény és lágy hangnem egészen hibátlan használatával.

Az összhangzattani jelenségekről nem lehet minden esetben tiszta képet alkotnunk, mivel igen sok adaléknál csak a bassus szólam, meg a cantus firmus van kiírva s számjelzést is alig egy-két esetben találunk, a mi valóban elég csudálatos. De elég változatosságot mutatnak a teljes szólamban kiírt darabok is. Mai szemmel is helyesnek ítél, kifogástalan 3—4 szólamú darabok mellett,

egész sereg esetét figyelhetjük meg a tiltott ötöd- és nyolczadmeneteknek; s míg egyfelől helyesen harmonizált nyolczszólamu darabokkal találkozunk, másfelől zárlatoknál oly pontosan hiányzik a harmad-zöngé többszólamú tételeknél is, mintha annak alkalmazása valami nagy bűn volna.

E felemlített pár vonás is eléggé jelzi a Kájoni-codex adalékainak jelentőségét az általános zenetörténet szempontjából. Érdekes maradványok ezek abból az időből, mikor a zeneművészet kezdett kibontakozni az egyházi hatás nyúga alúl; az egyénesülésre való törekvesnek kétségtelen jegyeit mutatják ezek az adalékok; stílusuk bizonytalansága, hangnemük ingadozása, öszszhangosításuk tisztátalansága, mind azt a forrongó, átmeneti időt jellemzik, mely a zeneművészet közép- és újkora között egészen természetsszerűleg lépett fel.

De ránk nézve sem egészen közönbösek ezek az adalékok. Bizonyosságai annak a nyugateurópai hatásnak, mely egész közműveltségünkön s így zenei műveltségünkön is minden időben megérezhető és kimutatható. Ha nem tudjuk is megmondani az iskolát, ahol Kájoni és Seregély zenei ismeretekhez jutottak, előttünk áll a tény, hogy míg a magyarság zöme török-küzdelmekkel és egyházi villongásokkal van elfoglalva, a csendes szerzetesi falak között olasz, francia, német szerzők művei s idegen tánczok dallamai zengenek.

Ez idegenből jövő dallamok közlése és bővebb ismertetése nem tartozik a magyar zenetörténet első feladatai közé. Ezek közlésével és bővebb ismertetésével, még ha kiadatlanok volnának is, csak vizet hordanánk az ily adalékokkal bővelkedő német zeneirodalom tengerébe. De ezeket ismerni, számbavenni, nekünk is kötelességünk. Rámutatnak ugyanis ezek azokra az irányokra, a honnan zenei életünk gyökérszájai táplálékot szívtak; jelzik azt az egyetemes, nagy befolyást, melynek idegen özőnében az eredeti magyar zene (még ma is) csak egy hol eltűnő, hol felbukkanó vékony erecske.

E vékony kis ér keresése és nyomozása a magyar zenetörténet legelső és legnemesebb hivatása.

6. A magyar és magyar-vonatkozású dallamok.

A legtöbb zavar és félreértés abból származik, hogy a kik a magyar zenéről vagy annak történetéről írnak, a szóban forgó fogalmakat nem írják egész határozottan körül, s a helyett, hogy minél élesebben *különböztetnének, általánosságok*-kal terjesztik maguk és tárgyuk körül a homályt.

El kell azonban ismernünk, hogy e sajnálatos jelenség okát néha nem anynyira a szerzőkben, mint inkább abban a körülményben kell keresnünk, hogy nincs tán a magyar zenének egyetlen

olyan részlet-kérdése is, a mely kellőleg tisztázva és felderítve volna. Így tehát mindenki, még a leggondosabban dolgozó is, némileg rá van kényszerítve bizonyos fokú általánosításra, előlegezésre; sőt néha, hogy bizonyításában kiinduló pontul használhassa, kénytelen élni kétes értékű, elintézetlen feltevésekkel is.

Mikor a Kájoni-codex magyar és magyar-vonatkozású dallamairól némi összefoglaló tájékoztatást akarunk nyújtani, e nehézség minket is már eleve aggodalomba ejt. Hogyan szóljunk mi erről a kérdéstről, ha a magyar zeneirodalomban még csak a magyar zene fogalma sincs kellőleg tisztázva? Hogyan jellemezzük mi ezeket a dallamokat, ha a magyar zenének sem ritmikái, sem dallami, sem szerkezeti sajátosságai kellő biztossággal megállapítva még nincsenek?

Ez a körülmény mentsen ki, ha mi, bár szorosan tárgyunkhoz nem tartozik, néhány tájékoztató szót szólunk a magyar zene fogalmáról. Ha tán nem értene is velünk mindenki egyet, legalább tisztán fog állani mindenki előtt az a felfogás és szemmérték, melylyel a Kájoni-codex magyar-vonatkozású dallamait néztük és értékeltük. A jelen körülmények között ennél több eredménnyel magunkat úgy sem is igen kecsegtethetjük.

Véleményünk szerint a magyar zene fogalmának egy *szűkebb* és egy *tágabb körű* jelentést kell adnunk. Erre az analógiát az irodalomtörténet kínálja, a melyben szintén megteszszük ezt a különbséget, mikor *egyetemes* és *nemzeti* irodalomról beszélünk.

Valamint a magyar irodalom egyetemes jelentése magában foglal minden Magyarországon termelt és magyar embertől eredő elmenűvet, úgy a magyar zene szélesebb körű fogalma is maga alá foglalja mindazokat a zeneműveket, melyek Magyarországon, magyar szerzőktől keletkeztek, ha tán e művekben a sajátos magyar műveltség semmi észlelhető nyomával nem találkozni is. Ide tartoznak tehát e fogalom alá, a velünk együtt élő nemzetiségek is, mint a hogy a Régi Magyar Könyvtár magába öleli a nálunk keletkezett nem magyar nyelvű műveket is. Ide azok a magyar szerzők is, a kik teljesen átadták magukat a nemzetközi zene művelésének; ide a külföldről bevándoroltak, kik magyarrá lenni vagy nem tudtak, vagy nem akartak. Ez összefoglalást a zeneművészet még sokkal könnyebben megteheti, mint az irodalom, a mennyiben a zenében már lényegileg benne van az egyetemesség vonása, melytől az irodalmat a különböző nyelvűség már eleve elzárja.

A magyar zenének e szélesebb keretén belül, külön gondozást érdemelnek azok a zeneművek, a melyek kiválva a világzene tengeréből, eredeti magyar jellemvonásokat mutatnak. Ezek alkotják a magyar zene szűkebb körű fogalmát; s e fogalom körülbelül megfelel annak a gondolatnak, melyet az irodalomtörténet »nemzeti irodalom« néven említ. A magyar zene kutatójának eze-

ket kell első sorban felkeresni és ismertetni, mivel a magyarság zenei műveltségének ezek legsajátabb képviselői és hordozói.¹

Ha már most e keretek szerint rendezzük a Kájoni codex zenei anyagát, ki kell iktatnunk a magyar zene fogalmából az összes közölt adalékokat, s a közöltekből is a 8. számút: *Lepus intra sata quiescit*.

Ezek a dallamok a világzene törzséhez tartoznak s ránk nézve csak mint összehasonlításra szolgáló anyagok bírnak fontossággal.

Már sokkal közelebb állanak hozzánk a magyar zene szélesebb körű fogalmába beleeső dallamok. Ezek között is első sorban Spienberg és Kájoni művei érdekelhetnek. Spienberg Jánostól összesen 5 darabot találunk: 1. *Officium missae*. 2. *Salve sancte Pater*. 3. *Oratio S. Francisci*. 4. *O patriarcha pauperum*. 5. *Coelorum candor splenduit*. (169^b—174^a lev.) Az első egy kétszólamú teljes mise, közben khóruossal; a többi négygyel együtt a csiki konvent számára komponálta s Damokos Kázmér custosnak és Somlyai Miklós házfőnöknek ajánlta Spienberg 1659-ben, mint lőcsei zenekarvezető. Érdekes adalék a felsőmagyarországi híres Spienberg-család ez eddig ismeretlen tagjáról, mely egyszersmind Felső-Magyarországnak és Erdélynek politikai érintkezése mellett műveltségbeli közelségére s közvetlen hatására is példa.

Kájonitól valók: 1. *O anima mea suspira*. 2. *Nagy patrem*. 3. *Pécsi patrem*. 4. *Cuncti potens patrem*. 5. *Adventi rövid patrem*. (178^b—180^a lev. és 204^b—210^a lev.)

Úgy Spienberg, mint Kájoni műveinek keletkezési körülményeit a tartalmi részletezésnél láttuk. Itt is meg kell azonban említenünk, hogy úgy tudományban, mint költői tehetségben koruk színvonalán állanak mind a ketten. Akárhol végezték iskoláikat, műveik sem inventio, sem művészi szerkesztés tekintetében nem állnak hátrább azon neves szerzők műveinél, kikről az előbbi fejezetben szólottunk. Kétségtelen bizonyságok tehát e művek, hogy mi minden időben, még a legsanyarubb viszonyok között is, igyekeztünk lépést tartani a nyugateurópai fejlődéssel, s ha nem is mindig és nem is minden téren, de igyekezetünk néha nem maradt minden siker nélkül.

Ha e két magyar szerző között, előttünk álló műveik alap-

¹ Sem ennek, sem más meghatározásoknak részletezésébe most bele nem mehettünk; de hogy a főképpen nálunk divatos *ellulajdonítások* minő furcsa eredményeket szülhetnek, arra nézve álljon itt a 60-as évek következő értéke-zése: *Über nationale Musik und ihre Bedeutung in der Weltmusik Aesthetische Studie von Franz Xav. Koch*. Essek. 1869. Szerzőt az esztétikai tekintetek egy-általában nem zavarták abban, hogy az előbbi fejezetben említett Jacob Handelt (bizonynyára összetévesztve a nagy Händellel), Sőt Bach Sebestyént, Haydnt és Liszt Ferenczet is úgy tüntesse fel, mint a délszláv zene képviselőit. Bachot azért, mivel »sein Vater war Baecker in Pressburg, in welcher Stadt bekanntlich das slavische Element hervortritt . . .« Lisztet, mivel »stammt aus der Heimat der sog. Wasserkroaten.« (15—16. ll.)

ján, párhuzamot akarunk vonni, el kell ismernünk, hogy Spielenberg a tehetségesebb zeneköltő. Műveit a hibátlan szólamvezetés és ügyes formai szerkesztés mellett, főképpen a dallamosság jellemzi. E tekintetben még a külföldi szerzők közül is kiemelkedik. Lágyan, simán folyó dallamaiból még ma is kiérezzük a hangulatot; sőt az Agnus dei végén, mikor kemény hangnembe fordítja az addig lágy hangnemű dallam zárlatát, hangulata még magyaros színezetet is nyer.

Kájoni ezzel szemben hidegebb, kimértebb. Nála meleg és folyékony dallamosság helyett nagy ritmikai változatosságot s néminemű merészséget veszünk észre a hangnemi kitérésekben. E sajátosságai néha a mesterkéeltség hatását teszik, a természetesség rovására; különösen, ha eszünkbe jut, hogy ő is, mint Spielenberg, egyházi zenét ír. De hogy lendületes és költői tud lenni Kájoni is, szép példa rá Adventi rövid patreme. Akárhány helyéből e darabnak a naiv, eleven menetű egyházi népének hangját érezzük ki.

Mindkét magyar szerző az egyházi műzenének elsőrangú képviselője abból az időből, mikor e műfaj külföldön sem állott még fejlődésének tetőpontján. Eddig a magyar zeneirodalomban régebbi korból ilyenekül csupán Eszterházi Pál zeneműveit emlegethettük.¹ Ha meggondoljuk, hogy Eszterházi Pál e nemű műveinek sem igen van több művészi értékük, mint verseinek,² kétszeres jelentőséget nyernek előttünk Kájoni és Spielenberg egyházi zeneszerzeményei, mint legelső magyar vonatkozású termékei az egyházi műzenének.

A mennyire felemelő ez a tudat, épp annyira lehangol, hogy a codex 17., 18. és 23. számú adalékait is csak ide, a szélesebb értelemben vett magyar zenéhez kell sorolnunk. Eddig azt hittük, hogy Apor Péter kedves leírásaiban valóban a törzsgyökeres régi magyar tánczok emlékeztetését hagyta ránk. A codex jelzett adalékai, főleg pedig a *lapoczkás* és *változó* táncz zenéje, bármennyire rosszul esik is, elárulják, hogy akkor is, akár csak ma, az úri rend táncza általában idegen volt. Mikor Apor Péter ezekben a régi magyar tánczot dicsőítette, semmivel sem járt különben, mint Berzsenyi és Csokonai, a kik a verbungban látták megjelenni a régi magyar táncz génuszát. Az igazságot e tekintetben az imént említett Eszterházi Pál mondja meg, a ki tán egyedül értékesnek elismert versében, Palas s Ester kedves táncza Ugrójában vendégeit így biztatja:

Az polepsit vonják, mert az urak hagyják,
Rendessen,
Hogy azt járassák kedvessen,
Nézzék is egymást édesen.

¹ Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 11. szám.

² L. Kanyaró Ferencz. Zrinyi legújabb epigonja. Egyet. Phil. Közlöny. XVII. 15. 1.

Fordítsd már az tánczot, s vonj szép oláh tánczot
 Ékessen,
 Hadd járjuk ezt is elméssen,
 Sőt igen köllemetessen.

Magyar tánczot vonhatsz, te Dudás is fújhatsz
 Immáron,
Az közrend is hadd tánczoljon,
 Innét senki ne oszoljon.¹

Ez a vers, akár eredeti alkotása a főúri költőnek, akár pedig reminiscencia valamely népekes verséből, mint a többiek Zrinyi és Listius László műveiből, a magyar tánczok történetének egyik legnevezetesebb adaléka; s hogy igaz képet rajzol és a valóságot mondja, egyformán bizonyítják úgy a Kájoni-codex, mint a Vietorisz-énekeskönyv tánczdallamai. Sajnos, akkor is csak a közrend táncza volt kizárólag magyar, vagy legalább magyaros. A fő- és középrend között, ha lassabb menetben terjedt is el mint ma, otthonra talált minden nemzetközi felkapott, divatosnak kikiáltott táncz. Magyarat is járt a fő- és középrend, de csak izelítőül, mint napjainkban.²

Ez a most jelzett 3 tánczdallam, a maga három méretű ütemével, semmi észrevehető eredeti magyar sajátyságot nem mutat, hanem egy töről fakadt a kovács-nótával és a többi courantával. A magyar elnevezés, mint a kovács-nótánál is, csupán e tánczok népszerűségét, esetleg meghonosodását jelenti, de nem egyszersmind megmagyarosodását. Apor Pétert itéletében, mint Berzsenyit és Csokonait is, elszigetelt helyzete tévesztette meg, a mennyiben a különböző nemzeti tánczok között összehasonlítás tenni nem lévén alkalmá, mikor az új idegen a régi idegent kezdte kiszorítani, lelkében ez utóbbi a régi magyar szokásokkal együtt, a régi magyar táncz álarczát vette magára. Segíthette a megtévedést a táncz figurális része is, a mely valószínűen jobban alkalmazkodott a magyar ember lábához és temperamentumához, mint azt e tánczok zenei részénél tapasztalhatjuk.

Ezek a tánczok tehát s így valószínűen azok jó része is, melyeket Apor Péter és Bethlen Miklós írásaiban említve találunk, nem magyar eredetűek, csak legfennebb magyar vonatkozásuak, a mely utóbbi elnevezés leginkább illik azokra a művekre, melyek a szélesebb értelemben vett magyar zenéhez tartoznak.

¹ Irodalomtörténeti Közlemények. II. évf. 145. l.

² Úgy látszik, e tekintetben minden idő egyforma volt. Ki gondolná pl., hogy a múlt század 30-as éveiben is, a mint Tóth István Gyűjteménye s Jászai Pál naplója bizonyítja, csak ritkaság, külön említésre érdemes dolog volt, ha valaki, mint pl. Jászai, magyar tánczot járt? Egy-egy pillanatnyi felhevülés történt, s azzal minden maradt a régiben.

Ide, ezekhez sorolható az a pár nemzetiségi dallam is, mely inkább néprajzi, mint esztetikai szempontból érdemli meg a figyelmet. A 11. és 13. számú oláh táncz mellett főleg a 6., 7. szám alatti cigány dallamok hívják ki érdeklődésünket. Tudunkkal a mi zeneirodalmunkban s tán külföldön is ezek a legrégibb e nemű lejegyzett adalékok. A mennyire egy-egy példából itélni lehet, bár a cím azt sejteti, hogy nem eredeti, hanem csak utánzott dallamokkal van dolgunk, mégis úgy érezzük, mintha ezek valódi cigánydallamok volnának. Főképpen a 6. számú ilyen, a melynek dallami egyhangúsága, primitív skálája, egész hangulata a hamisítatlan cigányosság bélyegét hordozza magán. A másik már, hogy úgy mondjuk: modernebb; záradékában pedig még azt a sarkantyú-motívumot is hallatja, melyet ma mint a magyar zene egyik főszajtságát szoktunk emlegetni, de a mely különösen lengyel és német e korbéli tánczokban egészen divatos volt s így eredeti magyar sajátságának ez se mondható.

Mindezek az adalékok részint szerzőik, részint keletkezési helyük, részint meghonosodásuk révén a magyar zenéhez tartoznak, de belőlük valamely eredeti magyar jellemvonást kiérezni és kimutatni — ha azt a pár említett esetet leszámítjuk — nem igen lehet. Éppen azért csak a magyar zene egyetemes fogalmában foglalhatnak ezek helyet s jól meg kell őket különböztetnünk azoktól az adalékoktól, melyeken több-kevesebb magyar sajátság érezhető, s a melyek így a szűkebb értelemben vett magyar zenéhez tartoznak.

Hogy lehetőleg ebben is egészen világosan lássunk, az ide tartozó adalékokat is három osztályba osztom. Első osztályba sorozhatók a következők: 1. Bocásd meg Uristen. 2. Tegnap gróf halála. 4. Stabat mater. 5. A gazdag siralma. Ezek úgynevezett magyar egyházi népénekek. A mint elnevezésök is mutatja, fél lábukkal még az egyházi zenében vannak, a másikkal már a népdal területére léptek. Egyházi mivoltukat bizonyítja a hangnem és kenetes hangulat, világi, dalszerű jelleget ad nekik a ritmus változatosabb lüktetése.

Második osztályba a következő két dallam tartozik: 3. Mesias iam venit, melynek a 25. *A nyul a vetemények között* szövegű változata is megvan, továbbá a 21. számú: Lupul vajdáné éneke. Az első két változaton még erősen érzik az egyházi eredet; főleg az első sor hangmenete mutatja ezt világosan; mégis elmeget már népdal számba. A másik zeneesztétikai szempontból is egyik legértékesebb magyar dallama a codexnek, s mint históriás ének, eddigelé egyetlen kapocs a XVI. század históriás énekei s a kuruczvilág zenéje közt. XVI. századból való ritmusának és dallamának természetes egyszerűségű, puritán folyása, a kurucz dalok erőteljes zengését halljuk ki végződéséből és záradékából. E dallam sajátosságainak részletes vizsgálata és más adalékokkal való összehasonlítása külön tanulmányt érdemelne, hogy szépségét és zenetörténeti jelentőségét kellően fel lehessen tüntetni.

Végül 3-ik helyre sorozzuk a codex következő tánczdallamait : 9., 15., 24. Táncz. 10. Pajkos táncz. 12. Az én ágyam csak. 14. Ötödik táncz. 16. Nyiri táncz. 19. Mikes Kelemen táncza. 20. Apor István táncza. 22. Apor Lázár táncza.

Ez a tíz dallam eddig legrégibb adaléka a magyar népi tánczenének. Jelentőségét eléggé mutatja az a körülmény, hogy efféle adataink (szöveg nélküli tiszta népi tánczenénk) nemcsak a multból, de még a jelenből sincsenek. Éppen zeneirodalmunknak ez a jelzett szegénysége az oka, ha ezeknek részletes méltatásába most bele nem bocsátkozhatunk.

Annyit kétségtelenül megállapíthatunk eddigi ismereteink alapján is, hogy ezek tiszta népi dallamok. Elárulja ezt a bennük megnyilatkozó naivitás és primitivum; e mellett bizonyít szerkezetük mozaikszerűsége, mely a jelenben élő népi tánczoknak is leg hamarabb észrevehető sajátysága. Mintha mindenik csupán töredéke volna egy nagyobb egésznek. De felőlük, akár magyarságuk, akár esztétikai értékük tekintetében, végleges ítéletet csak akkor mondhatunk, ha a jelenben élő népi tánczenét megismerjük. Erre nézve pedig a magyar zeneirodalomban eddig még csak a legelső tapogatózó lépést sem tette meg senki. Akkor fog eldőlni, hogy zene-történeti és műveltségtörténeti szempontból minő jelentőségük van azoknak a történeti neveknek, melyek ez igénytelen dallamocskák élén állanak? Vajjon azt jelentik-e ezek, hogy a magyar udvartartással dicsekedő Erdély *tánczában* is magyarabb volt Magyarországnál? Vagy pedig úgy Kájoninak, mint e főuraknak csupán curiosum-kedvelő természetéről tesznek tanúságot, a hogyan ezt ma is észlelhetjük? De az is csak akkor lesz majd véglegesen eldönthető: minek tartsuk, minek ítéljük azt a sajátos ízt, mely e dallamok majd mindenikén többé-kevésbé előmlik, a melyet oláhosságnak mond a nyelvszokás, de a melylyel a mai székely tánczene is át meg át van itatva?

Ezek a tátongó kérdések a codex legérdekesebb adalékaihoz, a népi tánczokhoz vannak ugyan kapcsolva, de kisebb-nagyobb mértékben ott kísértenek ezek szinte minden esetben, ha a magyar zene kutatója egy-egy határozottabb lépést akar tenni a magyar zene-történet mezején. Ha nem elégszik meg a tán szédítő, de semmit sem mondó általánosságokkal, mihelyt tényekre akar hivatkozni, azonnal meredek falként áll eléje a még csak ezutáni elintézendő, alapvető részletkérdések özöne.

Minél leverőbb ez az érzés, annál nagyobb jelentőséget nyer szemünkben a Kájoni-codex. Érezzük, hogy ha tán ez idő szerint részletesen értékelni nem tudjuk is ezeket az adalékokat, bennük biztos alapokat nyertünk, a melyen most már nyugodtan megállhatunk s magunkat a továbbiakra nézve tájékozhatjuk. Hogy egészen kivilágosodjék állításunk igazsága, semmi egyebet nem kell tennünk, mint beleilleszteni a codexet a magyar zene eddig ismert történetébe s az adalékaiban észlelt sajátosságokat szembe szögezni a magyar zene eddig hirdetett elméletével.

7. A codex helye a magyar zene történetében.

A ki a régi magyar világi zenét meg akarta ismerni, eddig jóformán csak két forrás állott rendelkezésére: Tinódinak és kortársainak dallamai a XVI. századból s Pálóczi Horváth Ádám kiadatlan gyűjteménye a XIX. század elejéről. E nagy időtávolságot eddig nem kapcsolta össze semmi. Mert e két gyűjtemény közti időből történtek ugyan zenetörténeti közlések, de azok részint az *egyházi*, részint a *világi műzenéhez* tartozó adalékok voltak, s így már természetüknél fogva sem mutathattak benső kapcsolatot még a félnépinek mondható Tinódival sem, annál kevésbbé az egészen népies Horváth Ádámmal.

A magyar zene fejlődésében mutatkozó e több mint kétszáz éves szakadék elosztatását eddig csupán az egyházi népének s a Káldy-féle kuruczdalok segítségével lehetett megközelíteni. De egyik sem vezetett kívánt eredményre. Az oka ennek igen egyszerű. Az egyházi népének eredeti, magyarosabb része, szinte kivétel nélkül mind a XVI. századból, Tinódi korából valók s így nem a magyar zene fejlődési fokát mutatják ezek a XVII., XVIII. században, hanem csak annyit, hogy akkor is éltek és virágoztak. A Káldy-féle méltán híres gyűjteménynek pedig az a baja, hogy ha tán tárgyi és anyagi részében kuruczkori volna is, mai formáját a XIX. században, Káldy és a szájhagyomány közbenjárásával kapta. Ezekre tehát XVII. századot illető tudományos igazságot még akkor sem lehetne építeni, ha nem tudnók, hogy a gyűjtemény $\frac{3}{4}$ részben a Pálóczi Horváth Ádáméból van kiírva.

Ilyen körülmények között a magyar zene kutatója abban a különös helyzetben volt, hogy voltak adalékai a XVI. század közepéről és a XIX. elejéről, s a közbe eső századok üresen ásitottak rá. Mivel adatok híján e két messze eső gyűjteményt egybekapcsolni nem tudta s a különböző korból fenmaradt zenei anyag összefüggését, fejlődését nem láthatta, még annyi tanulságot sem meríthetett e gyűjteményekből, a mennyi azokban valósággal benne rejtőzött.

Nem merjük állítani, hogy a Kájoni-codex adatokban szegény zenetörténetünket egyszerre gazdaggá tette; de hogy a XVII. század közepéről is vannak valahára megbízható emlékeink, leszámítva a Vietorisz-énekeskönyv egy pár műdalát, egyedül neki köszönhetjük. Azt sem merjük mondani, hogy ezek az adalékok teljesen felderítették és megértették volna azt a fejlődési folyamatot, mely Tinódit Pálóczi Horváth Ádámmal összekapcsolja; de látva e codex *minden rendbéli* változatos anyagát, most már biztos reményünk lehet arra, hogy ezt a fejlődési menetet valaha meg fogjuk érteni.

E codex idegen anyaga világosan rámutat arra az idegen szellemre, mely nevelője volt az iskolában Tinódinak is; Lupul vajdáné éneke a históriás ének folytonos életéről tanuskodik, míg

a kuruczkori történeti ének és ballada lesz belőle. A latin és latinból fordított szövegek népdalszerű dallamai az egyházi népekek hatásáról beszélnek. A népi táncdallamok pedig nem csupán Horváth Ádám szöveges táncnótáit viszik vissza a XVII. század közepéig, de még tán sokkal világosabban jelzik az utirányt a jelenleg élő székely tánczokig.

Ennyi gazdagság láttára, lehetetlen nem reménykednünk, hogy a még mutatkozó hézagokat is lassanként ki fogjuk tölteni s nemsokára elkövetkezik a magyar zene történetének megírására is az idő, a mire Bartalus István, adatok hiányában, még hosszú, munkában töltött élete végén sem mert gondolni.

Nagyon meggyarapodik ez a reményünk, ha visszagondolunk azokra, a miket a Kájoni-codex hangjegyzírásáról mondtunk. A magyar zene történetének ugyanis nemcsak az a baja van, hogy nincsenek kellő számú adatai, de az is, hogy a melyek vannak, azok is a hiányos feljegyzés miatt csak félig-meddig használhatók tudományos célra. Tinódi és kortársai dallamaik ritmusát csak úgy nagyjában jelezték; s ha Tinódi Egervár viadaljához írt egyik dallama még ma is nem élne a marosszéki nép között, valóban tán sohasem lenne lehetséges azok véleményét megczáfolni, a kik azt állították, hogy Tinódi dallamait ritmus nélkül, egyenlő méretekben énekelték, mint az egyházi chorálokat. A Pálóczi Horváth Ádám ötödfélszáz éneke pedig még ennél is sokkal fogyatékosabb; nemcsak semmiféle ritmus-jelzés nincs nála és minden hang egyenlőnek van jelezve, de még a dallammenetet is több helyen csupán találgatni lehet, a miatt a járatlanság miatt, a hogy a jószándékú, de kevés tudományú gyűjtő a zenei kulcsokkal elbánt.

Ennyi jégen csuszkáló bizonytalanság mellett, mi jól esik rátámaszkodnunk a Kájoni-codex pontosan lejegyzett, biztos adalékaira! Ennyi biztos és félremagyarázhatatlan adat láttára, azt is megbocsáthatjuk Kájoninak, ha adalékai tán meg is ingatnák eddigi tudásunkat a magyar zene elméletéről. Ennek elvégre is nem Kájoni az oka. Inkább azok, a kik, mint Mátray, sőt Bartalus is, jóhiszeműleg bejelentették a XVI., XVII. század zenedarabjaiba, s részint esztétikai szemponttól vezetve, részint a hiányos hangjelzéstől bátorítva, magyar hangsort és coriambust jeleztek ott is, a hol philologiai szemmel semmi effélét látni nem lehet.

Bármily visszaosan essék is, ki kell mondanunk, hogy a Kájoni-codex adalékaiban, jóllehet a közöltek nagy részének magyar vonatkozása és magyar eredete kétségtelen, hiába keressük azokat a különös vonásokat, melyek eddigi elméletirőink szerint a magyar zenét a világzenétől megkülönböztetik. Hogy csak a főbbeket említsük: a magyar hangsort, a mai magyar népdal *sequentia*-szerű szerkezetét, a nagy lengedező ritmikai mértéket és a rövidhangsúlyos kezdetet a codex adalékai közt nem találjuk meg. A mit erre nézve találunk (sarkantyú-motivum a *Dadé zingaricum*-

ban és choreákban, egy bővített másodlépés a *Lepus intra sala* basszusszólamában) inkább bizonytalanná teszik, mint erősítenék eddigi hitünket.

De még e negativumokért is csak köszönettel tartozunk Kájoninak. Ezek ugyanis nem *döntik* meg eddigi véleményünket a magyar zene különálló sajátosságairól; csak azt mondják, hogy az eddigi elméletek bizonytalan alapokra épültek. És így kézzelfoghatólag arra a tanulságra intenek, melyet bevezetésünkben kellőleg kiemeltünk, hogy: egyidőre el kell hagynunk a nagy elmozgató kérdéseket és gyökérnélküli elmélkedéseket, s vissza kell térnünk a kevesebb dicsőséggel, de több haszonnal járó adatgyűjtő munkához.

Hogy e tekintetben minő kilátásaink lehetnek, példa rá a Kájoni-codex, a melyet én az elmondottak alapján, azt hiszem, méltán tartok első biztos alapnak a régi magyar zene megismeréséhez.

Legyen áldott azoknak emléke, a kik felülemelkedve azon a lenéző elfogultságon, mely még a mi korunkban is kijár a népi zenének, e primitív magyar dallamokat a világzene áradatába beletűzték, s ezzel őket az örök feledéstől megmentették.

Ezzel a magyar zene történetének megbecsülhetetlen hasznót, a magyar zene bűvárának kimondhatatlan örömet szereztek.

SEPRÓDI JÁNOS.

HENSZLMANN IMRE MINT DRÁMAÍRÓ.

1837-ben Heckenast Gusztáv magyar könyvtáros kiadásában egy szerény könyvecske jelent meg a következő címmel: »Brutus und die Tarquinier. Historische Tragödie in vier Aufzügen von E. H. . . .« A magyarok nem sokat törődtek a német tragédiával és csak igen kevesen tudták, kevesen sejtették, hogy ezt a tragédiát egy alig 24 éves orvos, Henszlmann Imre írta. Tárnya nem magyar, nyelve sem az, s mégsem mondhatjuk, hogy ez a tragédia teljesen hatástalanul, nyom nélkül vészett a feledés homályába. Ez készítetett engem is arra, hogy Henszlmann eddig csaknem teljesen ismeretlen munkásságával foglalkozzam.

Tárgyát a római királyság estéből, utolsó évéből merítette. Tarquinius Superbus dőlyfőssége és zsarnoksága, valamint fiainak erkölcstelensége oly gyűlöletessé tette a Tarquinius nevet és a királyi hatalmat, hogy a leigázott római nép nyílt lázadásban tört ki, a Tarquiniusokat elűzte, kivéve Junius Brutust ki éppen az egész összeesküvésnek az élén állott. A Tarquiniusok bukásába, mint főtenyező játszik bele Collatinus nejeének a szép és erényes Lucretiának megbecstelenítése. Ez a monda kivonata, a mit Liviusnál részletesen elolvashatunk.

A költői és megrendítő tárgy Lucretia erényének nagysága, mely tragikumát képezi, kiválóan alkalmas drámai feldolgozásra s így a világirodalomban Lucius Accius, du Ryer, Chéron, Voltaire, Arnault, Alfieri dolgozták fel Henszlmann előtt a római történet e megrázó epizódját tragédiának és érdekes, hogy Shakespearet, a nagy drámaíró e tárgy lyrai költeményre ihlette.

Henszlmann drámájában, mely csak első része egy soha be nem fejezett trilogiának,¹ Brutus a főhős s Lucretia szerencsétlen sorsa csak elősegítő epizód. A darab először 5 felvonásból állott, de hamarosan belátta, hogy ezen hosszadalmasság a drámának előnyére nem válik, így már a nyomtatásban 4 jelenettel megrövidítette s így csak négyfelvonásos. Szigorúan ragaszkodik a történethez, s nem keres oly eszközt, mely, bár a drámai hatást

¹ Kéziratában elmékedést fűz darabjához ilyen címmel: »Meine Gedanke über den ersten Teil des Brutus.«

növelné, de a történelmi hűség követelményének nem felelne meg. Henszlmann a darabhoz fűzött elmélkedésében kifejezi világosan célját: A szabadság harcát akarta ábrázolni a zsarnoksággal szemben; a szabadságot képviseli Brutus és társai; a zsarnokságot meg Tarquinius. Érezte, hogy a harcz, különösen midőn az egyik fél gyenge és erőtlén, nem elég drámai, azért Brutus belső küzdelmét próbálta megrajzolni. Brutus szereti ifjú szívének egész lángolásával Lucrétiát; szerette már akkor, midőn mint bohó gyermekek együtt játszadoztak, de hogy életét a zsarnok ármányától megóvja bohócruhát kellett öltenie s így Lucrétia elveszett számára. Szerelme nem szűnik meg és újra lángra gyúl, Sextus gyalázatos cselekedetekor és Lucretia halálakor, de aztán elalszik, eltűnik és boldogan látjuk Brutust a diadalmast, kit örömkialtással atyjaként üdvözlő a felszabadított római nép. Így Brutus inkább szerencsés szabadsághős, mint tragikus alak. Pedig Henszlmann tudott volna jó drámát alkotni, jellemezni is volt tehetsége, de a francia romantikus drámáktól irtózva fordult el, csak hibáit látta és kiválóságaiából tanulni nem akart. Shakespeare volt mintaképe, az ő Hamletje, az ő Julius Caesarja, az ő Coriolánusa lebegtt szeme előtt, de gyakorlatlansága nem tudta legyőzni az elébe torlódt akadályokat, pedig első darabjának nem egy részlete tanuskodik drámaírói tehetségéről.

Igy mindjárt az első jelenetben megismerkedünk a szereplő személyek jellemével. A király sátorába visz minket. Vidám lakománál ülnek a király fiai, Collatinus és Brutus. Mindnyájan isznak a király egészségére, csak Brutus hallgat. Midőn kérdőre vonják földhöz vágja a korsót s mesét mond a verébről, mely a fecskék fészekbe tolakodott, de a fecskék befalazták s éhen pusztult. Ki törődne egy bolond szavaival? Majd fellép Tarquinius is, mint büszke zsarnok, ki ellentmondó vezérét ott azonnal elfogatja és a bakónak adja át. Megismerkedünk Sextussal, ki bortól felhevülve üríti poharát a legerényesebb nőre, feleségére Camillára. Bár maga sem hisz nagyon neje erényében, de ki akarja hívni Collatinust és ez sikerül is neki; Collatinus saját nejét tartja legerényesebbnek s még az éjjel sebesen nyargalnak be a városba, hogy meggyőződjenek nejeik erényéről. Megindul a cselekvény; a kíváncsiságot felkeltötte, a néző, illetőleg az olvasó mohón várja a következendőket s mit kap helyébe? Tanácskozást, hosszú szónoklatokat, hogy mint kellene felszabadítani a hazát, egyedüli meglepetésünk, hogy Brutus nem is olyan bolond, sőt bátyja háta mögött összeküvést is tud szőni. Három színen keresztül nem hallunk semmit Sextusról, Lucrétiáról és a fogadásról. Ez a legnagyobb hibája Henszlmann darabjának. Nem tud egységes szerkezetet alkotni, olyan szerkezetet, mely mint egy erős váz tartaná össze az egész darabot, hanem kis jelenetekből áll s az egyes színek között nagy hézagok vannak. Bírálataiban is a fősúlyt a jellemekre helyezte s keményen ostromozta a francia romantikus drámákat, melyekben

»jellemtelen« emberek szerepelnek, de a szerkezet kiválóságát sohasem emelte ki.

Mégis ezen drámája nem maradt nyomtalanul irodalmunkban, ugyanis ez a darab szolgált alapul Hugó Károly Brutus és Lucrétiajához. Nem véletlen találkozás ez, sem pedig légből kapott hypothesis. Hiszen Hugó első drámáját is Henszlmann ösztönzésére fejezte be. Ugyanis midőn a »Calderon«-on dolgozott (1840) meglátogatták Henszlmann és Heckenast.¹ Hugó felolvasta vendégeinek készülő drámájának első felvonását s műve oly tetszésben részesült, hogy kiváló látogatóinak buzdítására hamarosan befejezte. Henszlmannak Brutusa és Lucrétiaja már régen megjelent s így Hugót már olvasása közben megszállta a vágy, hogy ő is megörökítse drámailag. Helytelen egyeseknek² az az állítása, hogy Hugó Károly látva Ponsard Francois »Lucrèce«-ének nagy sikerét, ekkor határozta el magát ugyanezen tárgy feldolgozására. Ennek megczáfolására saját szavait hozhatom fel, melyeket darabja előszavában olvashatunk. Ezek szerint azt mondja, hogy jöllehet a tárgyat már többen (itt föl sorol néhány szerzőt) így dr. Henszlmann is, dramatizálták, ő mégis teljes alkotó erővel fogott hozzá, hogy hasonló tárgyú drámát írjon s munkáját csak akkor hagyta félbe egy időre. midőn Ponsard szédületes sikeréről értesült, »mert ugyan ki tudna Németországban is — jegyzi meg keserűen — egy farancziával, még pedig ilyen szerencsével versenyezni?« Nem lehet itt czélom részletes párhuzamot vonni a két darab között, csak éppen meg fogom jelölni az egyező jeleneteket. Így mindjárt az első színt Hugó Károly Henszlmann darabja után alkotta meg. Itt is lakoma van előttünk, a falernumi tüzes bortól élczelődő Sextus kötődik a hülyének látszó Brutussal, megjelenik Tarquinius, a zsarnok; a fogadás is megtörténik Sextus és Collatinus között. Ugyancsak Hugó is, mint Henszlmann eltér a történelemtől és nem engedi be többé a zsarnokot Rómába. A történet szerint pedig Tarquiniust Rómából száműzték. De míg Henszlmann egy időre félbeszakítja a jól indított cselekvényt, addig Hugó folytatja és a következő színben megismertet már minket az erényes Lucrétiaival, meg Sextus könnyüvérű nejevel, Triviával. Feltűnően egyező jelenetek még: Brutus lázító beszéde Lucretia holtteste előtt (ezt a jelenetet különben Henszlmann is Shakespeare Julius Caesárából vette). Hugó ezen darabját Brutus konsullá választásával végzi, a bosszú csak a második részben történik meg. (Des Hauses Ehre.) Míg Henszlmann elvetett minden esetlegest, nem akarta diszíteni darabját a francia romantikus drámának nem mindig értéktelen cifraságaival, nem akart tőlük tanulni semmit: addig Hugó Károly gazdag képzelőtehetségével színezi ki az egyes jeleneteket, bár nagyon is sok az

¹ Vasárnapi Ujság 1858. 38. — Irod. Közl. 1894. 33. 1.

² Különösen Mocsár József úrnak »Hugó Károly élete és drámái« című munkájában.

átlomlás és a jóslat darabjában, továbbá Sybilla gyakori fellépése is a francia káros befolyásnak tulajdonítható, mégis darabja sokkal nagyobb értékű, mint a Henszlmanné. A magyar közönség is szívesen fogadta¹, midőn 1847. márczius 15-én először került színre Egressy Gáborral a czímszerepben. Igaz, hogy inkább a zsarnokság leverését látták benne örömmel! A kedélyek már forrongtak, a költők már tüzezebb hangon követelték a szabadságot s így Hugó idegen tárgyú darabja hazafias darab számba ment.

Henszlmannak ezen első darabjával nem szűnik meg drámaírói pályája. Nyomtatásban ugyan csak még egyetlen német nyelvű és tárgyú darabja ismeretes, de tudjuk, hogy kísérletet tett magyar tárgyú és nyelvű darabbal is. A második német drámája úgyszólván utolsó önálló munkája volt. 1886-ban jelent meg: »Die Nibelunger v. Hanns Melzn« cím alatt.² Kézirata régen megvolt és azt hiszem abból az időből való, melyből Brutus és Lucretia. Az öreg tudós meghatottsággal gondolhatott vissza ifjúkori próbálkozásaira; talán eszébe jutottak álmai, melyeket félszázaddal ezelőtt szövögetett, felújult emlékében a taps, a babér, mely után minden drámaíró vágyódik — s így határozta el, hogy gyermekálmai emlékeképpen kinyomtatja a Nibelungokat. Csak jóbarátai, rokonai tudták, hogy az európai hírvű tudós, a híres tanár ifjú éveiben drámákat is írt.

Az általánosan ismert germán mondát dolgozza fel, de nem a legsikeresebben. Nem tud kellő részvétet kelteni Siegfried iránt, kit, mint ahogy ő előadja, éppen nem tartunk a monda ragyogó alakjának, valóságos félistennek. Henszlmann Siegfriedje nagy ereje mellett valósággal gyöngé és hamarosan enged Gunther kérésének, még ha lovaghoz nem illő tette hívja is. Mennyivel más alak Siegfried Wagner szemében? Nem tagadhatni, hogy van benne egy-két költői jelenet, így különösen, midőn Krimhilda elbeszéli atyjának álmát, s azután belép Siegfried, hozva a nibelungok kincsét. Krimhilda azonnal Brunhildának ajándékozza a felét. Általában a női jellemek jobban sikerültek. Különben is műve nincs előadásra szánva, mint német drámai költemény nem tartozik a német irodalom utolsó termékei közé. Valóságos gyakorlottságot és ügyességet árul el a verselésben.

Mint minden drámaírónak legfőbb vágyakozása, legmagasabb czélja az, hogy a mit képzeletében megalkotott és papírra vetett, ezt az alkotást megtestesülve élő személyek a közönség elé vigyék. Henszlmann is tett ezen a téren kísérletet s csodálatosképpen vígjátékkal; 1841 augusztus 26-án került előadásra először és utoljára a Nemzeti színházban »Kíé a konc?« című darabja. Hogy miről szól? — sejtelmünk sem lehet, mert kéziratát nem sikerült mind- eddig felkutatnom, de hogy megbukott, azt biztosan tudjuk.

¹ »Óhajtsuk minél előbb látni e darabot színpadunkon« írja a S. Szemle kritikusa.

² Leipzig 1886.

Az Athenaeum nem közölt róla bírálatot csak egy év múlva, midőn a kritikai vita Bajza és Henszlmann között elmérgesedett, jegyzi meg csipősen a szerkesztő, hogy Henszlmann egy »drámai unalomiskolát akar felállítani, melyet szerencsétlen »Konczá« val már gyakorlatilag is megkezdett». Mi volt darabjának tárgya? azt személyeiből csak éppen sejtjük, hogy talán a városi élet apróbb cselszövényeiből merítette. Bár legjelesebb színészeinknek, mint Megyerinek, Egressy Gábornak jutott e vígjátékban szerep, mégsem tudták diadalra vezetni.¹

Hogy drámai munkásságáról teljes képet adhassak, meg kell emlékeznem még két kéziratban maradt drámájáról. Mind a kettő a magyar történelemből meríti tárgyát; az elsőnek címe »Stefanus« a másodiknak »König Karl Robert«. »István király« drámájában a keresztyénység győzelmét akarja feltüntetni az ősz magyar vallás fölött. Ez a főcselekvény és ebbe van beleszőve Kupa szerelme Gertrud, Hunt von Wassenburg leánya iránt. Ezen tárgyat már Katona József is feldolgozta és pedig sokkal szerencsétlenebbül, mint Henszlmann. A drámai hatást még akkor a nagyon is ifjú és tapasztalatlan író a tömeges legyilkolásban találta. Általában ekkor még erősen a francia rémdrámák hatása alatt állott. Hiszen elég csak egy jelenetet felemlítenem. Imre herczeg kolostorba vonult vissza szülei kívánsága ellenére. A mártonhegyi kolostor keresztfolyosóját mutatja be a szerző. Éjfél van, a hold kísértetiesen süt be az apró ablakokon, a templomból kilép mécsessel kezében, a még mindig imájába mélyedt Imre herczeg. Egyszerre két marczona vitéz lép elébe és kéri, hogy jöjjön velük, mert megbízásuk van, hogy a kolostorból elrabolják. Imre ellenkezik, sőt a kegyes herczeg, ki irtózik a vértől, a csatától, kardot ránt és viaskodik támadóival, sőt az egyiket le is szúrja, míg a másiknak kezétől maga esik el. Minden oly gyorsan történik, hogy az olvasónak alig jut eszébe affelett töprenkedni, mióta hordanak az éjjeli ájtatosságra kardot, mióta tudja jól forgatni a kegyes herczeg a gyilkos aczélt, az a kegyes herczeg, a ki néhány órával előbb még csak virágokat tudott szedni udvari hölgyek társaságában? Pedig ha következetesen folytatja, illetőleg rajzolja Imre jellemét, mily szép jelenetet alkothatott volna! Az utolsó jelenetben a francia és német végzet-drámák eszközeit használja, melyet Gombos is Esküvés darabjában igénybe vett, t. i. Hunt v. Wassenburg Kupa helyett saját leányát nyilazza le. Ugyanis leánya azt üzeni neki, hogy férjének piros tollbokrétája lesz sisakján, kímélje tehát

¹ Vígjátékának személyei a Nemzeti Színház naplója szerint:

Tipry báró.
Machterszky polgármester (Megyeri.)
Feiszter (Szákfi.)
Spinmann (Fáncsy).
Heinek aljegyző (Egressy Gábor).
Jergen ügyész.

Tipryné.
Machterszkyké.
Origotné özvegy.
Juliska Tipry leánya (Lendvayné).
Eugenica, Machterszkyké leánya.

őt a harczban, nehogy az ő halála leányának is a halála legyen. A harcz hevében Gertrud is pánczélt ölt piros forgóval sisakján és a harczolók közé vegyül. Hunt azt hiszi, hogy Kupa, megtámadja és legyőzi, felemeli a sisakrostélyt és akkor látja, hogy leányának lett gyilkosa. Micsoda tömeggyilkolás megy végbe ezen utolsó jelenetben, megérthetjük a következőkből: Hunt megöli még Kupát. viszont őt a haldokló Tibor nyila, melyet Gertrud melléből tépett ki, teríti le; a veszprémi püspököt Opor sebzi meg halálosan; és ezek az elesettek mind ott hevernek szerteszét, belép István és elmondhatja: a térítés munkája be van fejezve.

Ezekről a szertelenségektől és hibáktól ment »Róbert Károly« című drámája.¹ Az idegen király harcza Csák híveivel képezi a történeti hátteret. A darab főrése Kassán játszik; tárgya és meséje ügyes feldolgozásban jeles történelmi színművet adhatna. Minthogy a legsikerültebbnek tartom — kivéve a befejezését — összes darabjai között röviden ismertetni fogom a tartalmát. Róbert Károly megválasztása képezi az előjátékot. Csák Máté és Amade fia Dominik nem akarják elismerni a pápától rájuk kényszerített királyt és az aranybullában adott joguk szerint ellenállásra készülnek. Aztán néhány évvel később történik a színmű cselekvénye, melynek Kassa város és környéke a színhelye. Szt. Mihály kápolnája már éppen befejezés felé közeleg, építője Henrik mester a főbíró leányának vőlegénye. Az esküvőt akkorra tervezték, midőn a munkások az utolsó kővirágot is felteszik a tető csúcsára. Eppen bokréta-ünnepet tartanak, midőn megjelenik Amade, a király palatinusa, hogy Kassa városát birtokába vegye. A polgárok, míg a palatinus a főbíróval tárgyal, Amade embereivel hajba kapnak, erre a palatinus is védelmükre siet, de az utczai harczban halálosan megsebzik. Henrik kijelentésére mindnyájan részeseknek vallják magukat a tettben. A nemeslelkű Amade utolsó perczeiben megbocsát a polgároknak és Kassára való jogáról lemond. Rossz sejtelemmel viszik az elhunyt főúr holttestét fia táborába, a ki apjával szemben az elégtületlenek pártján állott. Dominik a gyilkos halálát követeli, de minthogy nem tudják ki a gyilkos, Henriket akarja megbüntetni. Hiába a főbíró és a polgárok vallomása, Dominik nem tágit. Végül a menyasszonya esik térdre előtte és úgy könyörög vőlegénye életéért. A bájos leány szívből jövő kérelme meghatja a vezért, de még jobban megragadja őt a leánynak, Erzsébetnek szépsége. Lemond követeléséről, de kiköti, hogy Henrik egy hónapig foglya, hűbérese maradjon. A nemeslelkű mester, hogy a várost, melyben ő ugyan idegen, megóvja a bosszúálló főúr pusztításától, beleegyezik Dominik kívánságába. Erre Amade fia bemegy a városba és az ő

¹ Ez a drámája nyomtatásban is megjelent. Ugyanis a következő sorokat olvassuk az Ország-Világ 1888. évf. 52. számában: »A bécsi Frankl L. A. figyelmeztetése alapján emlékeztetnek a Nibelungok című erőteljes drámára. Van továbbá A rozgonyi csata című tragédiája is.« Ezt a könyvét azonban még nem sikerült meglelnem.

jelenlétében esküsznek hűséget egymásnak Erzsébet és Henrik. Az esküvő után Dominik követeli a főúr jogát, a szép menyasszonyt az első éjszakára. Általános rémület a polgárok között, Dominik a város kapuja előtt táborozik, így minden pillanatban elfoglalhatja Kassát. Mit tegyenek? Hiába szólítja őt párviadalra Henrik, Dominik azonban nem enged, mert neki a törvény biztosítja ezen jogát. Katonái őrizet alá veszik Erzsébetet, de titokban szabadon bocsátják. A válságos pillanatban jelenik meg egy követ s jelenti, hogy vezére a király hadai elől kénytelen volt visszavonulni és a király közeleg. Dominik kénytelen táborába sietni, de Henriket foglyul magával viszi. A darab másik része egy hónappal később történik. Henrik, miután kiállotta a mire kötelezte magát, hogy egy hónapig foglya lesz Dominiknak, megszökik a király táborába és igazságot kér urától. Róbert oltalmába veszi és kinevezi építőmesterének. Az utolsó jelenet a rozgonyi csata. A király serege már-már nagyon rosszul áll, de ekkor megérkezik Kassa város segédcsapata és megfordítja a csata sorsát. Henrik mester Dominikot keresi, végre rátalál. Ádáz dühvel kelnek párviadalra, Dominik a mestert halálra sebzi, viszont őt a király vezérének csapása teríti le. Henrik haldokolva így kiált fel: »Hát ez az igazság?« Bizony magunk is csodálkozunk a szerzőn, hogy miért kell Henriknek elesni. Hiszen szinte önként kínálkozott a helyesebb, a kielégítőbb megoldás: Dominik legyőzése után boldogan egyesülhetett a két szerető szív! Az egész darab menete inkább közelebb áll a történeti színműhöz, mint a tragédiához. A színpadi hatás tekintetében ügyes fogás volt egy öreg vándor hegedűs szereplése. A bokréta-ünnepen lép fel először és a kassai legények ösztönzésére megpendíti húrjait s rákezd egy énekre a régi dicsőségről, a honfoglalásról. Az ének (60 sor) népies hangját nagyon helyesen találta el. Valószínű, hogy ezen darabját is elő akarta adni, vagy talán elő is adták a kassai német színházban. Ha a történeti háttérrel megtartja igazán csak háttérnek és nem ragaszkodik annyira a tragikus kimenetelhez, ha a népies elemeket, melyek csak itt-ott csillannak fel, egész darabjára kiterjeszti, úgy igen jeles történeti színművet alkothatott volna. Különösen kiváló jellem Henrik mester, a ki képes magát feláldozni azért a városért, azért a polgárságért, a melyet rövid idő alatt annyira megkedvelt, hogy egész munkásságát annak akarja szentelni. Werner a főbíró, kinek nyelve német, de szíve magyar; a ki így szól Amadehoz: »Nem vagyunk mi idegenek nagy uram! Hogy szavunk német, az igaz; higye azért, jó magyarok vagyunk mi!« Virág és Balog kitűnő típusai a nyílt szívű, dicsekvő, könnyelmű, de becsületes magyar vitézeknek.

Ezzel kimerítettük Henszlmann drámaírói munkásságát. Bár ez a munkássága irodalmunkban nem jelentős, hiszen mindössze egy, talán a leggyengébb darabja került színre magyarul, de mégsem volt felemlítésük teljesen fölösleges, teljesen tanulmány nélküli. Azon korban élt, mikor a drámák hatását a szertelenségekben, a

rendkívüliségekben keresték. Hasonló volt a színpad egy bábjátékos deszkájához, melyben minden alakot zsineggel tart kezében a szeszélyes bábjátékos: a sors. Hiába ment más irányban a hős, hiába küzdött teljes erejével, hogy sorsát elkerülje, az utolsó felvonásban mégis kiderült, hogy a felesége az ő saját leánya, vagy a kit megölt az a fia, nagyon számtalan hasonló esetet s változatot lehetne felhoznom, végül természetesen a hős, ha ugyan véletlenül meg nem ölték, úgy önkezeléssel vet véget nyomorult életének, vagy legjobb esetben megőrül. Ilyen drámákban hiába keressük a következetes jellemeket, de annál ügyesebb a szerkezet, a cselekvény mindvégig igénybe veszi a néző vagy olvasó figyelmét, a ki feszült érdeklődéssel lesi, vajjon igazán be fog-e teljesülni az a jóslat, vagy az az álom, melyet az első felvonásban mondtak el? Ezen drámáktól fordult el Henszlmann és szeretett volna alapítani egy drámai iskolát, mely csakis a személyek jelleméből szövi a cselekvést, az összeütközést. Először gyakorlati úton próbálkozott, de elhanyagolta a szerkezetet, a színszerűséget, kísérletei nem vezettek sikerre. Annál nagyobb dicsőséggel küzdött az elmélet terén. Bár egyoldalúsága itt is gyakran túlzásokba vitte, mégis eredeti felfogásával megalapította hírnevét, mely később, midőn csakis a műtörténeti tanulmányozásra tért át, európai hírűvé emelkedett.

LEFFLER BÉLA.

KÁROLYI ANDRÁS.

Kassa városa tanácsa Károlyi Andrást az 1575-ik év január hó 3-án hívta meg magyar papjául. Évi fizetése a város plébánosa, Frölich Tamás részéről készpénzben 56 frt, 12 köből vegyes gabonanemű, két hordó kassai bor, két sertés tartása fejében 5 frt, a város részéről évi 94 frt, egy hordó kassai bor, egy hordó kassai lőre. 12 köből vegyes gabonanemű és egy mázsa só volt.¹ Ugyanez évi márczius hó 18-án a tanács megengedi, hogy azt a házat elfoglalhatja, a mely eddig az eltávozott Bányay Péter pap lakása volt.²

Az 1576-ik évben a plébánus és Károlyi kérelmére a városi tanács a török fogságban levő három protestáns pap sarczára 10 frtot utalt ki.³

Az év végén szokás szerint ismét meghívják a papságra.⁴ s a következő évben 50 frttal megjavítják fizetését.⁵ Az 1577-ik év márczius hó 9-én a Mislye (Abauj várm.) mellett levő fürdőbe megy gyógyulás végett.⁶

Az iskolai tanítás az egyháznak alá levén rendelve, midőn a

¹ »Die 3. Januarii consentiente d. pastore T. Frölich. Vocatus est ad munus hungar. concionatoris Andreas Caroli et suscepit et promisit se omnes ceremonias adservaturum ecclesiasticas et coenae Domini administrationem. Salarium eius annum plebanus dat fl. 56. Frumenti mixti cubulor. 12. Vasa vini cassov. 2. Ad duos porcos mactandos fl. 5. Civitas dat fl. 94. Vas vini cassov. 1. Loram cassov. 1. Frumenti mixti cubulos 12. Salis centenarium 1.« Városi jegyzőkönyv.

² »Die 18. Martii. Andreas Caroli concionatori hungarico concessit senatus, ut possit conigrare habitatum in domum, quae fuit Petri Baniay concionatoris.« U. o.

³ »Die 10 Februarii. Dominus pastor et Andreas Caroli concionator hungarus supplicarunt de collecta redemptionis ministrorum verbi in captivitate turci bassae Budensis detentorum et taxatorum ad fl. 3333, qui cum arrianis disputarunt, dentur in subsidium fl. 10. Sunt personae 3.« U. o.

⁴ »1576. Die 7. Novembris. Andreas Caroli hung. concionator per senatum vocatus est ad munus concionatoris denuo, sed ille nihil certi promisit, nisi (?) anno expleto.« U. o.

⁵ 1577. Domino Andreae Caroli hung. concionatori senatus et communitas ex benevolentia et dono singulis annis, dum hoc fungetur, munere singuli fl. 50 et nihil amplius dabuntur. Salvo constituto salario ipsius. Actum 25 Januarii.« U. o.

⁶ »Die 9. Martii. Der hungrische praedicant Andreas Caroli hat sich disen tag gen (=gegen) Mysle yns Wyldebad als ein krancker führen lassen.« U. o.

tanács az 1578-ik évi januárius hó 27-én magyar tanítóul Kecskeméti Albertet felfogadja, Károlyi is, mint magyar pap, a tanácsba meghívást nyert.¹ Ez évben az iskola egyik tanulója, Debreczeni Ferencz részére igyekszik a tanács jóindulatát megnyerni, hogy az a Nagy István kassai polgár özvegyének e czélra tett hagyományából Wittenbergben folytathassa tanulmányait.²

A következő évben hasonló kérelemmel járult a tanács elé egy Kovács Ambrus nevű tanuló érdekében.³

Az 1579-ik évben vocatióját megújítják.⁴

Az ez évben október 20-án megtartott eperjesi zsinaton az egyházi és világi kiküldöttekkel Károlyi is megjelent. A zsinaton Bels Benedek senior, eperjesi pap, elnökölt s czélja a terjedő kalvinizmussal szemben való védekezés volt. A résztvevőknek az 1548-ik évi confessio pentapolitanát s Melanchtonnak az urvacso-ráról szóló tanát aláírásukkal el kellett fogadni. A sárosvármegyei egyházakat is ekkor fogadták be az ötvárosi kerületbe s ezen egyházak papjai is ekkor aláírásukkal elismerték a fenti tanokat. A következő napon Fábri Tamás bártfai iskolaigazgató tisztázta magát a flacianismus vádjá alól.⁵

¹ »1578. 27. Januarii. Albertus Kezskemeti coram inclyto senatu susceptus est in hungaricum scholae collaboratorem praesentibus ibidem d. Mentone (t. i. Gogreff) pastore ecclesiae, Andrea Caroli concionatore hung. ac magistro Martino Breslaco rectore scholae, primum illi promissum est in annum fl. 24. Et pro mensa singulis sept. d. 75 ac conspecta ipsius sedulitate atque in docenda pueritia diligentiam senatus ei honorarium promisit munus. U. o.

² Die 2 Decembris. Margaretha relicta providi quondam Stephani Nagy legavit in testamento 25 fl. studiosis Witebergam versus proficiscentibus, dominus Andreas concionator ungaricus petiit senatum, ut illos 25 fl. studioso cuidam ungaro nomine Francisco Debreczeni suppeditaret. Cum autem in testamento scriptum sit, quod non uni, sed pluribus legaverit, decretum in senatu, ut Jacobus Zabo illam pecuniam in domum curiae det, tandem senatus suo tempore illis studiosis, qui aliquando huic reipublicae prodesse studebunt, suppeditabit. U. o.

³ »1579. 26. Februarii. Deliberatio facta ab inclyto senatu causa *Ambrosii Koachi*, pro quo d. Andreas Caroli, concionator ungaricae gentis intercedit, quod si bona fide, non tantum ore, verumetiam corde se velle tueri puram atque incorruptam doctrinam evangelii, reciperetur ac praesertim in loco de coena Domini, qui manifeste ab adversariis nostris hoc periculosissimo tempore, videlicet a sacramentariis, quibus plurima loca praesertim in his afflictissimis partibus scatent, infestatur, tum suppeditabitur ipsi sumptus necessarii ad promovenda studia sua; quaesitum quoque per d. Leonartum Cromerum ac Joannem Zasskowskium iussu (?) senatus, ut manifestam ore profiteretur suam confessionem in loco de coena Domini, ille obmutesceret, nihil fassus est; concessa ipsi nihilominus copia deliberandi ac iniunctum ut scripto exhibeat sententiam (?) suam latino sermone conscripam. U. o.

⁴ »Magister Andreas Wingler germanicus, Benedictus Kechkemeticus et Andreas Caroli concionatores hungarici unacum Sigismundo Nosticio sclavorum praedicatorum vocati sunt coram senatu et tota communitate ad suum prius quisque officium anno uno integro administrandum et Wingler intercessit tanquam superintendens, ut communi studio pietatis et concordiae ecclesiastico, quisque officio satisfecit. Actum 6. Aprilis. U. o.

⁵ »Die 20 Octobris in civitate Epperies celebrata fuit congregatio personarum ecclesiasticarum seniore existente reverendo viro d. Benedicto Belsio

Az eperjesi zsinat intézkedései mindinkább szembeállították egymással a Luther és Calvin nyomain haladókat. Kassán, hol mindkét iránynak buzgó követői voltak, a surlódások eddig sem hiányoztak, ettől fogva azonban mind élesebbé vált a pártok állása. Károlyi 1580 tavaszán kelt levelében¹ már »az igaz írás szerint való értelmére és predikálására« hivatkozik a tanácshoz

pastore ecclesiae Epperiensis. Cui interfuerunt nostrae ecclesiae magister Andreas Wingler germanicus, Andreas Caroli hung. ac Sigismundus Nosticius slavonicus concionatores et simul et nostro senatu Leonartus Cromer Joannesque Kaylhaw sumptibus civitatis eo missi, quorum pars dimidia spectat officium plebanatus. Ibi subscriperunt confessioni istarum quinque civitatum, olim divo Ferdinando rege romanorum et Hungariae, nempe 1548 exhibitae et insuper corpori doctrinae d. Melanthonis coniunctim, quisque pro sua privata persona. Et dominus vicecomes ac notarius, cum Georgio Deak Bornemisza Gezthely comitatus Saaros praesentes fuerunt et suos villanos pastores recipi passi sunt in coetum confessionis civitatis, ut eadem doceantur et omnia decenter in ecclesiis administrentur, quod pastores villani similiter subscriperunt, ut supra et lecti sunt quidam articuli ecclesiasticam disciplinam continentes. Die sequenti 21. Thomas Fabri rector scholae Barthphensis de quibusdam suspectis sese purgavit coram ceteris pastoribus et negavit se Flacianum esse « U. o.

¹ Isteni imádságom irom te Kegyelmednek Tisztelendő bíró uram, ezt akarám te kegy. tudtára adnom, hogy igen nagy szükség kényszerít engemet Szepsibe mennem. Im az szepsi uraim kocsit küldöttek értem. Az szepsi plébános, ki atyámfia volt mind feleségestől megholt, árvái maradtanak. Ennek elintézésére és rendelkezésre mind az földesúr, Báthori István, az város Szepsi és az pred kátorok az hétfőt választották, kiben minden ok nélkül ott kell lennem, mert főképpen én reám néz ez dolog. Azért itthon semmiképpen nem lehetek, kiért ti kegy. reám ne haragudjék. Az én igaz írás szerint való értelmemet én megmondám az predicációban, ha ott lennék is, egyebet nem tudnék mondania. Kérem azért ti kegy. az istenért is, hogy az írás mellől el ne szakadjunk. Szent Péter azt mondja, hogy melius est Deo obedire, quam hominibus. Engedje ti k. az magyaroknak az kis templomban az communiót. Jól látja ti k., hogy majd néha-néha kilencz óráig is elvonatik az magyar contio, kegyelmeteknek késő leszzen várni. Amint isten tisztességére jobban esik, azt végezze ti k. Isten tartsa meg te kegyelmedet.

Andreas Caroli.

Továbbá im értem az Miklós pap dolgát is, ki innét ki igyekezik menni. Erővel senki ide nem hozta, hanem szabad akarata szerint jött ide, kedve volt az idejövéshez és ő maga keze írásával kötötte magát ti kegyelmeteknek. Az itt való coeremoniát is jól tudta, melyet mind az ordinációkor és itt Kassán eleibe adtak, kiért im én elég sok pirogást vők fel mind küöl az papoktól és mind itt az magyaroktól, kik csak ketten egybegyűljenek is, mind én rólam szólnak. Azt mondják, hogy én uraságtoknak engedek és nem merek igazat predikálni; Miklós pap azért nem maradhat itt, hogy igazat predikál. En ez ideig igazat predikáltam, hamisat nem tanítottam. Szent írásból predikáltam.

Elkerültem volna bizony Miklós papot, ha tudtam volna, hogy ennyire menjen az d. log. En mind hevet, hideget együtt türtem. Im most látom az ingratitude. Azért szabad legyen vele, amit végez ti kegy. Hiszem, hogy Isten nekem is ad helyet.

Ami azért az Miklós uram dolgára néz, énnekem az jámborral semmi dolgom nincs; amit ti kegy. vele végez, semmiben ellen tartó benne nem leszek. Ha itthon leszek is, én az ő dolgáért fel nem megyek, mert senkivel semmi perem nincs. Isten tartsa meg te kegyelmedet.

Alatta más kézzel: 1580. Lecta senatui die 9. Maii. Discordia Andreae Caroli et Nicolai Iclody.

(Eredetije papiroson, Kassa város nyilvános levéltárában, lajstromozatlan.)

intézett beadványában. Iklódi Miklós paptársával történt össze-
ütközése is erre a forrásra vezethető vissza, a ki talán nála is
nyiltabban fejezte ki értelmét s azért nem maradhatott. De neki
sem volt többé maradása, midőn (1580) kiadta »Ez mostani visszavoná-
sokrul« szóló művét. A könyvet a városi tanács az 1581-ik
évben elkobozta s Károlyi kérelmére, hogy könyve példányai
visszaadassanak, elébb márcz. 10-én nem válaszol,¹ majd 16-án
Ruber generális megérkezteig függőben tartja intézkedését.² Károlyi-
nak végre is távoznia kellett a városból.

Az 1586-ik évben a heidelbergi egyetemen van.³

KEMÉNY LAJOS.

¹ 1581. Die 10. Martii. Andreas Carolinus concionator hungaricae gentis
petit sibi restitui libellos sacramentarios, ab ipso publicatos. Senatus differt
re-ponsum. (Városi jegyzőkönyv.).

² »Andreas Caroli edidit quosdam libellos veneno resertissimos, qui
mandato amplissimi senatus ipsi accepti et in domum senatoriam deportati
sunt; petit eos sibi restitui. Ampliss. senatus in responsis dat, fieri non posse
priusquam magnificus dominus generalis Johannes Ruber adveniat. Videatur
liber civitatis in alba membrana, in quo mandata imperialia adversus Arrianos,
Trinitarios, Sacramentarios continentur anno 1564 folio 44. Actum 16. Martii.
1581.« U. o.

³ Irodalomtörténeti Közlemények. I. évf. 246. l.

ADATTÁR.

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI B. JÓSIKA MIKLÓSHOZ.

Az alább következő sorozatban harmincz eredeti levelet adunk közre a b. Jósika-család kolozsvári levéltárából. Magyar íróknak leveleit b. Jósika Miklóshoz. A leveleket rendezés közben gyűjtöttem egybe a levéltár¹ *szurduki* leveles ládáinak nagyrészt család- és birtokügyi vonatkozású oklevelei, iratai közül. Közleményünk anyaga a maga egészében becses irodalomtörténeti forrás értékével bír. Érdekesen világítja meg a regényíró Jósika s kora irodalmi életét, mozgalmait, eseményeit. Ertékek annyival inkább becses, mert b. Jósika Miklós a bárói család tudomása szerint a hozzája intézett irodalmi vonatkozású leveleket elégette.² Ezek tehát — mint a hogyan az a regényíró széleskörű levelezéseiből is elképzelhető — a Jósika Miklóshoz intézett levelek csekély töredékét képezik.

Legelső helyre a sorozatban b. Kemény Zsigmond leveleit tettük. Mindössze öt levél, a mit tőle közölhetünk, de gazdag irodalomtörténeti vonatkozásainál fogva az 1845—1847-iki évek irodalmi eseményeire, kiváltképen pedig a két regényíró írói működésére nézve ez is elsőrangú s megbecsülhetetlen forrásul szolgál. Érdekesekek e levelek azért is, mert írójuknak kora irodalmi mozgalmaira, eseményeire vonatkozó felfogását őszintén s leplezetlenül tárja elénk. A barát jó barátjának, az író íróársának feltárja egész lelkét; irodalmi kérdésekben véleményt nyilvánít, tanácsot ad és tanácsot kér egymástól, koruk irodalmi eseményeit kölcsönösen szemmel tartják. Lelkesednek és lelkesítenek; egymás írói hevét,

¹ Félreértés elkerülése okából szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy Kolozsváron két Jósika-levéltár van. Egyik, honnan közleményünk anyaga került, a tulajdonképeni családi törzselevéltár, mely a Matyás király-téri Jósika-ház földszinti két szobájában nyert elhelyezést s b. Jósika Sámuel úr ő nagyméltósága gondoskodásából — kinek szíves engedelmeiből a leveleket alkalmam van közölni — rendezés alatt áll. A másik Jósika-levéltár, a bárói család fenesi ágának levéltára, néhány év óta az Erd. Nemz. Múzeum gyűjteményei között a családi levéltárak egyre növekvő sorát gyarapítja.

² B. Jósika Sámuel az író halála után Drezdába utazva személyesen érdeklődött Jósika Miklós levéltára, levelezése iránt; de itt is csak arról győződött meg, hogy az író bizonyára nagybecsű levelezése veszendőbe ment.

tüzét élesztgetik, lobogtatják. Arra nézve, hogy Kemény Zsigmondék mennyire az irodalmi élet eseményei s hatása alatt állottak, elég az itt közlött levelek közül az ő utolsó (1847. máj. 11-ikén) s aránylag rövidebb levelét elolvasnunk, melynek keretén belül egy egész írói gárdának: *Eötvös, Trefort, Berzsenyi, Petőfi, Czakó, Kelmenfi, Jókai, Degré, Teleki Laczi, Szigligeti, Kuthy, Vahot, Wesselényi, Desssenfy, Tompa* neveinek fényes sorával találkozunk, s hogy teljes névsort adjak, a politikai vonatkozással ugyancsak itt említett *Deák* és *Pulszky* nevét is megemlítem.

A közleményben a Kemény Zsigmondéi után *Schedel Ferencz* levelei következnek és pedig szám szerint hat levél az 1838—1845-ik évek között lefolyt időből. Ezek is mind irodalomtörténeti vonatkozásúak, s egyéb irodalmi mozgalmak megvilágításán kívül a regényíró Jósikának irodalmi működését főként a M. Tud. Társasághoz és Kisfaludy-Társasághoz való viszonyában mutatják be. Közülök az első levél (1838. szept. 6.) arról értesíti Jósikát, hogy az akadémia az évi nagyjutalmát az ő *Utolsó Báthory cz.* regényének ítélte oda *egyes akarattal*; a negyedik (1844. ápr. 4.) pedig az író akadémiai tiszteleti tagságáról szóló oklevél kísérfő irata.

Harmadik helyen *Gál Jánosnak* két igen terjedelmes levelét közöljük, melynek egyike (év nélküli) Jósika tervezett új regényéhez szolgáltatja a regyszerű elbeszélésben leírt anyagot; másika pedig (1840. febr. 29-ről) ugyanazon regéhez a Básta és Mihály vajda idejéből egy terjedelmes személyzet leírását adja, azok egy-némelyikének körülményei és jelleme rajzára is kiterjeszkedve.

A baráti érzésnek őszinte megnyilatkozását, az irodalom iránt meleg érdeklődést tükrözik vissza ezek a levelek is s mint írójuk kifejezi, a rege s személyök körülményeinek leírása kis fáradságáért csak arra kéri Jósikát, hogy ajándékozza meg a magyar irodalmat egy új regénynyel.

Ezeknél a leveleknél előbb még 1838. október 23-án kelt, *Gaal Józsefnek* Jósikához írt levele. Tehát a *Csehek Magyarországon* befejezésének s *Adorjánok és Jenők* színpadra készítése évében, melyekről levelében Gaal József is emlékezik.

Hasonlóképen Jósika irodalmi működésével kapcsolatosak közleményünk többi levelei is. Így a *Döbrentei Gáboré* 1836-ból, a *Klein Hermané* az Abafi német fordítójáé 1838. ápr. 11. A levelek írói között találjuk — hogy időrendben haladjunk — *Szentmiklósi Alajost* (1840. decz. 9.) *Filsch és Társa* könyvvarúsokat (1842). *Frankenburg Adolf* a Magyar Életképek számára kér Jósikától dolgozatot (1843. márcz. 3.). Ugyancsak 1843-ból valók *Steinacker Gusztáv* németnyelvű és a *Heckenast* correctora nyomdai vonatkozású levele. Ez év nov. 2-án pedig *Erdélyi János* a Kisfaludy-Társaság titoknoka kéri Jósikát az 1844. évi februáriusi közgyűlésen tartandó felolvasás készítésére. — *Sulyánszky Antal* Pest Lipótváros (Leopold újváros) segédpapja, az »Órangyal« szerkesztője két levéllel szerepel a gyűjteményben. Egyikben 1844.

jul. 9.) az ígért vallásos beszélynek megküldését kéri Jósikától, a másikon (1845. okt. 6.) a beküldött beszélyt köszöni meg. Ugyancsak novellát kér lapjába, a Pesti Divatlapba, *Vachot Imre* is (1844. szept. 16.), melyért a Jósika által meghatározandó díjat készséggel ígéri megfizetni. Jósika írói érdemeinek nem csekély elismerése ez épen akkor, a midőn ő neki az *Életképek*-ből egy Vachot által is igazságtalannak és fölötte kiméletlennek ítélt kemény kritikát kellett elviselnie. Jósika érdemeinek elismerésére vall az a felszólítás is, melyet ugyanezen év folyamán (1844. okt. 1.) *Vörösmarty, Czuczor Gergely, dr. Kovács Pál, Kuthy Lajos, Beöthy Zsigmond, Tóth Lőrincz* küldtek meg neki s melyben e szép írói gárda őt a »Szépek könyve« címmel tervezett irodalmi vállalatok kiadásához részvényestársul szólítják fel.

Széchenyi Istvánnak egy akadémiai Igazgató Tanács ülésébe meghívó levele (1845. jun. 2.), *Emich Gusztávnak* 1845. aug. 28-án kelt német nyelvű s gyalui *Finta Károly* színésznek egy hosszú színészi páthosszal megírt levele (1846. nyárutó 14.) rekesztik be gyűjteményünk felsorolását, melyekhez végül még azt a baráti kézről származó s a »Morgenröthe« szerkesztőségének czimnyomásával ellátott csonkán ránk maradt év nélküli levelet említjük fel, mely irodalmi vonatkozásaiban így is érdekes darabja a sorozatnak.

I.

B. Kemény Zsigmond levelei.

1.

Febr. 7-én '845. Kolozsvár.

Édes Miklósom!

Valósággal szégyellenem kell, hogy neked, kinek különben is annyi foglalkozásai vannak — oly sokszor alkalmatlankodom: de nekem csak általad van összeköttetésem Pesttel, s aztán biztat azon remény, hogy fog még nyilni alkalom, midőn én is szives barátságodat megköszönhetem.

Mi a kéz-iratomat illeti: édes Miklósom akármilyen áron, ha mindjárt csak egy garassal többel semminél, add el azt, akár híres, akár obscurus, akár előre, akár későbbi határidőre fizető könyvtárának. Mert lásd, tőlem a Híradó épen ezen regényt kérte; de én minthogy már fölkdöttem hozzád, azt válaszoltam, hogy a könyvtárakkal már te alkuba ereszkedvén, én compromissiom nélkül nem egyezhetem felőle a szerkesztőséggel. Nem igen fogna tehát kedves benyomást okozni, ha a Híradót visszaküldött manuscriptummal kínálgatnám. Nekem ugyan jövelemzőbb volna ezen ut; de én a pénzt ily körülmények közt teljességgel tekintetbe sem veszem. Méltóztatással tehát, édes barátom, akármilyen áron tultenni a kéziratot és ne vond meg az előszót.

Mult leveledben foglalt izeneteidet fiaiddal közlém. Ők igen jól tölték a farsángot és közönségesen kedveltetnek.

Írj minden esetre a Hiradó számára egy regényt; azon árat, mennyit elégségesnek gondolsz, ird meg nekem, és a többinek elintézését aztán bíz reám.

Édes Miklósom minthogy a folyó hó végén Szathmármegyébe kell mennem és ott hosszasan mulatok; tedd azt a barátságot, hogy regényem végsorsáról mielőbb értesíts és megkérdésem nélkül fogadj el akármilyen feltételeket: kér erre

Édes Miklósom

tisztelőd, barátod

Kemény Zsigmond s. k.

NB. A contractust, mit felküldöttem, közelebbi leveledbe zártan küld vissza.

2.

Édes Miklósam!

Nagy-Bánya, márcz. 15. 845.

Febr. 24-éről leveledet csak ma, azaz márczius 15-kén vettem; mert az a posta expeditorok különböző figyelmeztetéseivel ellátva, mindenütt utánam vándorolt Kolozsvárról Bányára, Szathmárra, N. Károlyba s onnan vissza Nagy-Bányára, hol aztán szerencsésen ráakadtam. — Szíveskedjél — noha a közelebbi heteket Sibón és Berenczén fogom tölteni — becses leveleidet ezentul is Kolozsvárra czimezni; mert már ¹ oly pontos intézkedéseket tettem a postáknál, hogy soraid többé nem fognak hasonló kalandozásokra kitétetve lenni.

Vahotnak minden szava — mit rólad ír — külön bárgyuság. Munkáid az ő törpe eszének látkörén, személyed rágalmazásain felül vannak. Nevetséges volt éppen akkor állítani, hogy ² felhagytál a historiai regényekkel, midőn ³ hirdetve vala valamelyik divatlapban, hogy te *Jósikára* studiumokat teszel. Aztán alaptalan fecsegés historiai regényeidnek magasztalása jelen korunkból meritett műveid rovására. Vahotnál külön író is bajosan fogná bizonyítani azoknak becsét ezek felett. Mindkét nemben hű jellem- és korfestő vagy s mester az események szövésében. *Békesinek* egy cikke többet ér, mint Nagy Ignác Magyar Titkainak 9 fülete. A mi hibáid vannak — hiszen foltoktól semmi munka nem ment — azok bizonyára nem mutatkoznak erősebb mértékben „Az élet utában“, „Békesiben“ az „Akarat és hajlamban“, mint „Báthoriban“, „Abafiban“ stb. Ellenben egyik fényes tulajdonoddal, a humorral, B. kalandjai ösmertették meg a közönséget.

Én most akarok valamit a Társalkodóba — vagy megeshetik, hogy az Erdélyi Hiradóba — küldeni arról: helyes é körülményeink közt a politikai lapokban regényeket is adni. Itt jól megróhatom Vahot sületlenkedéseit. Még holnap hozzá fogok megírásához.

¹ Ezután egy szó: *ezentúlra*, keresztül van húzva.

² Itt eredetileg »*le* oly pontos« stb. volt írva.

³ Eredetileg »hogy *épen* felhagytál« volt s az *épen* keresztül húzással van törölve.

Ohajtva vártam nyilatkozatodat az iránt: akarsz é bizonyosan és minő feltételek alatt a Híradóba regényt írni? A díj felől tudósíts; mert én 200 pengőnél többet alkudhatnék ki számodra ivéért.

Eötves Pepinek sok köszönettel tartozom szívesességéért. Talán már valahára el dőlend regényem sorsa. Én ezen munkámat mind inkább kezdem unni. Hiszem, miként ennél gyöngébb művet soha sajtó alá bocsátani nem fogok. De mégis én oly fősvény vagyok gondolataimmal és fáradsággal, hogy „Élet és Ábrándomnak“ kéziratban maradását nem tudnám nyugodt kedélylyel elhordozni. Aztán nekem szünetlenül pénzre van szükségem és a legkevesebb öszveg is pótól oly hiányokat, mik igen összecsoportosodva épen nem teszik kellemetessé az életet.

Pár hét óta minden kőszálásaim mellett is lendíthetek valamit *Kolostori Albertemen* (a hírlapszerkesztő naplóján); már a harmadik füzetkéhez fogtam. Ollykor, midőn jobb napjaim vannak, azon remény hiteget, hogy *Kolostori* és *Isabella* talán fognak számomra közönséget és irodalmunknak némi gyarapodást szerzeni.

Ráday igen szép díjt ígért a színművekért. Képzelem: támad elég versenyző. Talán valahára kiémed drámai literatúránk a sok látványokból, és a komolyabb irányu műveknek is fog közönsége lenni!

Édes Miklósom! Én — mint szerződésemből láthattad — a jelen félévre egy csoport cikket ígértem az Erdélyi Híradónak; a jövő fél-évre pedig regényt. De ezen lap a végén sem fog zöld ágra jutni; mert szerkesztői éhletetlenek, közönsége csekély és censora jó ember, de ész- és elvnlküli. A censor, egy kormányzéki titoknak, — tudná isten: minő előszeretet következtében? — az én cikkeimből semmit kivonni nem szokott; de a többiekét gyakran tépássza. Aztán napi kérdéseink között mindig találkozik olyan, melyet ő gyűlöl. Így pld. a védegyelet ügyében sem pártolólág, sem megtámadólág nem szabad nyilatkozni. Ezen kérdést ő sequestralta, s nekünk rátenni kezünket nem szabad, stb. — Továbbá Teleki Domokos — az egyik hírlapigazgató — el van országos választmányi munkálatokkal foglalva; a vén Bethlen János fölötte eszes, de hanyag ember; a harmadik igazgatót pedig — Méhest — néhány nagyur barátai majd jobbra majd balra forgatják. Ennél fogva szabadelvűnek oknélkül híresztelt lapunk nem bir semmi iránynyal. Én meguntam már dolgozataimat illy páratlan rosz szerkesztés megrendeléseire, csupán díjért — mert erkölcsi eredménye aránylag kevés — irogatni. — Ennélfogva, ha te a jövő félévre regényt ígérsz és Kovács Lajostól vezércikkeket nyerhetek: akkor ingyen elvállalom a felügyelést Erdélyi Híradónkra és törekvéndek abból türhető lapot csinálni. Különben pedig semmiben részt venni nem fogok. De minthogy viszonyaimnál fogva kénytelen vagyok koronként politikai cikkeket készíteni: ez okból — ha t. i. te regényt adni vonakodnál — én Pestre fogom küldeni dolgozataimat. E szándékom egy új kérést támaszt hozzád. Édes Miklósom! Én szerkesztőségem óta minden erdélyi törvényhatóságban — a szászöldieket is ide értve — néhány alkalmas egyénnel szorosabb ösmeretségben vagyok. Könnyen szerezhetek tehát tudomást a legcsekélyebb mozgalmakról is. Nem volna é tehát czélszerű, folytonos

levelezésre kötelezni magamat Erdélyi viszonyainkról? Magyar ország nem ösmeri hazánkat. Az unionak egyik leghatalmasabb emeltyűje fog lenni, ha találkozik hirlap, mely mindkét honnak orgánjává váland a haladási eszmék körül és olvasóit Erdély sok részben sajátos viszonyai is beavatja. Én figyelmet érdemlő tényeinket gyorsan közleném és a mennyire a lap oeconomíája engedné bizonyos mennyiségű Erdélyi vezércikkeket írnék. — Lehetne é életbe léptetni tervemet? Miként és hol kísértsem meg azt? Mikor üres időd leend válaszolj e kérdésemre, addig is igyekezz regényemen tudni és mindenek fölött tartsd meg továbbra is becses barátságodban

tisztelődet, barátodat
Kemény Zsigmondot.

Külczim: Méltóságos B. Jósika Miklós urnak. Pest.
Piros viaszba nyomott záró pecsét.

3.

N. Enyed. jan. 9-én. 846.

Édes Miklósom!

Igen hosszas levelet fogok neked írni; mert nagy főfájásom a házba zárt és így alkalmat nyújtott, hogy — gondolataimmal — a legjobb társaságban legyek, nálad.

Mi Békésit illeti: — épen most jött kezembe, küldött példányod helyett, mely Kolozsvárt maradt, egy másik, cserében. Szásznál még régebben lőn alkalmam végig pillantani a II. füzetben; de most újból és nagy figyelemmel átolvasandom.

Irjak é rá bírálatot? — Bosszant ezeknek a felszínes embereknek csevegése: tenni fogom tehát. De azt hiszem, hogy cikkem inkább fog lenni bonczolása a műveidben — fő tekintettel Békesire — található comikai elemnek, mint szorosan értelmezett recensio.¹ Hová küldjem? — nagy kérdés. Dessewffy 75 pengő forintja iveért nem kell; mert noha szép irodalomban nincs párt; de olly ember, ki politikai pályán is folytonosan akar hatni hirlapban és országgyűlésben, ha az ellenzékhez tartozik, sok szemrehányásokra lehet kitétetve, midőn² Emil gróf lapját mozditja elő. Én pedig álnevű cikkemet sem tudnám eltagadni, ha az olcsároltatnék; más dolog, mikor magasztaltatik.

Lazihoz — kit én barátaim közé számlálok — szívesen küldeném; de neki olly mocskos veszekedése volt Vahottal! Egyébiránt, mivel férflason viselte magát a párbajban; nincs kifogásom ellene. De tudod-e te azt bizonyosan, hogy titokban fogja tartani nevemet? Lázi jó ember; de egy kevésbé fecsegő. Én pedig állandólag akarok recensiokat írni... ösmeretlenül, senkitől nem sejdítve. Csak akkor nem

¹ Kemény Zs. itt először *bírálat*-t írt, mit keresztülhúzza javított recensió-ra.

² *Midőn* helyett a szövegben eredetileg *ha* volt. Írója ezt keresztülhúztas amazzal pótolta.

tagadnám el nevemet; ha irányaimat — értem a politikait — gyanúsítanák. — Mégis csak Lázíhoz írok; ámbár ő gyöngén fizet s nálam nem megvetendő artikulus a pénz.

Mondod közelebbi leveledben: „szeretném regényedet láthatni — a kor ugyan az lévén, ez nem ártana, nehogy egymást megczáfoljuk“ Én Eötvöshez a jövő kedden szándékozom a második és harmadik füzetet fölküldeni, ki az irományokat kezei közt fogja tartani — nálam ugy is könnyen elvesznének, mint az Élet és Ábránd kéziratával történt — mind addig, míg munkám bevégeztetvén könyvtárusomhoz, Hartlebenhez, átküldethetik. — Neki (Eötvösnek) rögtön fogok tehát írni, hogy közölje veled a három első füzetet.

Magasabb becsben a világon semmi vélemény nem lehet előttem,¹ mint a tiétek.

Gyulai Pál, kevésbé kor- mint lélekrajz. Én most annyi bőszen szenvedély légkörében élek, hogy a sok köd mián nem láthatom azon szelid jellemű tájékat, hol a classikai költészet fényalakjai mozognak halkán, szabályosan, méltósággal s mindenek fölött korszakaikhoz illő öltözetben, szokásokkal és kedéllyel. — Én Geothét, talán mert legkevésbé követhetem, minden írók közt leginkább bámulom, s még Faust második részét is egy év óta legalább ötször elolvastam. De visszatérve Gyulaira: noha ennek csak pedestálja a történezet, nem pedig termő földje, még is kitelhetőleg igyekeztem Báthori Zsigmond idejével megösmernedni, s hol az események és egyéniségek nem kronikáink szerint lépnek föl, ott szántsándékból változtaték, s nem tudatlanságból botlottam. —

Mi azon embereket illeti, melyek mindkettőnk regényében előfordulnak: *Gyulai Pálnak*, én nőt nem adhatok: ezt munkám terve ellenzi. — *Jósika* alig cselekszik husz sornyt munkámban, tehát jellemét csupán általánosan érintém. *Báthori Zsigmondnak* mellékszerepe van; egyébaránt 1591-ben (regényem kezdetén) 19 éves s még nem kegyetlen, — csak kicsapongó és áhítatos. Arczképét — ámbár csupán² későbbi koráról birunk arczképeket — reméllem, hogy³ szoros hűséggel másoltam. — *Alfonsó* jesuita regényem nevezetes tényezője; de mivel figurája csak a negyedik füzet végén — s most a negyedik elején vagyok — körmöltetik le általam; tehát külsőjével még kényem szerint bánhatok; valamint szintén a *Márkháziéval* is; sőt az utolsónak egy kevésbé még jellemét is hajlithatom. Szeretném tudni: te milyeneknek képzeled őket?, hogy kövessetek. — Gergely diákok — vezetéke neve Veresmarti — te, ha lehet, mellőzd el; mert ugy is a historiában csekély szerepet játszik, de regényemben totum fac. *Gengát* a fejedelem komornyikját is, én hosszasán írtam le; te alig használhatnád. Báthori Boldizsár, s Kendi nálam keveset működnek; nálad mint gondolom sokat. Gesztit, Literatit, Forró, Ifjút, Bodonit, Bocskait, Székelyt, nem

¹ Az *előttem* szó utólagosan van beszúrva.

² Eredetileg *csak* volt írva *csupán* helyett.

³ A *reméllem*, hogy utólagos közbeszúrás.

is emlitem. A szászok csak Szász-Sebest jönek elő. Székely támadás nálam is fordul elő inkább csak megkezdve és motiválva, mint keresztül vive.

Történetem szinpada Károly-Fehérvár. Én itt a helyírásban hibákat követék el; mert azután tettem efféle studiumokat, s már helyreigazítam késő. Főbotlásom az, hogy magát a várost, ott képzeltem, hol most van; holott ezen helyen (keletre) a nemzeti fejedelmek alatt utcák sem voltak még, (VI. Károly téteté ide a várost), és a Szent-György kapuból, — mely mint tudod, a mostani főkaputól alig hat ólre feküdt éjszak felé — egyenesen országutra és mezőre ment az ember. Másik nevezetes botlásom az, hogy a Szent-Miklós kaputól — ez a Szent-Györggyel átellenben feküdt — délre is kinyújtám az alvárost; holott arra viszont majd semmi ház nem volt. —

Mi a várbari házakat illeti: itt én eléggé accuratus valék. Báthori Boldisár lakát — melynek jelenleg semmi nyoma nincs — a jesuiták templomához közel tettem. Regényem szerint, az ember a Szent-György kaputól érkezve és a Szent-Miklós kapuhoz irányozva utját, a Jesuiták templomától harmadik háznak fogja ezt találni.

Ha eztet igaznak vesszük föl — s hogy valószínűleg igaz, később fölfejtem — akkor historaiilag, hozzá ekként állanak a többi házak: szemben vele a Jósikáé — mit B. Zsigmond daczból építettett volt — balra második ház a zárda, hol Alfonso lakik. Átellenbeni utcán a Mikó családnak van laka; de ez nem nevezetes, egyébaránt épen szöglet-épület. Boldizsár házatól jobbra — a Szent-Miklós kapu felé — a Géczy háza (régen préposti lak).

Azért tevém pedig épen ide Báthori Boldisárt; mert itt nagy telke volt a Báthori családnak — s ebből szakítá ki István király a templom- és zárdatért is — míg más helyt, mennyire csak utánjárhattam, semmi birtoka nem volt. — Igaz, hogy némelyek a régi praepostlakot a templom-utczában keresik, s így elköltöznék¹ Báthori is; de ott meg lehetlen lett volna szemben házat építeni Jósikának, miután ez egyenesen a templomhoz esnék. —

A regényirónak egyébaránt nincs miért effélékre fejét törni, ő a mint tetszik úgy és ott épít. —

Édes Miklósom! Kérlek olvasd át Gyulai Pál eddig kész füzetait, s mond el róluk véleményedet. Nincs a historiában lap, mellyen sokkal érdekesebb férfira ne akadhattam volna, mint az én hősöm, ki tulajdonkép egyebet nem csinált, mint két dissertatiót írt, tanácsnokoskodott, és szerencsétlenül meghalt. Belőle a történészethez hűn, alig lehet valami érdekest gyártani. Ha tehát munkámnak nagy publicuma leend, ez nem a nyers anyag érdeme; de a földolgozásé. — Mikor végzed be Josikát? Én márcziusig alig adhatom regényemet sajtó alá, mert összesen hat füzet; s kevés időm van komoly foglalkozásokra. Aztán egy olly félreső falun, mint a hól lakom, ki vagyok én véve elememből, mindig unatkozom: sőt maholnap politikai mozgalmainkat sem birom kísérni. Hiszen, mindössze is csak az Erdélyi Híradót, Budapesti Híradót és Pesti

¹ Eredetileg *odaköltöznék* volt írva.

Hírlapot jártathatjuk, aztán az Életképeket és Vahod (*így!*) lapját. Ezekből pedig — minden belbecsök mellett is — az ember legfőlebb honi ügyeinkről értesülhet. Francia és Német hírlapokat jártatni még most nincs módom s később meg nem leend szándékom; mert ha lehet mindig Pesten fogok telelni.

Országgyűlésünk már az ajtó előtt van. A magyar nyelv iránti törvénycikk késlelteti csak, melyet Jósika¹ lényeges változtatások nélkül akar megerősíteni: de Rosenfeld tanácsnok, — a szász érdekek képviselője — még eddig elé hatályosan és sikerrel gátol. — Hongyülésünk minden előjelek szerint silány fog lenni; mert a megyéket az urbér fölzaklatta. Én a Pesti Hírlapnál az erdélyi dolgok szerkesztését átvállalándom, ha a hírlapirodalom szabadon fog mozoghatni s ha valahol követ lehetek, mire egyébaránt azon mértékben, melyben a szenvedélyek föl fognak zaklattatni, kevesebb kilátásom van. Mint ügyeim állanak örömmel fogom venni mellőztetésemet is, mert a szépirodalom szűk körében talán kevesebb csillogással, de több valódi haszonnal munkálódhatom, mint a politika mezején, s utolyára is nagy kérdés: cur valles permutem Sabina divitias operosiores? Mért akarjak fényleni, ha egyszerű körben is tudok hasznos lenni? — Papirosom elfogyott s így levelemnek is vége. Szeresd barátodat

Kemény Zsigmondot.

4.

Édes Miklósom!

Szászváros 24-ik febr. 847.

Egyik hírlapból olvastam, hogy nem vagy már Pesten; a helyett tehát, hogy együtt találkozhatnánk, csak levelem fog fölkeresni.

Én innón Aradra indulok. Onnan merre veendem utam, még nem határoztam el. Valószínű, hogy Pestre fölrandulok, hol néhány hetet mulatván, viszont fölveszem sátorfámat és Prágáig meg sem állok. Itt addig várakozom míg Tiefenbach grófnő czimű regényemet, melynek két utolsó füzeté a csehek közt történik bevégezndem. Aztán Triestbe s onnan Velenczébe, Rómába stb. vándorlok el. Ez az egyik lehetőség. — A másik meg az, hogy Aradról mellőzve Pestet Fiuméba utazzam, és úgy nyargaljak végig olaszországon,² s csak visszatérve telepedjem le Prágába. — Melyiket választom a két vonal közül — még bizonytalan. —

Térjünk irodalmi ügyekre: Gyulai Pálnak már három füzetét alkalmasint kinyomtatták, s ennyi belőle a napokban jelenik meg; a többi füzetek is gyorsan következendnek egymásra; mert az egész regényt már bevégeztem s a könyvárusnak csak annyi időközöket kell késni, hogy midőn Gyulaiból a hetedik füzet kijön, rögtön rákövetkezhessék Tiefenbach grófnének első füzeté. Mert a két munka összefüggésben van egymással. Hallom, hogy a te Josikád is hagyja el a sajtót, s hogy új színművedtől nagyon sokat reméllenek. — Eötvös is terjedelmes historiai regényének

¹ T. i. Jósika János, ki ez időben az erdélyi országgyűlésen királyi megbízott, vagy az egykorú hivatalos iratok kifejezéseit használva: *commisarius regius plenipotentiarius*, avagy *Hof-Komissär* volt.

² Így, tollhibából.

harmadik kötetét végzi. Tehát mi hárman csak fogunk az idénre olvasni valót nyújtani szépeinknek. — Bár mennyire meg vagyok Hartleebennel mint a díjazásra nézve elégtülve, mint pedig azon szívességéért, melynél fogva nem ragaszkodva pedantúl a szerződményhez akkor küld pénzt, mikor szükségem van rá; még is szépirodalom helyett időm nevezetes részét politikai munkálatokra kell pazarolnom — mert az inkább jövedelmez. A Pesti Hirlap nekem 24 vezérczikkért — igaz, hogy csak ebből áll aztán egy évi cycilus — tehát 24 vezérczikkért biztosít körülbelől 1000 pengőt. Ha meggondolod, hogy egy évbe több fér öt vezérczikknél, látni fogod, hogy ily kevés munkától a fönnnebbi öszveg oly sok; mihez hasonló díjt Franciaországban szokás kapni, s nem nálunk. Mondják azonban, miként Eötvös is e szerint fizettetik, — s így utoljára is természetes, hogy néha a muzsát elhallgattatjuk a politika miatt. — Édes Miklósom! Kérlek írj vagy egy sort néha hozzám. Címezd leveleidet Pestre; mert onnan mindig kézbe szolgáltatják bárhol legyenek. A mult ősszel alkalmam volt fiaiddal megösmernedni; együtt vadásztunk, pisztolyazánk, fecsegtünk és olvasgatánk néhány napot, — s mondhatom most is örömmel emlékezem vissza azon időkre. — Tudósíts minő tervek főnek fejedben, miket irtál? s egyáltalában emlékezz leveleid által is olykor meg

hű barátodról

K[emény] Zs[igmond]ról.

Külczim: Méltóságos Bárá Jósika Miklós urnak Kolozsvár

Bréd. Zsibó.

Piros viaszba nyomott záró pecsét.

5

Édes Miklósom!

Pest május 11kén 847.

Te soha nem írsz nekem, pedig igen vágyám minél többet tudni állapotodról és foglalkozásaid felől. —

Az én irodalmi viszonyaim itt meglehetősen rendben vannak; a Pesti Hirlapba csupán 24 cikket írok évenként, mi alig teend többet négy ívnél s ezért Eötvössel és Treforttal bizonyos, az előfizetők száma szerint növekedő dividendben osztozom, mely ha ezentúl is annyi praenumeransunk leend, mint a mennyi most van, azaz 3400, akkor egy egy részre felül megyen 1000 pengőn. Sokkal rosszabban díjaztatik aránylag regényem, mert ennek egy kötetéért a közelebbi számolatok szerint nem kapok egészen négy száz pengőt. Persze csak az első kiadásért. Mert a második kiadást is megvette Hartleeben; de azért később fizetend. — Gyulaimból már két kötet jelent meg, igen tömött és sűrű betűjű iven. Még hátra van belőle három kötet. — Utána rögtön Tieffenbach grófnőm megyen sajtó alá, ha t. i. időm leend szorgalmason írni. Ezt az Élet és Ábránd¹ kapcsolatban két apró regénnyel követendi. Ebből áll föllépésemnek első cycilusa. Később mi fog történni? megvállik.

¹ Az *Élet és Ábránd* helyett eredetileg *Gyulai Pál* volt írva, mit Kemény keresztül húzott s a javítást felíró írta.

A te Jósika Istvánod mikor hagyja el már a sajtót? Mindennap óhajtvá várom, hidd el, hogy velem együtt a pesti közönség is, kivéven a Szemlének triumvirátusát, kinek tetszését sem te, sem Berzsényi, sem Eötvös, sem Petőfy nem nyerhették meg, s kiknek az olvasó közönséggel szemben azon szerencsétlenségök van, mi az ők irányában jelesebb íróinknak. Előfizetőik száma, mint hallám, alig megy százhuszra.

Most a regényirodalomban nagy mozgalom uralkodik. Eötvösnek historiai rajza a mohácsi veszedelem előtti korból, már kész. Én olvastam e regény felét és szépnek találom. Csakó az újabb korból ír regényt, ugyszintén Kelmenfi és Jókai. — Drámai literatúránk lassabban halad. De itt is történnek lépések. Degre és Csakó vigjátékot írnak. Eötvös egy ókorbeli szomorujátékhoz kezd. Teleki Laczi is már három felvonást végzett el egy drámájából. Hogy Szigligeti nem pihen, ezt tudósításom nélkül is jól tudod. Bár válnék valami literatúránkból! S bár nemcsak hatni, de együttthatni is szokának meg íróink, a helyett, hogy most erejüket egymás leránczígálására fordítják. Szegény Kuthy! — Ő visszavonult Pestről. Adósságai miatt csőd alá jutott és elliczitalták holmiit, még változók is voltak közte. Egyébaránt portékáinak nagy része becsén felül költ el; mert Forrayné s mások főként a házi butorokat és könyveket nem hagyták zsidókéze jutni. — Legujabb irodalmi hír az, hogy az Életképek megszünendnek; mert a kormány épen ezen okból főlebb léptette Frankenburgot 600 pengőből 1500 fizetésre, s ki van kötve, hogy lapját senkire ne szállítsa át. A Honderü igen természetesen ez által mit sem fog nyerni; ellenben Vahot szerfelett örvend.

A politikai élet nálunk élénkülni kezd, miolta tudatik, hogy István herczeg beutazandja Magyarországot, s aztán egy rövid országgyűlés fog megnyitni, mit még a jövő tavasszal egy hosszabb követend. Battyáinnál rövid időn az ellenzéki conferenciák elkezdődnek, s a conservativok is kiadták hosszas commentatiojokat előbbi programjokról, melyben sokat részint elfacsarnak részint visszahuznak. Ezen iratot, ha két ívre nem terjedne elküldöttem volna neked és Wesselényinek; de igen súlyos lévén, úgy hiszem nem érdemli meg az utaztatást. István herczeg mindenütt határozottan nyilatkozik Ürményi és Luka féle emberek ellen, s mint hallám a haladó conservativokra akar támaszkodni. Nálunk is tehát ellóállanak a Peeliták, megválík mekkora sikerrel. — Dessewfy lemond a Budapesti Híradó szerkesztéséről. — Mert mint rebesgetik udvari consirariussá teszik. — Deák és Pulszky nőtől, Pesten mulatnak. Tompa Mihály egy nagy kötet verset bocsát sajtó alá, mik közt kítűnő szépek is vannak. — Hát Erdélyben mit csinálnak? S te mikor jössz hozzánk? Én Telekivel az őszén Sibóra megyek s ott hetekig ülünk; akkor vonuljunk együtt hárman föl Pestre. Még a legjobb faluban is a tél csak tél. — W.¹ Miklóst üdvözdöl ezerszer nevemben, s tartsd meg továbbra is becses barátságodban

hű barátodat

Kemény Zsidmondot.

¹ T. i. Wesselényi Miklóst.

II.

Schedel Ferencz levelei.

1.

Pesten, sept. 6. 1838.

Méltóságos báró Igazgató Úr!

Van szerencsém jelenthetni Nagyságodnak, hogy a magyar tudós társaság, tegnapelőtt tartott nagy gyűlésében, végig menvén a múlt évben megjelent minden ágbeli magyar munkák során: azok közt sem becsesbet, sem szebb hatással munkálót s édes hazánknak inkább dicsőségére válót nem talált, mint mellyel literaturánkat Nagyságod ajándékozta meg, regényei koronája: Az utolsó Báthory-val! E legbensőbb meggyőződése által vezéreltetve, az academia *egyek akarattal* e munkának szánta az 1837-iki koszorút, 200 aranynyi nagyjutalmát; s minthogy köz ülésünkben, mely szept. 9. délelőtt tartatik, Nagyságodhoz semmi esetre szerencsénk nem fog lehetni, a pénztárnok bízott meg annak, Nagyságod képében, a nagy emlék-billikkel együtt átvételére.

Mit midőn a báró úrral hivatalosan, egyszersmind öröndetes részvételem kifejezése mellett tudatnék, magamat tapasztalt nagybecsű kedvezéseibe ajánlom, s megkülönböztetett régi tisztelettel vagyok

A Mélt. Báró Igazgató Úr

alázatos szolgálja
D. Schedel Ferencz.

(NB. A levél nyolczadrét »Magyar Tudós Társaság« nyomású papirosra van írva.)

2.

Méltóságos Báró Elnök Úr!

A Kisfaludy-Társaság megbízásából vagyok szerencsém ezennel Évlapjainak diszpéndányát azon hálaérzés zálogául bemutatni, mellyre a társaságot Méltóságod mind fényes neve paizsának átengedésével, mind érdekeinek nagybecsű munkákkal nevelésével, lekötözte.

S a társaság újra megkisértettnek érzi magát Méltóságodat arra, mire két éven által kérte, és mind kétszer sikerrel, most is megkérni: t. i. az iránt, méltóztatnék a legközelebbi február 6. tartandó V-dik közülésünk emelésére bennünket ismét Musája valamely, habár kised, de mindig becses, mindig lelkesítő ajándékával megszerencsélni. Nehogy azonban Méltóságod alkalmatlan faggatásnak vegye a társaság kérelmét: méltóztassék azt nem tennék tekinteni, ha idő, kedv s körülmények legkisebb akadályt vetnének. Megjegyezvén még, hogy az Évlapok III-d kötete, mely az előadásokat is hozandja, legott februárban sajtó alá megy, s juniusi vásárkor jelenik meg.

Egy harmadik tárgy, miről a Méltóságos Urat hivatalosan tudósítanom kell, ez. A társaság szépirodalmunknak az írók nagyobb részétől,

valamint a közönségtől is mind inkább elhanyagoltatása által arra indíttatott, hogy eddigi hatáskörét, mely a jutalmak kezelésére szorítkozék, kitágítsa: mire nézve szabályait megváltoztatta, s azokban e tágabb kör határait kitűzvé, munkásságának új mezőket jelelt ki. E szabályok szerint, melyeknek megvitatásában a Kisfaludy-Társaságnak szeptemberben Pesten volt vidéki tagjai is részt vettek, a társaság nevelni fogja tagjai számát; havi üléseket tartand, melyeknek tárgyai aesthetikai és költészeti előadások lesznek; az Évlapokat rendszeren folytatandja; Szépműtani Szemlét alapítand, mely a szépirodalom körét folyvást ör figyelemmel kísérendi; a jutalmakat nagyobbítani fogja; »Nemzeti Könyvtárt« adand ki, melyben szépirodalmunk jelesb írói a XVI. századtól fogva megjelenendek, s mely Kisfaludy Károly munkáival nyitattik meg stb. E nagyobb terjedelmű munkálkodások a szerkezetben is kívántak változásokat; mindenek előtt az elnökség egy elnök és helytartó elnök által rendeltetett vitetni; a részletes intézkedések folytatása az igazgató köréhez utasítottak; jegyzőkönyv s egyéb írás ügyek vitelére titoknak rendeltetett. Minthogy pedig a szükséges pénzerő összeszerzését meg kelle indítani: mielőtt az új terv egészbeni életbe léptetését megkezdenők, október 12. az új tisztviselőség is megválasztott. Elnökké egy értelemmel Méltóságod emeltetett; helytartójává Schedius Lajos cons. választott; igazgatóvá én; titoknokká eddigi jegyzőnk: mindezek három évre. S nekem hagyatott meg, jelenteném a társaság ez újabb intézkedését Méltóságodnak, kérvén egyszersmind, hogy azt szívesen fogadni, s társaságunkat ezentúl is hozzájárulásával díszesíteni méltóztassék.

Midőn tehát e levelem rendivel addig is, míg az új szabályok nyomtatva lesznek, Méltóságodat a történelekről röviden tudósítanám, szokott megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Pesten, október 21. 1841.

A Méltóságos Bárá Elnök Úrnak

alázatos szolgálja
Schedel Ferencz.

3.

Méltóságos Bárá Elnök Úr!

Ez órában veszem Méltóságodnak f. h. 18. kelt igen becses levelét, melyet »Bornemisza Anna« tegnap előzött meg. Ma biztosságban felolvasta Székács; közönségesen tetszett, s Székács kedvvel fogja előadni. És mert öt negyedig tart legalább, megváltoztattuk az ülés (előlegesen tervezett) rendjét, s nem vég helyre tesszük (iuxta illud: végén csattog az ostor), hanem hogy ki nem fáradt figyelemmel hallgathassák az álló hallgatók is, mindjárt a titoknoki jelentés után. Az ülés febr. 6. lesz, d. előtt 10 1/2 órákor. — Használat után azonnal át lesz adva a munka Heckenast úrnak, s hálánk előleges lerovása mellett várjuk azt, mit Ngd Évlapjaink IVd kötete becsesítésére fog szólni. Csak mellesleg emlitem, hogy propter integritatem actorum igen óhajtható lett volna ugyan Bornemisza Annát az Évlapokba is betehetni, mint egykor a

Beduin leányát, s mivel az Évlapok kevés példányokban jelennek meg, s tartalmának nagyobb része komoly, aligha sértené e felvétel egy novella-gyűjtemény érdekét: minthogy azonban e kérelem teljesítése a Heckenasttal levő viszonyával Ngdnak összeütközhetik, ne méltóztassék e sorokat gyengédtelen kérésnek, hanem inkább csak kérdésnek tekinteni, melyre a felelet parancsolatnak fog tekintetni kis társaságunk által.

Az Évlapok Ngdat illető példánya Névkönyvestül útban van Méhes felé, ki azt bizonyosan Szurdokra fogja odázni.

Örömmel tapasztaltuk ma, hogy a M. Úr ere folyvást régi gazdagságához híven forr.

Kolossváry Sándor halálával megnyílt az academia tiszt. tagjai közt azon hely, melybe szerencsénk lehet Ngdat a legközelebbi nagygyűlésben beválasztani.

Tartson meg Ngd. mind engem nagybecsű bizodalomban, mind kisded társaságunkat szíves részvételében.

Ki őszinte igaz tisztelettel vagyok

Pest, jan. 31. 1843.

A Mélt. Báró és Elnök Úr

alázatos szolgálja

Schedel F.

Külczim: Méltóságos Branyicskai Báró Jósika Miklós Cs. k. kamarás, m. acad. ig. tag s Kisfaludy Társasági Elnök Úrnak, Szurdokon, Debreczen, Bréd felé.

(Piros viaszba nyomott záró pecsét.)

4.

Méltóságos Báró Úr!

Midőn Méltóságodnak a m. Academia által mult évi octóber 7. tiszteleti taggá választatásáról szóló oklevelet szerencsém van ezennel megküldeni, azt az óhajtasomat fejezem ki, bár méltóságodat e kapocs által még igen sok évek során láthassuk hozzánk kapcsolva; s ez évek mindenike új virágokat fűzzön dicsőségének koszorújába.

Tartson meg Méltóságod ezentúl is tapasztalt baráti indulataiban, ki megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Pesten, április 4. 1844.

A Méltóságos Báró Úr

alázatos szolgálja

Schedel Ferencz.

5.

Méltóságos Báró!

Jelentem hogy jan. 28. Msd. Elnökké, Schedius Ur helytartó elnökké, én igazgatóvá, újra elválasztattunk. Új tagjaink: Császár, Kuthy, Szigligeti. — Közülésünk holnap 10 $\frac{1}{2}$ órakor lesz, a vármegye termében; de még elébb 9-kor ülésünk az acad. termében. Programmunk ez:

1. Méltóságod megnyitója,

2. Titoknoki előterjesztés

3. Kis János Elegiája

4. Az Umérek

5. Székács Satirája

6. 7. Jutalom hirdetések.

8. Vörösmarthy Hymnusa.

Megyen az aláírási ív a holnap 2 órakor a Casinóban leendő közebére is. Úgy hiszem, Mgd. nem fog hiányzani. — Még azt jegyzem meg, hogy a magistratus kardosan jó.

Pest, febr. 5. 845.

Igaz tisztelője

Schedel F.

(NB. Ez a levél egy nyolczadrét papírszelet egyik oldalára van írva, mely papírszelet eredetileg egy Schedel Ferenczhez intézett levél be nem írt részét képezte, mint azt a papírszelet második oldalán csakán maradt következő cím mutatja: »Tek. Schedel Ferencz úrna(k) titoknokána(k)«.)

6.

Méltóságos Báró!

Sietek szept. 1. költ becses levelére válaszolni. Fel volt téve, hogy a Reguly-könyv szépirodalmi részét Jósika nyissa meg, s így az esdekelve: várt novella nem késett el, hanem csak ugyan igen óhajtvá váratik. Méltóztassék azt levélpóstán küldeni.

Örömmel értettem a kedves sorokból Ngd folytonos munkásságát: mert ezt nem lehet »vegetálás«-nak nevezni, Szeretem, hogy görög tárgyra jó most a sor: a tárgyak válogatása korok és népek szerint mind az író ója meg az egyszínüségétől, mind az olvasó kedvét ébreszti. De bátor vagyok emlékeztetni, hogy Ngd az allegorikai költészetben is szerencsésen próbálkozott már meg, s Helionét nem ártana még egy pár társsal megajándékozni.

Egy történeti regényt is ígér a levél. Van, vagy nincsen tárgy, én — mert hisz ez nem lesz, s ne is legyen utolsó — Balassa Bálintra, a szinte költőre, óhajtanám figyelmét fordítani. Azon kevés bizonyos, mit róla tudunk, igen regényes, s azt mit nem tudunk, csak sejteni lehet, szinte regényes anyaggal lehetne pótlani; a kor, viszonyok, s e költőnk lelkülete ilyenre nem csak felszabadít, de úgyszólván felhív. Kisfaludy Sándor is felhasználta, de el még nem használta.

Heckenast megkért, hogy a Báró úr Regényei új kiadására ügyeljek fel, s ezt nevem alatt. Hagyj legyen szabad Ngdtől kérdeznem, miben és mennyiben nyerek szabad kezét a nyelvezet körül? Hogy a kiadó a nyelvtani körön túl könnyen nem mehet, magában értetik; s a mennyiben itt ott egy vonással gondolja a nyelvi rajzot is correctebbé tehetni, az író sajátosságait tisztelni tartozik. Minden esetre szükség lesz, hogy a Báró intencióit ismerjem. Szellemét ismerem, s az egy *noli me tangere* előttem.

A Kisfaludy-Társaságról két fontos ujságot irhatok. Első, nem öröndetes, az, hogy a főhg. a párfogóságot deprecálta, s mi még eddig nem központosúltunk senkiben; más, az öröndetes; az, hogy Aristoteles Rhetoricája, görögéből, készülöben van számunkra Kis János Nestorunknál. Öröndetes sikere volt a népdalok beküldésére tett felszólításnak is, s Erdélyi most a gyűjtemény terve kidolgozásával foglalkozik. Ngdat kérjük most, hogy Erdélyben bocsátana felszólítást saját elnöki nevével, az ottani lapokban, hogy az Erdélyben élő népmondák, regék és dalok gyűjtését vállalnák fel azon hazánkfiai, kiknek erre módjok s alkalmok van. Az academiai kis gyűlések reformtervet készítettek, mely ki is nyomúlt, hogy elkészülten jöhessenek a tagok nagygyűlésre: bár Ngd. is itt volna akkorra — Nov. v. Decz-ben lesz. Ez a legnevezeteseb, mit e tárgyakban irhatok. S ezek után szíves válaszáat kikérvén, megkülönböztetett tisztelettel vagyok

A Mélt. Bárának

Pest, sept. 7. 1845.

alázatos szolgája

Schedel Ferencz.

Külczim: Méltóságos Bárá Jósika Miklós Cs. K. Kamarás és M. Acad. tisz. tag Úrnak, a Kisfaludy-Társaság Elnökének. Szurdokon. Debreczen, Bréd felé.

(Piros viaszba nyomott záró pecsét, csonkán.)

III.

Gál János levelei.

1.

Barátom!

Eltelék öt éve, mint öt csepp víz a tengerben, észrevétlenül múla e kevés, de életünk rövid pályáján fontos idő, mióta Szurduki regényes lakodban vendéged valék. Midőn komor tárgyaink közt néha feltűnedező szelidebb percekben a nagy Szamos zöldellő partjain oszlatnók gondjainkat: egy agg regéről szólék, *a szép Zámfiráról*. E rege ősatyáink mondái után marada fen Erdély zajongó történeteinek azon korából, midőn viharok közt a társasági kötelek szét bomolni indulván, szabad kör nyila minden jellemnek, kifejlődni mindazon határokig, melyeket a keblünkben rejlő szikra fellobogva, önkényüleg jelele ki. Ideje az Abafid, s utolsó Báthoridban rajzolt történetek közötti időre esik; egy kapocs a kettő közt, melyben kis honunk a két első Báthorik alatti, kétesen csendes állás után, Báthori Sigmond változékonyasága által felzavartatva, küzd beljében és küzd a külfölddel, mindenkiben ellent tanál, s határozatlanul vív a török hatalom s magyar korona közt; mig végre az utóbbival csaknem minden egybeköttetés felbomólva, a Bocskai, s utolsó Báthori kora kifejlik. Történeti helye változó: vadon, regényes, kies, dús

termékeny, sat.; kedves előttem csak azért is, mert legérdekeseb szaka azon vidékekre esik, melyeken lakva, életem tavaszát lelejtém, s talán a hátralevőt is lelejtteni fogom. Főbb vonása: polgári hatalom által fel nem tartóztatott akarat, hól erény szintugy, mint bűn korlátlanúl munkál; midőn az erény erőszak által diadalmaskodik; a bűn pedig nem válik a hatalom miatt kétszínkedéssel teljes elfajulásra; mivét erőszakkal kezdi, feltartóztatlan folytatja, s néha munkássága közt egy erényes felvillanás megszelidíti; mert a szívből a jónak érzetét ármánykodás teljesen nem oltá ki.

Barátilag kívánád, hogy e regét levelembe foglaljam: legyen óhajtasod teljesítve.

Alsó Fejérmegyének lapályos köréből, melyet éjszak s nyugat felé szikla gerinczek karólnak körül, alsó Gáldnál egy keskeny völgy nyílik az éjszaki havasok felé. E völgyben fekszik sziklás hegyek közé építve de termékeny szőlőkkel le a szegény kunyhókig körül ültetve Csáklya nevű falu, elnyulva egy havasi pataknak mindkét partjain. A falu alsó részén a völgy tágulva, szőlővel hímzett kerek domb emelkedik két oláh templommal, melyen regénk korában állott a szép Logofet Zámfira udvara, mellette egy keleti szertartásu templom. Attya Logofet János, kinek nője egyik oláhországi vajda leánya, s Mihály vajdának, Erdély hatalmas kényurának közel rokona volt, Báthori István idejében jött Havasalföldről Erdélybe, Báthori Kristófnak meghítt embere volt; de nőjével együtt Sigmond uralkodása alatt elhalván, a zajgó világtól e regényes havasi lakba voná magát félre Zámfira, mint ifju özvegy, serdülő testvérével Márinkával, és kis fiával Rácz Ádámmal. Első férje Rácz Péter pár évi házasság után elholt volt. Mihály vajdának hatalmát erőszakjai gyengíteni kezdvén, mint a vajdának rokona, e havasi tájon kívánt bátorságban maradni mindazon üldözések ellen, melyeknek a helyesen számító Zámfira által előre gyanított elesése után, a vajda meghíttjei kiteve leendenek. A miriszlói ütközetben Mihály hatalma Csáki István és Básta által megtörtvén, feltűnt ismét Mihály Erdélyben, de Thordánál megöletvén, Zámfira helyzete nehezebbé válik, midőn a Mihályt meggyilkoltató Básta az előbbihez hasonló kényúr lesz és a szétdűlt Erdély nyomorjainak enyhítésére egyetlen úttal mutatkozik Erdélynek Rudolftól s a magyar koronától telyes elválása, és török védhatalom alatt választott fejedelmek általi kormányzása. Az erre törekedő párt előtt gyanussá válik mindenki Mihály vajda pártfogoltjai közül. A fiatal özvegy Zámfirának szépsége, gazdagsága, és női szelidséggel s keleti áhitatossággal párosult, s azon idő viharai közt harciassá fejlődött férfias jelleme, menten az álnokság, gyávaság és szűk elmének minden szennyétől, nagy tekintetűvé tévék őt Erdély előkelőbb férfiai előtt minden szándékolt elvonulása mellett; és gyanu lesz, hogy ő Mihály pártjának töredékeit egyesíti Básta erejével, és ezen egyesült erő a külön fejedelemségre törekvő pártat megsemmisíteni, s Erdélyt Rudolf császár birtokaival telyesen összekapcsolni elhatározta. A külön fejedelemségre törekvők a szép özveget tarták azon tekintélynek, kinek havasi lakában alattomban az ellentöredékek egyesülnek. Őt elfogni, a választott fejedelmet akarók kezébe keríteni elhatároztatik.

Erdélynek egy más kies táján, a kis Küküllőnek ligetekkel vegyült virágos rétekkel, és dús kalászosokkal hímzett, szőlőhegyekkel díszes völgyéből egy mellék völgy vezet azon hegycsúp alá, melynek déli alján Váralja nevű falu nyulik el. A csúpnak kerek tetején hajdan Avárok Chágánjainak kerek kis földvára állott. Történetünk idején itt lakott Kapi György; az ős kor elkopott míveit idejebeli építményekkel erősítve, várában magát vívhatatlannak vélé. Komor, harcznak edzett férfi, túl a közép koron; Mihály ellen Csáki Istvánnal tarta, egyetlen fiacskáját kevéssel a miriszlói ütközet előtt eltéveszté, mi miatti bánatában nője csakhamar elhala; de nem merőben áthathatlan a szelidebb érzésektől. Szíve hasonló az érczhez, melyet körülmények gyilkoló fegyverré edzének, de mely, ha szeliden érintetik, kellemes hangokat adhat. Pár órai távolra a kis Küküllő jobb partján, hol a tágas völgy közepéig bényuló csere, nyár és fűz ligetekkel övezve, mint egy angol kert oldalára épülten, terül el Mikefalva, lakott az ifju Jármí Mihály, csinos izlésű falusi lakában a természet ártatlan gyönyörei közt, most előbb lépve fel, mint férfi az élet viharos pályájára; telyes szíve a tavaszkor merengő keserédes érzéseivel, melyet a vészek napjai érzéketlenné edzeni, még elég sűrűn nem jövének. Jármí atyja Magyarországból költöze bé, a török által feldúlt hon helyett békésebbet keresni. Jármí szülőkora elhunytá után, atyának hajdoni barátjával Kapi Györggyel a bizodalmas viszonyt fentartotta; nála mindig szívesen fogadtatott, kivált közeli rokona Kapi Borbára által, ki a várban Kapiné holta után a gazdasszonyi munkás tisztet zsímbelődő élességgel és bátyára is kiterjedő fensőséggel folytató, és a harmincz éven már túl hordozott szűz pártát elunva, némi czélokot táplála, miként az ifju Jármí érzékeny szíve a leánykodást megszüntetendi.

Kapi György a külön fejedelemségre törekvők egyik hatalmas főnöke vala. Nála határoztaték el a párt főbb emberei által Zámfira elfogása; és a tervnek minél csekélyebb viharral véghez vitele reá bízott, mert Básta ereje nagyobb vala még, mintsem Báthori Zsigmond utolsó kiveretése után e párt nyílt harczban fel merne lépni. Kapinak kéme és titkos vállalkozásokra megbízottja vala Brankvicz János, egy Tövisre telepedett görög bevándorlott; ő ezáltal Zámfirának minden körülményeit, sőt többet a valónál, tudá. Brankvicz álnokul állítá, hogy Zámfira udvarában elrendezetten koholtatik Básta egyetértésével a más pártnak leöletése, jószágaiknak elkoboztatása, sat; és Kapinak ajánlkozék, Zámfirát nyílt harcz nélkül kézre keríteni, Kapinak fogva átadni. Kapi az ajánlást elfogadá. Brankvicz gyáva ön személyében a harczias Zámfira ellen fellépni, haramiákat bérel, kik a esákliai havasok tetején egy szikla üregben tanyásznak.

Tövisen állott e rege idején Bálintitt Jánosnak kastélya. Bálintitt egy huszonöt éves férfi, hős a harczban, szilárd jellemében, szelíd a szenvedőkhez, kérlelhetlen az ártatlanság üldözőihez, testtel lélekkel hazájának híve, ki élte legszebb korában látá Mihály és Básta kegyetlenkedéseit, kik a császár által honszabadítókul küldetve, hongázolóvá válának, és nagy tekintélyű minden pártok előtt. Ő lelkéből szereté a szép fiatal özvegy Zámfirát, s Zámfira viszont őt; de Zámfirának Mihály vajdávali

rokonsága a Mihály kegyetlenségeit gyűlölőnek lehetlenné tevék a nyílt fellépést a szép özvegy elnyerésére. Brankvicz esmerve Bálintittnak Mihály aránti hajdani gyűlölségét, kevés idővel a tett perczei előtt vállalatát előtte felfedezi. Bálintitt eliszonyodik a tervtől, melyet Zámfirája ellen, kit titkon és reménytelenül szerete, és kiről a honmentők ellen semmi alyas szándékot ép szíve fel nem tehete, haramiák által véghezvitetni lát. Azonnal harczra kél, és siet Zámfira mentésére. De midőn Csákyára ér: Zámfira lakát már feldúlva tanálja. Azonban Zámfira még nincs elfogva, mert a haramiák közül egyik, kinek beteg gyermekét Zámfira egykor anyai gonddal táplálá és gyógyítá, élte veszélyével kevéssel a rohanás előtt értesíti. Zámfira a haramiák nagy erejét esmerve, szaladásban keresi menedékét. A falu felső végén a völgy kősziklák közé szorúl; balról a meredeken gyér bükkös erdő másfelől meredek kopasz szikla vonúl, melynek kezdeténél az út jobbra félre kanyarodik, és viszen a szikla háta megett, honnan a szikla tetejére is feljárhatni, a havasra. A sziklának patakfelöli oldala leomolva, függőleges meredeken, kopaszon emelkedik a patak felől éjszokról; alig enged aljában egy ösvényt, hol gyalog a kövek közt bátortalan lépésekkel haladni lehessen. A szikla egy csúpan végződik, hasonlólág egy goth templom végéből kinyúló idomtalan toronykához, és az oláh ajku lakók által maig Beszerikának nevezetik. A szikla végén jobbra, tág nyílás vonul a pataktól felfelé az eltért havasi útig, melyen túl a táj hátulján más két hegyes szikla rekeszti el a láthatárt; e két szikla régen egy valának, de a tetejeokről lezuhanó patak ezeredekig öntve cseppjeit, ketté mosta. Itt zuhan le a két szirt megül azoknak magosságán kihaladó csákyai patak; a szikla beljében három medenczékben háromszor áll meg, és zuhan moraj közt lejjebb, míg végre a földet érve, kis távolra alája rejté magát és forrongva felbuzog, s tovább halad. A patak melletti ösvényen ide sietett lakjából Zámfira és testvérével Márinkával, s három éves kis fiával a sziklaüreg medenczében rejté magát. A haramiák megértik Zámfira menekülésének irányát, utána sietnek. Nyomban halad utának Bálintitt, és harcczal enged minden lépést; de a haramiák által, kik Zámfirát a havasra menekültnek vélik, a havasra térő után felnyomatik, s folytonos vívás közt felér a templom szikla tetejére. A haramiák által megsebesítve, egy véletlen lépést teszen és a szikla felső törpebb oldalán, a zuhatagtól nem messze, leesik, s eszméletlen rogyik össze. A harcz lármája és a szeretett Bálintitt szava Zámfirát kijebb csalja ő látja a leesőt, önkéntelen felsikolt; a haramiák reá tanálnak; Zámfira mint egy Amazon védi törével magát, testvérét, gyermekét, de legyőzetik. A haramiák a bájos, szelid Márinkával és kis fiával együtt elhurcolják; de félve az ájultan hagyott Bálintittól, egy darabig a havasok közti szikla barlangban tartják.

Bálintitt felgyógyúl és egy viszontagoltnak nem tudott szerelem hevétől üzetve, s kételyeitől kinozva, mindent megteszen Zámfira megmentésére, de reá nem talál. Végre Brankovicz szavai után elhatározza, Zámfira ellenéhez Kapi Györgyhez folyamodni. Utjában az ifjú Jármí Mihályt meglátogatja. Járminak lakát a Küküllő választja el egy százados cserfáktól árnyékolt kis erdőtől, mely a Küküllő balpartján, szembe a

faluval, zöld előfüggönyűl áll a Jármí laka, azt mosó Küküllő és a sík völgy lapály virágos rétei közt. A csendesen hömpölygő folyam a századok viharait túlélte völgyek lombjai, a kis erdő komor sűrű árnya, az erdőn túli lapályon elnyúló messzi kilátás, a völgyet karoló két hegygerincz emelkedéseiről letekintő számos falvak, a dús termékeny vidék délre szőlő tökkel, a más oldalon a hegyháton erdő prémzettel zöldelve, — mindezek a Jármí merengő kedélyét bármi viharos idők közt a természet gyermekének ép érzékenységeiben tarták. — Hajnalban a kis erdő sűrűje közül női sikoltásokat hallanak: a két ifjúnak szabadításra felfegyverkezni, és a Küküllőn átrohanni, pillanat míve vala. És látják a kis erdőben egy agg völgy alatt Brankoviczt, ki néhány haramia segedelmével hurcolja Zámfirát s testvérét Kaphoz. A két ifjú harcra kél; Jármí Márinkát megszabadítja; Bálintitt Brankviczczal harcol, Brankvicz elesik, de néhány haramia paripáikra kapván, Zámfirát elhurcolják Kaphoz Váraljára. Brankvicz a halállal küzdve, rossz lelkiismeretének kínjait érzi, és kijelenti, hogy ő Mihály vajdának is Kapi ellen, szintugy zsoldosa vala, ki a Csáki Istvánnal ellene szövetkezett Kapinak fiát a miriszlói ütközet előtt kevéssel általa ragadtatá el, és az mindeddig a haramiák sziklabarlangjában egy haramia nő gondjai alatt elrejtve él; Mihály leesése után is, félve Kapinak boszujától felfedezni nem meré; és e bűnök barlangjában hagyatott Zámfira kis fia is.

Kevés idő múlva beüt Székely Mózes vegyes hadával Erdélybe; a külön fejedelemségre törekvők által segítettve, előre győz; de a Bástától felszólított Rádul oláhországi vajda által legyőzve, életét fejedelemségével együtt elveszti. Márinka, a minden támasztól megfosztatott serdülő leány, ily körülmények közt csak Jármí lakában lehetete bátorságban. A Márinka és Jármí szívében az első szerelem lobja fejlődik; a nő illedelemről gyöngéd fogalom és önfentartása aránti kötelesség küzd elméjében; szerelmek nyíltá lesz, és Márinka mégis jegyese házánál marad, szíve elméje ezt javalja. Márinkától nyeri az első reménysugárt Bálintitt, hogy Zámfirája szintugy érez iránta, mint ő. De Kapi, az őszülni kezdő Kapi is, ki előbb Zámfirát, megértve Bálintitt és Jármí védelmét, egy erdők közti kolostor romjai közt rejté el, Zámfira aránt hevülni kezd, és várában, egy jól őrzött szobában néha szerelmével ostromolva, tartja. Szabadsága visszaadásáról mit sem akar hallani. Borbára észreveszi bátyja megifjúlt hajlamát, és a házi fensőséget, s idővel bátyja maradéktalanságában reá szálló dús örökséget féltve, fortélyos ag leányi modorban tapogatózik Zámfira szíve körül, s kétesen nyílik fel előtte Zámfirának Bálintitt aránti szerelme. Jármínek a Kapi házzali barátságos viszonya és Borbárának bátyja szerelme elleni terve módot szolgáltat Bálintittnek, egy a várból kiszolgáló földalatti úton Zámfirával találkozni, szerelmek nyíltá lesz, Zámfira Bálintittnek lelkére köti kis fia megszabadítását, és mint érzékeny szerető, s érzékeny anya válik el. Bálintitt Brankvicznak halála pillanataiban tett vallomása nyomán Jármíval egyesülten a haramiákat titkos barlangjokban meglepi, szövet-ségöket, mely azon szétbomlott polgári álladalomban rendszerezve vala, szétbomlítja és Zámfira fiát a tizennégy éves Kapi Leonárdal együtt meg-

szabadítja; s mint egyenes lelkületű, a megszabadítottnak árrán Zámfira szabadságáért előre nem alkudozik, hanem egyenesen attyához viszi. Az atyai érzés az elvadult Kapi Györgyét megszelidíti; ő most tudja meg Bálintit és Zámfira szerelmöket, késő korban ébredt hajlamát legyőzi, s Zámfirát Bálintit karjai közt szabaddá teszi. — Márinka a Jármí nője lett. — A választott fejedelemség eszméje mindinkább fejlődik; Básta Magyarországra visszavonul; Bocskai erdélyi fejedelem lesz.

Eddig a rege; és ez szolgáljon anyagúl egy új regényedre, melyel a magyar irodalmat megajándékozod. Isten veled! Légy oly boldog, minő csak lehet halandó a földön, óhajtja

barátod
Gál János.

2.

Kisfalud. Februárius 29-én 840.

Kedves Barátom!

Múlt levelemben tett ígéretemet reményemnél előbb teljesítem. Im' küldök neked egy terjedelmes személyzetet a Básta s Mihály vajdák körüli időkről, némely személyek jellemeire, körülményeire sat. kiterjeszkedve. Kérlek, vedd ezt hű barátodtól, mint egyenes barátsága legszívesebb jelét, és ezen kis fáradságért adj a Magyarnak s köztek barátodnak egy nagy jutalmat: Básta korából egy erdélyi -- nagyobb munkáid mintájára szabott regényt. A kor regényes, borzasztó, alkalmas mind anyagi, mind szellemi erőik kifejlődésére, és történet-dus. A szerencsétlen Bátor Bibornok fejedelemségre emeltetésétől Bocskaiig mi kevés üdö, és mégis mi köny-, s vérözönnel és történetekkel telyes! Kérlek, ne vesd meg Barátod szíves kérését, írd ezen üdökről.

Hozzá kezdek tehát a magános személyekhez, kiknek magános történeteiket te a köz érdekhez és történetírás adataihoz kötni, s így a históriát regénynyé alakítani fogod. Még a Bátoriak előtt élt Havasalföldének (Oláhországnak) egy vajdája *Mirchiás* nevű. Élhetett ez még Bátor István idejében is, mert 1576-ban kapom az első adatot, hogy megholt, Ennek maradékairól, kik Erdélybe Báthori István és Kristóf alatt telepedtek bé, lásd előbb a következő vérségi táblát:

Mirchias Vajvoda Tras-	{ Stána, kinek férje salpiensis ennek leánya { Pytesdi Logofet János	{ leányai { Logofet Zámfira { első férje Rác Péter { második férje { Rác Ádám Bálintit Éva Bálintit János { Bálintit György Logofet Márinka

NB. Logofet Zámfirától első férje Rác Ádám által jönnek le a Szolnok vármegyei Rácok, 2-ik férje Bálintit János által pedig a Bálintitak, köztek az atyám és én. Ezen kis jegyzést csak azért írom, hogy lásd, *miszerint barátodnak ereiben Fejedelmi, még pedig Oláhországi Fejedelmi vér csergedez!!* Lásd! Ezt én s te nem tudtuk volna Szurduk nélkül. Ime Bethlen Domokosnak társa vagyok! — — — Most már a dologra:

Mirchiás atyjafia volt Mihály vajdának, miről? végére nem tudtam járni, alig ha nem volt a Mihály atyjának testvére.

Logofet János, a Mirchiás veje, és *Sztána* ennek felesége 1576-ban élnek; és nincs okom állítani, hogy a Básta idejében mint öregek ne éltek volna. Erdélybe ezek jöttek bé.

Logofet Zámfira életének virágszaka esik a Báthori Zsiga idejére. 1602-ben Zámfirának első férje Rácz Péter már meg volt halva; ő ekkor már Bálintit Jánosné volt, és *Bálintit Éva* 1602-ben már meg volt s puellának iratik.

Zámfira igen szép, erőteljes, bátor, elszánt, ájtatos, adakozó, szegényeken segítő és a veszélyben segélyre kész lelkületű volt. Annának Mihály vajdáhozi vérkapcsolata mellett is férje Bálintit János és vele hív nője, Bátori háznak barátja volt. Bálintit János Báthori Zsigmondnak consiliarius, de azután, midőn már Báthori Zsiga csillaga sok változás után telyesen elváltozva elhunyt Erdély felett, a Bocskai párthoz ragaszkodott; innen nemcsak a Mihály eleste után semmi csonkulást vagyonjai nem szenvedtek az Erdélyiektől, sőt Rákóczi Zsigmondtól (a Bocskai párt kijeleltjétől) később férje Bálintit János egy kiváltságlevélben bizonyos jókra regius consensust nyer; ez az én adatom a Bocskai párthoz ragaszkodásáról.

Zámfira szépségének híre máig a hagyomány szerint meg van, jószágaiban máig a hagyomány szerint *szép Zámfirának* emlegetik. Bőkezűségét adatok, oklevelek bizonyítják. Áhitatosságát két általa épített templom: a Tövisi és Csáklyai Alsó-Fehérben. A tövisi templomban van *sirja és szobra*; igen szép volt.

Zámfira mint fiatal özvegy ment férjhez 1602. előtt néhány évvel Bálintit Jánoshoz. 1602. után véletlenül született fia *Bálintit György*.

Testvére *Márinka* ki volt, mi és mily jellemű volt, nem tudom. Ezzel csinálhatsz regényedben, a mit tetszik.

A *Ráczok* közül valamelyik: vagy *Péter*, vagy a *Zámfira* fia *Ádám*, Bethlen Farkas historiája szerint hajdu vezér volt, ezt lásd onnat. *Rácz Ádámnak* felesége *Toroczkai Drusiánna* volt. Ezen házasság a Básta idejében, vagy azután nem sokkal (mikor neked tetszik) köttet-hetett.

Zámfirának következő Jóságai voltak birtokában első férje Rácz Péterné: Galgó, (itt curia) Magura, Pojána, Falkusa, Disznópataka, (ezek egész faluk) és Bogáton rész — mindezek belső Szolnokban. Tehát még Szurduk, s a Tikói vár is belé jöhetnek Regényedbe. Második férje Bálintit Jánosé: Hunyadban mind: Berekszón, Alsó Szilváson, Pokloson (itt curia), Galacson, Füzegey (mindezek részek, nem egész faluk) és Deésen. Mindkét férjéé: Vadverem, egész falu (fele Ráczé, fele Bálintité) és Tövisen (mind Bálintitnak, mind Rácznak curiája), mindkettő Alsó-Fejérben. Tövisen a Bálintité kastély alaku volt, melynek romjai ma alig látszanak. Tulajdona volt: Alsó-Fejérben Csáklya és Tóhát, és B. Szolnokban Kis-Ilosva egész falu, Kis-Ilosvát ő vette pénzével, a többi attyáról szál-lott Zámfirára.

A *Logofet János* idejében 1576 táján élt *Barcsai Gáspár* is, Jelesen a *Zámfira* birtokaiból Csáklyát *Barcsai Gáspár* kapta volt *Dona-tioba* és mint első szerző el is adta *Logofet Jánosnak* és *Sztánának*

egész falut határostól együtt ezer darab aranyért. Ez olcsó vásár volt úgy é? Barcsai Gáspár élhetett a Básta idejében is, de már akkor öreg korban.

Tövisen a *Bálintit János és Zámfira kastélyának szomszédja* volt egyfelől *Brankwitz János* familiaris serenissimi principis Lugoriensis; más felől egy *Dumitrás János* nevű görög — 1602-ben.

Ugyan Tövisen a Rácz Ádám curiájának szomszédja 1602-ben *Lészai Ferencz*.

Logofet János Bátori Kristófnak kegyes embere volt, és egy általa adott Consensualis levélben említettnek, Logofet Jánosnak »summa animi promptitudine« tett érdemei.

1602-ben Bátori Zsiga fejedelemnek secretariusus volt: *Joannes Jacobinus*. Ez ír alá egy általa kiadott adománylevelet.

1607-ben *Kassai István* Rákóczy Zsigmondnak Secretariusus, *Petki János* pedig Cancellariusus volt.

Ha még több személyre is van szükséged: imé egy csomó szomszéd-sági főbb birtokosnak, nemesnek és parasztnak lajstoma, bizonyos azon üdökbeli beigtatásokról költ oklevelek szerint; u. m.

1576-ban Alsó-Fejérben Csáklya mellett főbb birtokosok: Felgyógyi Nagy Máté, Ifju János Fehér Vármegyei Főispán, Vajda Miklós, Gyógy-Váraljai Orbai Kristóf. *Introduktor regiusok* (nemesek): Potok Gábor, Gáltói Vessződi András, Chiodai Kusdi Mihály, Gáltói Székely Lőrincz. *Commetaneusok* (közrendűek): Tüyk Márk, Nyik Mihály, Fóter Miklós, Jenei Péter, Róka Tamás, Nikuli Tamás, Soyma Márk, Sigmond Máté, Cseh-Pál, Benedeki István Deák (litteratus) és Szabó Gáspár, Pértes János, Peterga Péter, Nykora Péter.

1607-ben egy akkori béiktatásról oklevél szerint: *Cancellariai irnokok* (*Scribae et Jurati Notarii Cancellariae Principis*): Bölöni Gáspár, Bibarczfalvi János, Pálosi János, Strancz János, Zolyomi János Bolkány János, Szeredai János, Karkai János, Szeredai Mihály, Dési István, Ölvesi György. *Vármegyei Nemesek Fejér Vármegyéből*: Kálmáncsehi Miklós, Vas Benedek, Jezerinczki János, mindhárman *Tövisiek*: Szilvási Pál, Tompaházi Rákosi János, Enyedi Bersi István, Igeni György Deák (litteratus), Benedeki Pap István. *Belső Szolnokból*: Erdélyi János, Rettegi Fűzi Ferencz, Monostorszegi Kún István és Gáspár, Giróti Torma György és Miklós, Mémai János, Cserényi Gáspár és Ferencz, Máté Deák (litteratus) Dési Pán János és Fodor András, Nagyfalvi János, Sajói Horváth Péter, Kaczkói Márton György és László. *Hunyad Vármegyéből*: Felső-Farkadi Macskási Péter, Csúlai Csúlai László, Felső Szilvási Szilvási Péter, Ruzsáni László, Alsó Szilvási Almási György, Váralyai János, Kéméndi Váradi János.

Főbb birtokosok 1607-ben Szolnokban a Zámfira Jóságaihoz közel: *Szolnokban*: Kornis Boldisár, Bogáti András, *Harinai Miklósnak özvegye*, és Monostorszegi Kún István. *Fejér vármegyében*: Szentkirályi Bánfi János (SzKirály esik Enyeddal szembe a Maros partján), Farkas Tamás és *Bárbai Györgynek özvegye*, Kovácsoczi István, Magyar Gáldi Horváth György, Kovácsi János, Repede Máté, Szilvási Boldizsár.

Commetaneusok a közrendből 1607-ben. Szolnokban: Galgón: Hermány János (agilis nemes), Száva Maxin, Maxin Tamás, Misztákin Tamás. Ugyanott nemesek: Török István, Mocsány Gergely, Litterati István. Közrendűek: Gerella Lukács, Gereblye György. *Magurán:* Vashány Tódor, Gyurka Péter, Gyurka Simon. *Pojánán:* Rabuly Tódor, Duna Elek, Duna Máté, Paks János, Ilyés Mihály, Torma Mihály, *Falkusán, Disznópataján s Bogáton:* Gergely János, Rosa Tódor, Grén Péter, Tormás Péter, Gródnai András, Kápolnai Lukács, Sulpáni Máté. *Kis-Ilosván:* Csóka László, Kira Blenka, Vask János, Gregán Miklós, Bocz Ignác, Halász Simon, Száva Lukács, Puzsó Fülep, Marosi András. *Alsó-Fejériben: Vadveremben:* Lőrincz Mihály, Triri Péter, Baczó György, Szolga Antal, Székely János, Tamás Péter, Száva Ducze, Méhes Péter, Biró Demeter, Becsir Trifó, Ábrám János. *Csáklján:* Benedeki polgárok: Bakó Benedek (bíró), Molnár Benedek, Szabó István, Széles András. (esküdtek). Felső Gáldról: Vojnics Dán (bíró) és Bárl Szolima (esküdt). *Tóháton:* Csoroga Mihály, Száva Péter, Bairila Péter, Opra Farkas. *Tövissen:* Vas Benedek, Gergely Deák (litteratus), Szilágyi János mindhárman nemesek; Szabó Lőrincz, István Péter esküdtek és Polgárok.

Imé barátom! Irék neked annyi nevet egy regényre, hogy tízre is elég lenne. Gyermekek koromban olvastam egy magyar regényt (talán Kassandra) és jut eszembe, hogy bármely hoszsú volt, mégis Írója mindenik lapon megölt egy-egy személyt, s a végén aligha nem támadtak mind fel. Ezen sok névből kitelne még ilyen is.

Most pedig neked kell egy magyar nyelvi disputámat eldöntni: a napokban Bálint Jósival a Táb. Praesesnél egy társaságban rettentő disputába elegyedtünk a felett: mi legyen a *szeszély*-nek értelme; ő azt erősítette, hogy szeszély Launé, szeszélyes launisch; és erősségül hozta fel a m. t. t. Zsebszótárát. Én azt erősítettem: Szeszély = Phantasia, Laune = kéj, (ezt én Szurdukan tanultam volt tőled). Az első postán tehát instálom eziránt válaszodat, ird meg benne, te hogy használod, mások hogy használják mindkét szót, mi mostani, mi ezelőtti divatos értelmek? Sietve várom leveledet ezaránt, még pedig ha lehet, kis próbatételeimet ne ezen leveledben rostáld, mert ezt köztudomásra fogom adni egy társaságban, rostáltatásomat pedig nem tenném ablakomba a magyar közmondás szerént. Isten áldjon meg téged és minden hozzád tartozókat. Ezt kívánja tisztelve egész Családom. Várom válaszodat és géretedet az új re [.]¹ az Úr addig is áldjon meg, és szeresd alázatos szolgálád barátod

Gál Jánost.

(Nyolczadrét levélpapír, mind a négy oldala sűrűn beírva.)

¹ Egerrágtá lapszél s szöveghiány.

IV.

Gaal József levele.

Budán september 23-kán. 838.

Méltóságos ur!

Nagy örömmel vettem levelét, leginkább, mivel annak igen szíves és jó humorából azt következtethetém, hogy nagyságod minden szomorúsága mellett is Pestre, még sem kedvetlen, min mindnyájan ilyen örülünk, nem különben a Csehek szerencsés bevégezésén, csak már olvastam volna, kész volnék a régi magyar és talán más írók módjára, köszöntő verset írni születésök napjára, de fájdalommal kell jelentenem: hogy szegényeknek világrajövetelek nemzőjökre nézve talán egy kissé kínos lehet, mert a literatúránkban gázoló molochus — a censura — az első mutatóványt az Atheneumból egészen kitörülte, a mit még az isten se bocsásson meg neki. Az Adorjánok és Jenők még csak októberben kerülhetnek színpadra, s Lendvaynéval még nem beszélhettem, de ez ügyben minden lehető megteszek. A hídról egyéb nincs elhatározva csak hogy Clark az építő, jövő tavasszal ismét eljő, s akkor alkalmasint a vízrekesztőket készítik el, melyekben az oszlopokat építik, ez is munkát adhat egy nyárra. Szina ígérete szerint 4—5 év alatt kész akar lenni, mi azonban, mint hozzáértők állítják csak igen nagy serénység mellett történhetik, de 6 év alatt bizonyosan, a kövekre még új bányát kell nyitni; hol, az nincs elhatározva. Eötvös János itt van, s nagysád szállásán. A kétszáz arany miatt köszönet nem szükséges, de írhat felőle valamit nagysád, ha Schedelnek válaszol. Adél azt mondá: ha most itt volna nagysád, talán csak megkapná az ígért tortát, s talán még egyet reá. Nagysádnak mindent kedve szerint, s hamar feljövételt, magamnak további jóakarattját kívánva maradok

Nagysádnak

kész szolgálja

Gaal József. s. k.

V.

Döbrentei Gábor levele.

Méltóságos Bárá Úr!

Minthogy magyar tudós társasági levelező taggá válasz[ta]tása még titoknoki hivatalom vitele idejébe[n] történt, a múlt évbeli Septemberben tar[tott] 27^d nagy gyűlés az arról szóló oklevel[et] még általam küldeti meg hivatalosan, m[it] ezennel Méltóságod iránti tiszteletemnél [fog]va is örömmel teljesítek, ide csatolván egyszersmind egy példányt a társaság alaprajzából.

Kedves érzésemet gerjeszté, hogy Méltóságod két rendbeli tanúságos magyar munkáját a választó tagok így méltaták figyelmükre, s intézetünk ez által oly tagot nyert, ki elébb és elébb menetelén a maga részéről buzgó munkás lesz.

Életet hosszút, vidámat kívánók ehhez Méltóságodnak.

Későbbben azért küldeték ezen oklevél, mivel meg kellene várni az újonnan vála[sz]tott tagok együtt munkálkodásra élénken ajánlkozó válaszaikat, s ez, csak a m[últ] hétfői utóbbi ülésben jelentethetett be.

Tisztelettel vagyok

a Méltóságos Bárá Úrnak

Budán, Januarius 20^d 1836.

alázatos szolgája

Döbrentei Gábor m. k.

VI.

Klein Herman levele.

Nagyságos Bárá Úr!

Szerencsém vagyon Nagyságos Bárá urat tudósítani, hogy »Abafi« fordításával legfeljebb 3 hetek múlva kész leszek, de mivelhogy Pestre való érkezésemig elegendő időm marad, instálnék Nagyságos Bárá urat, méltóztasson ezen levelem általadójával Nagyságod szomorújátékját ide küldeni, hogy míg Pestre jövök, mely alkalmasint vásári előtt egy héttel meg fog történni, azt is elvégezhessem. Meg vagyok egyébiránt arról győződve, hogy Nagyságod regénye a német olvasóknak igen, de igen is tetszeni fog; valamint arról is, hogy Nagyságod ezen fordítással meg lesz elégedve.

Magamat Nagyságodnak további gratiájába ajánlva mély tisztelettel vagyok

Nagyságos Bárá úrnak

Mélykút, ápr. 11-én 1838.

alázatos szolgája

Klein Herman.

VII.

Szentmiklóssy Alajos levele.

Erdőtartsán, decz. 9. 1840.

Méltóságos Bárá Úr!

A mennyire vérzik vala szívem, ha az általam oly igen szeretett s ifjúkori édes emlékezetekkel egybekötött Erdély jeles fia becsületemben sértett volna, úgy tökéletesen megnyugtatta vagyok hazafiúi válasza által. Közlapokban ez iránt nyilatkozást tenni nem csak nem óhajtom, sőt ily kedvetlen esetben nevem említése nagyon is ellenemre lenne.

Első érintkezésem Méltóságoddal ha kívánatos nem volt is, annyiban örömemre szolgált, hogy lelkebe bagya pillantanom, mi szerint Nagysád a világ tapsai között futván írói pályáját, dicsőségét honfitársainak meghomályosításával emelni (mi úgy sem lehetne) koránsem kívánja.

VégSORaira Méltásádnak csak azt jegyzem meg: egy magyar gavallér becsületszava mentségében kétségeskedni — és így avval ellen-

kező meggyőződésben lenni — bűnnek tartanám; mihez képest nincs egyéb hátra, mint oda kérnem Nagysádat, hogy előbbi levelemmel alkalmatlankodásomat a körülmények kénytetéséből kimenteni, s engem kegyeiben s szíves hazafiúi indulatiban megtartani méltóztassék, ki teljes tisztelettel maradok

Méltóságodnak

alázatos szolgálja

Szentmiklóssy Alajos.

VIII.

Tilsch és Fia könyvárúsok levele.

Méltóságos Bárá Jósika Miklós úrnak . . .

Kolozsváratt D(?) . . . 1842.

Nagyságos Bárá Úr!

Közelebből arról értesítettünk, hogy Nagyságod . . . — még pedig — nagy munkán dolgozik, melynek cím[éről és] tartalmáról nem értesítettünk ugyan, de még is igen hajla[ndók] lennénk — hogy ha Nagyságod el nem ígerte már — sajátunkká tenni.

Ezennel bátrak vagyunk tehát Nagyságodat alázatosan arra kérni, méltóztasson egy pár sorral arról tudósítani, mennyiben igaz értesítettésünk? ha pedig igaz, mit nagyon hajlandók vagyunk hinni, Nagyságod örökös szorgalmát tudva, az esetre ne feledkezzék el Nagyságod mirőlünk, hisz legyen minékünk is, mint hazai könyvárúsoknak, szerencsénk Bárá Jósika Miklós munkáiból legalább egyet kiadni.

Még a mult év elején kértünk volt Nagyságodtól a »Zrinyit«, melyet — a mint Nagyságod méltóztatott válaszolni — már elígéré Heckenásznak, reméljük ennél fogva, hogy Nagyságod ez úttal el nem utasítandja kérésünket.

Szerencsénk vagyon Nagyságodat egyszersmind arról is alázatosan tudósítani, miszerint ifb. Tilsch János a ref. Collegiom könyv és könyvnyomó intézetét közelebből át[vette] s hogy ha Nagyságodnak nyomtatványai lesz[nek, azokat] olcsó áron könyvnyomtatja, miszerint is . . . igen jó alkalma lévén munkáit — ha ön [maga akar]ná kiadni — azokat kiadni s általunk deb . . . ifbb Tilsch ígéri — bátran ígérheti — hogy könyvnyomó sajtói a pestiekkal a concursust mindenestre kiállandják.

Megengedjen Nagyságod, hogy e sorokkal bátorkodánk alkalmatlankodni, szintűgy azért is, hogy beccses válaszára számítani bátorkodunk.

Magunkat Nagyságod kegyébe ajánlvá vagyunk s maradtunk

Nagyságos Bárá úr

alázatos szolgálja

Tilsch és Fia
könyvárúsok.

IX.

Frankenburg Adolf levele.

Méltóságos báró!

Adott igen becses ígérete következtében bátorodom Méltóságodat megkérni, kegyeskedjék a »Magyar Életképek«-be szánt s valamint tőlem, úgy az egész közönségtől óhajta várt dolgozatával bennünket minél előbb szerencsétetni. Vállalatunk igen szép sikerrel biztat, Méltóságod azt fényessé emelhetné. Forró óhajlásom volna a mártiusi (III-d) füzetet írói koszorunknak azon ragyogó nevével diszesíthetni, mely eddig — s ehhez valóban a legkisebb hízegés sem járul — még mindig utolérhetlen, egyetlen! — Kegyes választát óhajta várva a legmélyebb tisztelettel maradtam

Méltóságodnak

Budapesten, mártius 3-ikán. 1843.

alázatos szolgálja
Frankenburg Adolf.

X.

Heckenast ny. correctora levele.

Méltóságos Báró Úr!

Augusztus 20-án költ s Heckenast úrhoz intézett becses soraiban több sajtó[hibát] méltóztatott kijegyezni és néhol a correctort amúgy... megfed[deni. De] azon megfeddés épen nem illetheti a correctort, mert a kéziratban... rint úgy van, rajta pedig nem bátorkodott igazítani, mert előre [meg] volt hagyva, hogy sehol egy betűt sem szabad megváltoztatni; így a cor[rector] vagyis a correctorok hiven ragaszkodván a kézírathoz és a m[ű]sík (?) nyomtatotthoz, jóllehet vannak néhol fonák kifejezések is, mint [méltó]ztatott ki is jegyezni, de ezt mind mi, mind t. Cserneczky úr, magya[r t. (?) társa]ság tagja, ki minden ívből egy correcturát elolvas, nem bátorkodtunk rajta [változ]tatni, azt gondolva, hogy az Méltóságod sajátsága. A mely hibát [méltó]ztatott kijegyezni, az mind benne vagyon betű szerint a kéziratban... lényben s az Almanachban, kivéve ezeket: 85 lap. legmogorvább helyett a... gorrább; 60 lap. kedves-senn helyett senn-gunyhó; 61 lap. mindenna... helyett a mindennapit; 117 lap. a béketürés helyett béketörés; 137 lap szövet-neki helyett szövetnekei; — több n[em a] corrector hibája volna, ezen 5 hibácska sem essentialis hiba — [s javításra] sem méltó — ezen 5 kis hibácskáért kár volt Méltóságodtól meg[feddeni a] correctort. Egyébiránt t. Heckenast ur által bátorodom mély tiszt[telettel] megkérni Méltóságodat, — miszerint oly halmaz sajtóhibákkal igen du... néz ki az ily kis könyvecske, — ne méltóztassék sok hibát, kivált a mely[ek nem] lényegesek, kijegyezni, csak olyanokat, melyek legszükségesebbek s értel[metlenek].

Végezetre a legmélyebb alázattal megkérem Méltóságodat ar[ra, hogy] másszor az ily feljegyzett sajtóhibák mellett levő jegyzeteit ne [németül] méltóztassék írni, hanem *magyarul*, úgy is azon levéllel nem t. He[ckenast] úr bajoskodik — ki is egyébiránt jó *magyar* — hanem azonnal átad[ja a le]velet a correctornak, és ő úgy bajlódik annak átvizsgálásával[1].

A ki is egyébiránt mély tisztelettel maradván a

Méltóságos úrnak

Pesten, szeptember 1-jén 1843.

alázatos szolgálja
a *Corrector*.

XI.

Erdélyi János levele.

Méltóságos Bárá!

A Kisfaludy-társaság múlt Oct. 30-dikán előlegesen gondoskodva jövő februári közgyűléséről, melyre a budapesti szépvilág többször tanúsított érdekessége miatt oly szívesen számol már — erős reményét veti Nagyságodban, hogy ez ünnepnek díszét ezentúl is fentartani, költői tollával érdekét emelni szívesen együttmunkálанд, s ily szempontból indulván ki, parancsolt velem Nagyságodat megkérni, méltóztatnék a jövő közgyűlésre, az idő rövidségéhez képest, egy, legfeljebb két óra-negyedig tartandó elbeszélést készíteni, s ez iránt a társaságot annak idejében tudósítani.

Kérelmemet újítván megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Pesten, nov. 2. 1843.

Méltóságodnak

kész köteles szolgálja
Erdélyi János
titoknok.

XII.

Sujánszky Antal levele.

Méltóságos Bárá!

Legkegyelmesebb Uram!

Azon kiszámíthatlan nyereség, melyet Méltóságod minden tekintetben remek dolgozatának ez üdvös vállalatra nézve eszközölni kell, s azon mondhatlan szerencse az én szerkesztésem alatt megjelenendő »Őrangyal«-t Méltóságod országszerte csodálva tisztelt és szeretett nevével ékesíthetni, arra bírtak, hogy tekintetbe vevén Méltóságod munkásságának minden oldalról történt ostromoltatását, az oly óhajtván várt és méltóságod által oly kegyes készséggel ígért *vallásos* beszély beküldésének határnapjául ne — mint a »Honderü«-ben jelentetik — e folyó évi Julius, hanem Augusztus utósó napjait tüzzem ki, minthogy eltökélt szándokom okvetlenül Méltóságod beszélyét legelől nyomtatni. Fogadj

kegyesen ez úttal Méltóságod nem csak az én, hanem általam mindazok forró háláját is, kik lelkesedéssel üdvözlenek minden törekvést, mely az annyira elhamvadott vallási érzelem és istenesség felébresztésére csak némileg is hatni szerencsés; ki egyébiránt legalázatosb kérésem ismételése mellett legmélyebb tisztelet és határtalan hódolattal vagyok

Méltóságodnak

Pesten, Julius 9-én 1844-ben.

legalázatosabb szolgája

Sujánszky Antal

Pest-Leopold ujjvárosi segédpap.

XIII.

Vachot Imre levele.

Tisztelt Báro Úr!

Miután a Pesti Divatlap a közméltánylás szerencsájével dicsekedhetik, lehet talán némi igényem oly jeles író is munkás részvételre felhívnom, mint Ön. Minél fogva tisztelettel kérem Nagyságodat, sziveskedjék a Pesti Divatlap számára — még a következő évnegyedben — legalább egy novellát küldeni, s az általam készséggel fizetendő díjt tetszése szerint meghatározni.

Van szerencsém ez úttal egyszersmind a Pesti Divatlap eddigi számaival is kedveskedni, mit annál szivesebben teszek, mert a jövő szám mellett Laborfalvy Róza, mint Bornemisza Anna bizonyára meglepődi önt. Én az Életképek kritikáját igen igazságtalannak találom, sőt oly jeles író irányában, mint ön, fölőtte kiméletlen hangúnak. Hiszem, hogy Nagyságod legméltányosabbnak tartandja tiszta meggyőződésből irt bírálatomat a két Barcsay fölött.

Elvárván szíves válaszát, tisztelettel vagyok Nagyságodnak

Pest, septemb. 16. 1844.

őszinte tisztelője

Vachot Imre.

(A levél egy 8-rét papir egyik lapjára van írva, mely közepén kettőbe hajtva, kívül a következő czímmel van ellátva: Báro Jósika Miklós Ónagyságának.)

XIV.

Vörösmarty, Czuczor Gergely stb. levelei.

Méltóságos Báro!

Alulírtak több rokon érzelmű magyar íróval egyesülve feladásukká tevék oly szépirodalmi művel lépni ki a mivelt magyar közönség elébe, mely a legnemesebb s tisztultabb izlés kívánatainak is mind tartalmára és szellemére, mind a külső kiállítás díszére nézve teljes mértékben megfeleljen, s azt, mit a nemzetiség szent ügye igényel, a legfinnyásb

izlést is kielégítő alakkal. párosítsa. A szépiralmi gyűjtemény czíme lenne; »Szépek könyve« (értve ezalatt természetesen szellemi szépséget) s nemzeti érzelmű úrhölgyeink arczképeivel ékesítve meg fogna jelenni jövő évi júliusi vásárig.

Alulrtak tehát teljes bizodalmat helyezve Méltóságod hazafiúi érzelmeibe s minden szép és jó iránt lángoló lelkületébe, ezennel felszólítjuk Méltóságodat, hogy az említett vállalatot jövő 1845-ik év első napjáig beküldendő szépirodalmi munkájával előmozdítani s magát az alulirottak társulatához csatolván a vállalat részvényesévé avatni sziveskedjék.

A vállalat létesítése nemes lelkű honfiak s honleányok pénz-előlegezései által fog eszközöltetni, kik erre már saját levelek által felszólítvak, s a kérésnek részint engedtek is. A honoráriumot illetőleg pedig abban egyeztek meg a társulat tagjai, hogy a tiszta nyereségből mindnyájan egyenlően fognak osztozni, de oly föltét alatt, hogy legalább egy nyomtatott ívet irjanak.

Minél előbbi (Tóth Lőrinczhez mint a társulat erre megbízott tagjához intézendő) válaszáért esedezvén, vagyunk őszinte tisztelet érzelmeivel

Méltóságodnak

Oct. 1. 1844.

alázatos szolgálai s tisztelő üggyársai

Vörösmarty m. k.

Czuczor Gergely m. k. m. t. tsági r. tag.

Dr. Kovach Pál m. t. tás. l. tag.

Kuthy Lajos m. k. m. academiai tag.

Beöthy Zsigmond.

Tóth Lőrincz m. ac. tag.

XV.

Gr. Széchenyi István levele.

Méltóságos Báró Cs. Kir. Kamarás Úr!

Mult évi decemberre kihirdetett gyűlése az Academia Igazgató Tanácsának, az igazgatósági kilencz számnak össze nem kerülhetése miatt mindeddig meg nem tartathatván, miután számos nevezetes tárgy várja ez útoni elintéztetését, s most, az említett törvényes számhoz biztos remény lehet, hivatalosan, egyszersmind pedig teljes hazafiúi bizodalommal kérem Méltóságodat, hogy az itt Pesten, az Academia terében június 9-kén estveli hét órakor megtartandó ülést jelenlétével elősegíteni méltóztatnék.

Maradván megkülönböztetett tisztelettel

Méltóságodnak

Pesten, június 2. 1845.

alázatos szolgálja

gr. Széchenyi István.

XVI.

Sujánszky Antal levele.

Méltóságos Báró!

Legkegyelmesebb Uram!

Siettem legelső alkalommal forró hálám nyilvánítása melle[tt] Méltóságodat tudósítani kezemhez vett »beszélye« fe[lől], de a mint e napokban vett kegyes soraiból meglepetve [ér]tém, enlevelemmel történék meg az, mit Méltóságod legbecsesb kéziratával megtörténtnek lenni vélt. Igen is, megérkezett Méltóságod beszélye, hogy necsak újabb bizony-ságául szolgáljon határtalan kegyességének, hanem hogy egyszersmind fényt, belbecset és kelendőséget szerezzen azon vállalatnak, melynek hatása csak üdves és hasznos lehet. — Mik az én hálaszavaim azon benső és boldogító öntudathoz, mely Méltóságod keblét kell, hogy öröm-és szent gyönyörrel áraszsza el, ha megemlékezik, hogy lángesze és nemes szive kincseiből megint egy gyöngyöt nyujta nekünk, felfüzendőt tiszta ragyogványa miatt a többihez, melyek szellemi életünknek annyi édes órát, any[nyi] kellemes élvét készítenek. — Ki midőn mély és hódoló ti[szte]lettel magam kegyességébe továbbra is ajánlanám, m[aradok]

Méltóságodnak

Pest, Oct. 6-án 1845-ben

legalázatosb szo[lgája]

Sujánszky An[ta]l.

XVII.

Gyulai Finta Károly levele.

Méltóságos Báró Úr!

Egy az ide mellékelt színmű czímére vetett pillanat után gyanít-hatandja méltóságod: mi bátoríta engem, méltóságod előtt egészen ismer-tlent, a magyar regényirodalom két hazától dicsőített s szeretve tisztelt fejedelmének e sorokkal alkalmatlankodnom. — Részemről kétszeres tisztelet s hálaérzettel hódolok azon férfiúnak, ki lelkem előtt a szellemi élet, az eszményvilág tündérvilágának ajtaját első nyitá meg, kinek írói fölléptével kezdődik ifjúságom tavasza — a Schillerként »csak egyszer viruló«. Kilencz-tíz év előtt kezdék ugyanis a »Tytire! tu patule«-n, s a »Quousque tandem abutere Catilina«-n kívül mást is olvasni, mi szívet teremt a szívbe — lelket a lélekbe; és az első csalétek, mely velem a szépirodalmat s később a komolyabb olvasmányokat is annyira megkedvelteté, őszintén megvallva — Méltóságod Könyelműi, Zólyomi-s Abafya valának. — Az idő eljárt, s én három év előtt engedni valék kénytelen egy ellenállhatlan hajlamnak, mely ezer balítélet, ezer családi ijesztgetés s lebeszélés daczára is a színészethez vonza. Zajt, nagy világot, szellemi munkálkodás közti lélekzést óhajtja lelkem, és találtam — — — !

jobb el nem mondanom, mit találtam. — Szétteltekinték magam körül, eszmélni kezdék, s felkiáltottam: ez nem az ígért földje, melyről lelkem Mózes beszélt! ez nem azon nép, mely képes legyen felfogni a nagy-szerű eszmét: mint kell balvélemény s előítélet nyilzáporai közt nemes önfeláldozással egy élet s önállás után sóvárgó hon legdrágább kincseit — a nemzeti nyelvet, hazafiúi érzelmeket s az ihletett keblű költők óriásgondolatait kezelni; mert — tisztelettel kivéve a kiveendőket — a nagyobb része bizony csak »numerus et fruges consummere nati sumus«. — De minthogy ezek mind nem tartozának közvetlenül a dologra, én kósza kitérésemért alázattal engedelmet kérek.

Három év óta tehát magam is, segítvén a vándorszínészet mocsárain keresztül vonczolni Thespis targonczáját, adánk mindenféle darabot: zöldet, sárgát, ezüstöst, aranyost, adók s adjuk maiglan is azt, mit kedélyes közönségünk szeret s csak igen ritkán azt, mit szeretnie kellene. Adjuk többek közt a Notredamei toronyórt, Matildot, Londoni koldusokat, melyek — mint tudva van — mind idegen regényekből össze-szótt-font drámák, és tetszenek. »De hát miért nem jut magyar dráma-írónk valamelyikének eszébe — az angolok és francziák nem helytelen példáját követve — innepelt Jósikánk nagyobb-szerű regényeit dramaturgisálni?« így tünődém sokszor magamban, s emelék szót nem egyszer barátim, pályatársim s ismerősim meghitt körében, és nem akadt csak egy is, ki szavaimat ne méltányolta volna. Vagy tán félve, nehogy ezáltal eredetiségök szenvedjen csunkulást, üdvösbnek tartják a helyett — némely idő és körülményekhez nyűgözött apróságokbul gyártani egy-egy férczművecskét, mely néhány előadás után, miként rossz bor meg-eczetesedik, s legfőlebb két-három év alatt kimegy a divatból (példákban nem szűkölködünk), holott amazok, magosb rendeltetésüknél s az emberi életben és nemzetiségben mélyebben gyökerező okoknál fogva, valamint regényalakban hosszú életnek örvendnek: úgy bizonyára mint drámák is soká, igen soká kedvesek és jövedelmezők lennének. Avagy van-e a magyar szépirodalom baráti közt csak egy is, ki méltóságod idegen ajkuaktól is ismert regényeit ne olvasta volna? s melyik az közülök, ki egy Mátyást vagy Báthoryt, egy Zrinyit vagy Abafyt, egy Czelestát vagy Idalit, egy Csáky Gizellát vagy Mikola Margitot stb. stb. mindenkor örömmel ne óhajtana megszemélyesítve látni?!

Illyszzerű eszméket — mint fönnebb említém — nem egyszer pen-geték. Valának, kik — az irka-firkáláshoz hajlamomat, s tán kisebb téreni literatorkodásomat ismervén — biztattak, bátorítottak, miszerint ne várnék másokra, hanem fognék magam az említettem dologhoz. Legyen tehát, gondolám magamban, ha avatottabb kezek nem mer-nek vagy nem akarnak: én megpróbálkozom a kényes vállalattal, s ha első kísérletem sikerül, éjet napot összetéve — meg nem pihenek addig, míg legalább a nagyobb-szerűeket mind színpadra nem vezetem. Ezen határozat következtében pár hó előtt tollat vevék kezembe s hosszas gondolkodás után a Könnyelműeket tűzém ki elsőül, a mennyi-ben aránylag ezt legcselekvénydúsabbnak, legegyszerűbbnek s a nálunk annyira megkedvelt francia iskola modorához legkönnyebben alkalmaz-

hatónak ítéltém. — A mű bevégezve, s kiknek eddigelé kezeiken megfordult műértő közönség közül valók és színészek egyiránt jó reményt nyújtottak jövője felől, s javallák, hogy küldeném föl a nemzeti színház bíráló választmánya elébe; de bár mi jól esett is ezt hallanom, én mindenek előtt édes kötelességemnek tartottam első próbatétemet Méltóságodnak mutatni be s iránta becses véleményét kikérni. — Minek az elhamarkodás? — Ha úgy szerkesztém össze, s úgy öltöztetém fel a dráma köntösébe, hogy emelt fővel jelenhessék meg a nyilvánosság küzdterén: jó! élni, s az életnek örülni mindég ráér; ha nem: törjön pálczát fölötte, ki legjogszerűbben teheti azt, az t. i., ki anyagának örök életet adott.

Ily nézetből indulva ki, kérni vagyok bátor méltóságodat, legyen kegyes — egy pár óráját rászánva — megbírálni, s ha talál hiányokra, tévedésekre, melyek könnyen kijavíthatók, helyrehozhatók: méltóztatssék irónjának tartózkodás nélkül hasznát venni; a nagyobb és lényegesebb hibák iránt pedig felvilágosításért könyörgök, hogy azokat czélszerűen kijavíthassam, és utasításért jövőre, melyet a többiek kidolgozásában zsinórmértékül magam előtt tarthassak.

Hosszadalmas leveletem — jelen műre vonatkozólag — legyen szabad még néhány sorral megtoldanom. — Mi a regény végczélját, a cselekvények sorát, s a főszemélyek jellemét illeti: kötelességemnek ismerém a színműben is mindenütt híven szem előtt tartani. Változatosság, árnyéklat és színi hatás kedvéért azonban szükségesnek véltem egy pár oly mellékszemélyt is venni föl, melyekről nincs szó a regényben; ilyen mindjárt az első szakban az oláh fiú; a második szakban Williem pinczér; a negyedikben a szobaleány, legatus és mendikánsa. Mi a négy utolsó személyt illeti, méltóságod — a darabot keresztülfutva — azonnal átlátandja, hogy ezek tulajdonkép csak eszközök, hézagpótlók az egymás után rögtön nem következhető jelenések vagy változások közt. Szerekucz? Ő — igaz — el is maradhatott volna; de mit fog akár-melyik színésztársaság comikusa itélni oly színmű felül, melyben szerepe nincs? mit a karzat, és a csak nevetni szerető közönségrész, ha kedvenczének nem tapsolhat? (Társaságunk közelebből egy Dunaparti városban igen nagy tetszéssel adá kétszer egymás után »Két Barcsait«, s hinni fogja-e méltóságod, hogy legzajosbban mindannyiszor a víg jelenetek tapsóltattak meg.)

Mióta színész vagyok, mindég figyelemmel kísértem az előadott színművek menetét, s tapasztalám, hogy sok színműben — mellékes apróságok, úgyszólván oda szúrt — oda erőtetett jelenetek vagy mondatok mennyire csiklandozzák még a miveltebb közönség érzékeit is, midőn fájdalom! a nagyobbyszerű, költői becsű helyek legtöbbször csaknem észrevétlenül sikamlanak el.

A második szakaszt végző látványos jelenetet és hajósalt ily nézetből rendezém úgy, miként van: hogy: mint mondani szokták — a bevékezés csattanjon; továbbá, hogy legyen valami, mi a regényt olvasta közönséget Atalantára emlékeztesse, mely a regényben egy egész nagy szakot képez. — Motabu magánydalát, ha helytelennek véli Méltóságod, könnyen ki lehet castrálni, s helyette lombzöreje, vagy közelgő léptek

hallása szinte sejdíthetik Azalával férje jöttét. A negyedik szakban előforduló párdal népszínművies, s az igazat megvallva: csak azért írtam, mert az ügyes Éder Luiza, s derék Füredink jutának eszembe. Végre hogy semmit el ne hallgassak méltóságod előtt, egy érdekes szeméyről kell említést tennem, mely aggodalommal tölt el és ez Leona. Sokáig törém fejem: vajjon a regényben ugyan csekély szerepet vivő szelid és jelentékeny teremtest fölléptessem e mint beszélő s cselekvő személyt a színműben vagy ne? Oly kényes tárgy, melyhez több okoknál fogva nem mertem kezdeni. Először: nem egészen biztam erőmben, sőt — csaknem lehetlennék tartottam a három külön-külön jellemű nő közt úgy tarthatni fenn a súlyegyent, hogy érdekességéből egyik se veszítsen; másodsor: az egy pesti színpadot kivéve, melyik vidéki társaság dicsekedhetik három oly nőeggyénnel, hogy valamelyiknek kezében ez vagy ama szerep ne szenvedne? Vajh pedig — mi fájdalmas ezt nem csak az írónak, de még az értelmes közönségnek is nézni! Hogy többi okaimat elhallgassam, már e kettőt magában elégségesnek tartám azon módhoz nyúlni inkább, melyet követék. Ez egy iránt — megvallom — legkiváncsibb vagyok Méltóságod véleményét megtudni. Igaz, hogy ő a regényben — bár sírjához közel — mindvégig életben marad, sőt a pinczébeni végjelenetnek is néma tanuja: én biz őt — bocsánat bűnös fejmemnek! — előbb meghalattam; de méltóztassék elhinni, nem rossz szándékból, csupán a hatás kedvéért. Oh istenem! hisz egy ilyforma kezdő drámaírócska — minő magam vagyok — képes lenne félországot nyugodt lelkiismerettel tintába fojtani, vagy lúdtollal keresztülszúrni, csak hogy első műve hatályos és megtapsolt legyen!

Személyemnek társaságunknálai szükségessége s más nyári jövedelmetlenséggel járó akadályok éltem egyik legkitünőbb szerencsájától fosztának meg, midőn tehetlenné tevék, hogy ez ügyben személyesen tehessem Méltóságodnál alázatos tiszteletemet; de ha első bemutatásomat óhajtott siker követendi, s ezáltal tán némi kis anyagi segedelemhez juthatok: bízom istenemben, hogy Abafyval, melyen néhány nap óta már dolgozom is, személyesen tisztelkedhetem.

És most nincs egyéb hátra, mint kérve kérni Méltóságodat, hogy későbbi vállalatomat s főleg fáradalmam jelen szülöttjét kegyeskedjék figyelmére méltatni, és — ha magos tetszését bármi kevés mértékben is megnyeré — hatalmas befolyása s tekintélyénél fogva méltóztassék drámámat a nemzeti színházhozi fölvételésben elősegíteni. Csak egyszer a pesti színpadra kerüljön, a következmény iránt legkevésbbé sem aggodom.

Elgondolhatja, Méltóságos Bárá úr! mily ritka szerencse lenne az rám nézve, ha Méltóságod magát egy vándorszínészecskéig megalázva, levelem értelmében válaszára méltatna. Legyen az kedvező vagy lesújtó rám nézve: mindenesetre legbecsesb ereklyém közé fognám sorozni; azért újból is esedezem! ne tagadja meg azt tőlem.

Néhány napig leszek csak még Szegeden, azon túl a jó isten tudja hól; nekünk vidéki színészeknek legkérlelhetlenebb zsarnokunk, sorsátkunk a bizonytalanság: költöződünk mint vándormadár szünet nélkül keresve, s csak igen ritkán találhatva föl a jóllét és méltánylat szeli-

debb éghajlatát. Pesti színházi tag Czakó Zsigmond barátom az, kire e levél és darab kézhez szolgáltatását bízom; későbbi hollétemet is vele fogom tudatni. Ő minden időben készen áll Méltóságod szolgálatára, nekem szánt válaszát kézbesítendő.

Mindezek után hosszadalmasságomért még egyszer s utósor bocsánatot kérve, ismeretlen csekélységemet s igénytelen ügyemet nagyra-becsült kegyeibe ajánlva, vagyok és maradok

Méltóságos Bárány Úrnak

Szegeden, Nyárutó 14-én 1846.

örök tisztelettel hódoló
legalázatosb szolgálója
Gyalui Finta Károly,
színész, m. k.

XVIII.

Név és év nélküli levél.

Barátom Miklós!

Én Honderű többé nem vagyok, azt Istennek hála meg Fuss in . . . oztam, és Emichnek a rajta fekvő adósságokba nyakára nyomtam, hadd boldoguljon vele. Nem is redigálom többé, csak nevem áll ott pro forma, míg azt is kicserélheti. — Én hála Istennek megszabadultam egy nem olvasó, méltánytalan közönség- s néhány gazemberből álló ujságírói coetustól. Alleluja!

Ellenben Morgenröthémnek szép jövődjöje van, mert német közönség van, mely olvas, és egy lapot fenn tarthat.

Novelládat tehát nem használhatom. Magyarul nem, mert nincs lapom, németül nem, mert *Farkas Imrér*hvel egy a magyar irodalomban tökéletesen ismeretlen quantitással német közönség elé annyival inkább nem léphetek, mert programomban kimondott elveimnél fogva csak a jelesb magyar irodalmi hősöket ismertethetem meg közönségemmel. Hanem mást proponálok.

Hogy németül nem írsz, arra magad Heckenastnak nem kötelezted; add ide a német novellát *Jósika* név alatt és én íviért 15 pengőt adok, nem 10-et, a magyart azután, ha az enyém kijött, Heckenastnak eladhatván. Einstweilen tehát nálam marad iratod, melyért azonban méregdrága postabért fizettetél — míg további rendezkedésedet nem hallom.

Mi tartozásod calculusát illeti, az nem úgy áll, mint írod, mert 1° tartozol írásod nyomán 40 f. (nem 30 f.), s annak egy évi kamatjával, melyet írásodban (de dato 30. január 1847) biztosítottál;

tesz 46 f.

Bournuss 32 f.

Azonkívül reményilem, hogy atyafiság, méltányosság és jogosság tekintetéből is legalább felét a Cordocubásod kárának, melyért fizettem 250 f. s melyből kaptam 70 f., meg fogod szegény fejemnek téríteni, mely halbscheit tesz 90 f.

Summa summarum 168 f.

Ekkor visszakapod a kiadási jogot, mit Heckenast tőled bizonyosan bevált; de tőlem nem akar, mert, tudod, hogy rosszul vagyunk együtt.

Gondolom, kérésem nem indiscret, mert azt jól tudod, hogy speculationa nem vehettem darabodat oly drágán, mely legszerencsésb esetben is legfeljebb azt hozta volna ki évek mulva, mit neked készpénzben adtam, maga az Igazgatóság nem akarván érette 200-nál többet adni, a ki csak jobban utilisálhatja tulajdonát saját házában, mint én — ki, mi több, még Verschiess-ben is állottam az intézettel s a Dominus Gidával. — Tehát nem nyerhetvén *semmit* s csak irántadi rokonságból mintegy kölcsönben előlegezvének neked a mondott nagy sommát, gondolom, illik, hogy vesztésemnek legalább fele megtéríttessék. — És azért ime egy propositio. Én neked a 168 f. mellé még 32 forintot adok s te nekem 200 pengőben egy csinos kis erdélyi lovat circiter 14—14¹/₂ markost az én költségemre felexpediáltatsz; gondolom, rokonok közt wäre 's eine annehmbare Ausgleichung.

Hogy magyarban már megjelent novelláidért a német szerkesztő egy fillért sem fizet, cela va sans dore, a mi körülményeink közt. Docet 2 emeletű ház, mely már 22-ik számát foglalja el a Morgenröthének, s melyért még Heckenastnak sem juthatott eszébe egy szóval is protestálni. Én tehát . . .

(A levél 8rét formában négy teljes lapon folytatódik s a negyedik lap alján így csonkán végződik. Alájegyzett folytatás jele is (¶) mutatja, hogy folytatása is volt. A levélpapiros első lap felső szegletében a következő nyomas van: »Die Redaction der Morgenröthe.«)

XIX.

Steinacker Gusztáv német levele.

Euer Hochgeboren.

Von Herrn G. Heckenast mit Übersetzung Ihres neuesten von der ungarischen Lesewelt mit Ungeduld erwarteten Werkes Zrinyi a költő beauftragt, wovon ich so eben den ersten Band beendet, bin ich so frei mich hinsichtlich einiger mir nicht ganz klar gewordenen Stellen vertrauensvoll an Euer Hochgeboren zu wenden mit der Bitte, dass, was etwa darin in dem jedenfalls für den Druck fertigen Manuscript Ihren Wünschen minder entsprechend aufgefasst oder völlig übergangen wäre, am geeigneten Orte gefälligst modifiziren zu lassen. Schon in Betreff des deutschen Titels überlasse ich es Euer Hochgeboren zu entscheiden, ob »Zrinyi der Poet« oder »Zrinyi der Dichter« Ihrem Wunsche mehr entspricht.

Pag. VII. der Vorrede habe ich Cs. István nur mit Stephan Cs. wiedergegeben.

- » 8. Zeile v. u. A siralomház — jelenti ist von mir ganz ausgelassen worden, da mir der Sinn von siralomház und porosló in dem dortigen Zusammenhang völlig dunkel geblieben. Soll-

ten Euer Hochgeboren die Stelle dennoch wünschen, so bitte ich dieselbe nach Ihrer Angabe nachtragen zu lassen.

- Pag. 46. Zeile 11. v. o. vasfogú ütközőikkel ist gleichfalls ausgelassen, da mir der Ausdruck nicht ganz klar war.
- » 58. Z. 6. v. o. megporohnyulva habe ich aus dem Contexte mit in Preise sinken wiedergegeben, da ich das Wort selbst nirgends aufgefunden.
- » 66. Z. 13. v. o. und an einigen anderen Orten Prigionikba ward von mir (in Plural) mit »in die Prigioni's« genommen; es könnte aber vielleicht heissen in die Prigionik im (singul?)
- » 92. Z. 4. v. o.¹ Marozini bátya (Bruder oder Oheim?)
- » 104. Z. 7. v. o. kületek auch in keinem Lexicon zu finden. Ich habe es aus dem Context mit äusserer Macht gegeben.
- » 158. Z. 8. v. o. Pisani bátya (Bruder oder Oheim?)
- » 240. Z. 5. v. o. venige-kötegek. Mir völlig unverständlich, ich habe aufs geradewohl Fassreifen gesetzt.
- » 244. nővér habe ich mit Schwester übertragen.

Im Übrigen hoffe ich den rechten Ausdruck so ziemlich getroffen zu haben und wünsche nicht sehnlicher, als dass Euer Hochgeboren mit Ton und Haltung des Ganzen so weit dies bei einer Übersetzung möglich, zufrieden sein mögen. Es sollte mir zum besonderen Vergnügen gereichen, nach Vollendung des Zrinyi auch die übrigen neueren Werke von Euer Hochgeboren übertragen zu können, da mir jene Arbeit zugleich ein wahrer Genuss ist.

Der ich übrigens hochachtungsvoll verharre

Euer Hochgeboren

Göllnitz, des 12. Juni 1843.

ergebenster

Gustav Steinacker,
ev. Pfarrer.

Kivül: Seinen Hochgeboren Herrn Baron Niclas Jósika in Pesth.

(Eredetije a branyicskai br. Jósika-család levéltárában Kolozsvárt.)

XX.

Emich Gusztáv német levele.

Pesth, 28. Aug. 1845.

Euer Hochwohlgeboren!

In Folge Ihrer geehrtesten Zuschrift vom 31/7 übersende hiermit gebunden *beide* Bände des Békesi kalandjai (trotz der Satyre, die Euer Hochgeboren mir durch Herrn von Horváth angewiesen liessen), er ist schon von längerer Zeit beendigt, kann aber dem Publicum noch nicht

¹ Így v. o. (von oben) tévesen e helyett v. u. (von unten), mert az idézett kifejezés a 92-ik lapnak alólról számított 4-ik sorában található fel.

ausgegeben werden, da die *Illustrationen* leider noch *nicht* abgeliefert wurden, man hat sie mir jetzt für die nächste Woche versprochen; sobald ich sie empfang, kündige ich das Buch an und übersende diese Lithographien.

In dem ich mich Euer Hochwohlgeboren ergebenst empfehle, zeichne

hochachtungsvoll ergebenst

Gustav Emich.

(Eredetije a branyicskai br. Jósika-család levéltárában Kolozsvárt.)

A branyicskai báró Jósika-család levéltárából közli:

DR. SZÁDECZKY BÉLA.

ADALÉK ARANY JÁNOS CSALÁDJÁNAK NEMES VOLTÁHOZ.

Tudvalévő, hogy nagy költőnk, Arany János, bár szülei szegény paraszti sorban éltek, nemes családból származott. Mint maga írja keserű gúnynyal »Kutyabőröm nem hiányzott, de hibás volt dátuma«. A nagy költő dédapja, Arany Ferencz, a Kraszna vármegyei Nagyfalva lakosa kapta a nemes levelet 1634-ben I. Rákóczi Györgytől. Fia Sámuel Nagy-Szalontáról nősült, s maga is ideköltözött. A szabad hajdúk között úgy maga, mint utódai is minden külön igazolás nélkül is nemesi szabadsággal éltek. Midőn azonban 1745-ben Nagy-Szalonta a derecskei uradalommal együtt királyi adomány folytán Eszterházy Antal Pál herczeg birtokába került, a hajdúk elvesztették testületi nemességüket s jobbagyokká lettek. Ez indította arra az Arany-család tagjait, hogy 1778-ban Bihar vármegye tisztii ügyésze ellen nemességvitató pört kezdenek. A pör lefolyását részletesen ismertette a »Nagy Iván« 1900-iki évfolyamának II-ik füzetében dr. Illéssy János, s megemlíti ezen ismertetésében azt is, hogy a család két tagja, György (helyesebben István) fia Sámuel és János fia György, az 1744—45-iki nemesi fölkelésben is részt vett.

Nem régen a Noszticzi Thurzó-család iratai között egy 1754-ben indított pör irata akadt kezembe, a melyben az Arany-család itt említett két tagja mint tanú szerepel. Érdekesnek tartom tanuvallomásukat itt egész terjedelmében közölni, mert abból kitűnik, hogy csakugyan mindketten részt vettek a nemesi fölkelésben, s hogy az insurgens sereggel Sziléziában, illetve Poroszországban is jártak, de kitűnik az is, hogy a család tagjai még 1754-ben is, tehát az Eszterházy herczeg részére történt adományozás után is nemesi jogaik gyakorlatában voltak.

De eo utrum?

Primo: Tudgya-e világossan a Tanú, hogy Kónya Péter 1743-dik esztendőben és 45-ik esztendőben az Prussusra oda lett volna az Insurgens Militiával? Secundo: Magán kívül kit tud jó Tanúnak lenni? Tertius Testis *Nobilis Sámuel Arany* Szallonthajen. Annor. cir. 30 fatetur ad 1^{mum} A Fatens vallya, hogy az Utralis Kónya Péterrel Lovat cserélt volna odafel, és ugyanazon cserélt Lovat az Prussus el is fogta, látta szemeivel, mivel edgyütt az Fatenssel 1745-dik Esztendőben Karácsony előtt hat héttel ment volna fel Ősszel, az többi Nemesekkel edgyütt, azután Pünkösöd előtt 1746-ik egy héttel edgyütt haza az Fatenssel és több Nemesekkel úgy hogy egészen kilencz holnapig voltak oda fel.

Quartus Testis *Nobilis Georgius Arany* Szallonthajen. Annor. cir. 30 fatetur ad 1^{mum} Tudgya világossan, hogy oda fel volt Kónya Péter mert kardot is cserélt véle felső Sléziában, de reliquo sicut praecedens Testis per omnia.

Super cujus praevio modo peractae Inquisitionis serie praesentes manus propriae subscriptione et usualis Sigillis mei appensione roboratas Jurium attactorum Inquiri facientium futura pro Cautela necessarias extradedi Lras Testmoniales Sig. Nagy Szalontha die 12^a Mens. Maii A^o 1754. Emericus Csotkka Itae Tabulae Regiae Judriae Jur. Notar m. p. (L. S.)

Közli: BENKÓ IMRE.

AZ 1764-I DIAETA IRODALMI EMLÉKEIHEZ.

Gyűjteményemben őrzök egy 12 levélből álló töredéket, mely latin és magyar verseket tartalmaz.

Politikai vonatkozású epigrammák ezek, a melyek az 1764. évi pozsonyi diaetán szerepelt férflakról szólnak, több-kevesebb elmeéllel, mindig hazafias tendenciákkal — természetesen.

A kézirat — mint említém — töredék. Úgy látszik az elején is hiányos, a végén pedig kétségtelenül az. Egy kéz írása az egész, nyilvánvaló másolata egy az idétt közkézen foroghatott verses munkának.

Épen a Mária Terézia által akkora buzgalommal üzött elnémetesítés, alkotmányconkítás, nemkülönben a *Kollar* 1762-ben megjelent »De jure Patronatus¹ című erősen antihazafias dolgozata folytán az 1764-i országgyűlés sok alkalmi versificatornak adta a pennát a kezébe s így történt, hogy az ez évi pamphlet- és gúnyverstermés nagyon bő volt. Persze — nyomdafestéket nem látott, annak biztos akadályja volt a királyi megbízással működő cenzor — azért hát a ki kézhez kaphatott egy ilyen pamphletet, hazafias kötelességet vélt teljesíteni, ha saját maga és környékének hazafias nemessége számára rögtön lemásolta.

¹ *Kollar* Ad. Franc. Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres (n. 4° V + 274 l. + V + 1 rézm. tábla). Vindobonae 1762. Typis Geo. L. Scholzii.

Így keletkezett az a kéziratgarmada, a mely ebből az időből ránk maradt s mely élénk jele amaz idők politikai mozgalmasságának, a mely — sajnos — pamphletírásban csúcsosodott ki, a helyett hogy az aulikusok és magyarellenes osztrák tanácsosok megbuktatásában, elsöprésében nyilvánult volna.

Az előttem fekvő nagy quartalakú kézirat első oldalán a districhonok elsője *In Protonotharios* címmel, *Majthényi, Nagy, Szlávay és Vörös*, s ötödiknek a horvát *Skerletz*-et veszi tollhegyre. A sárosi követ, *Péchy* Zsigmond után, a fiatal mágnások kapnak egy pár csipős deák verset. Azután Koller Ferencz personalissal szemben annak az elég durvának mondható szójátéknak enged szabad folyást, hogy Koller, — ha *baro* titulust kap — az *barom*-ot fog jelenteni. A következő vers címe: *In Eundem Koller Inventutis Turbator*. A primás *Barkóczy*, majd újból a personális, aztán *Luby* kerül szőnyegre, mire egy Koller és Kollar párhuzam után következik egy pasquill, a melyet érdekesnek tartván, itt adok szó szerint:

Passio Libertatis in Theatro producta Sub Diaeta Anni 1764. Posonii.

Judas. — Referendarius Ant. Brunszvik.

Quid mihi solvetis, vobis mox omnia tradam
Pro Nummis, quae vos vultis habere dabo.

Exmissi Servi prae capienda Libertate &c.

Nunquam credidimus, quod tantum nos valuisset
Officia & Nummos, aedificare bene.

Caiphas — Archieppus Strigon. Fr. Barkoczy.

Libertas pereat, praestat bene vivere posse
Nam bene si vivo cuncta perire queunt.

Petrus — Szalkmarj.

Audax Incepi Patriam defendere sed jam
Conticeo per quod, cuncta peracta nego.

Falsi Testes, Csiba & Rosti.

Nonne diu jam iam, Dominis parere recusas?
Nonne est Principibus pernicioza Tuus.

Fiscalis contra Libertatem actionem erigens — Joan. Jeszen[szky].

Hanc libertatem, Regi Regnoque nocivam
Tu Iudex merito, damnificare potes.

Seniores populi — Barones Regni.

Nos Libertatem nostram depressimus omnes
Vt tantum nobis Aula favere velit.

Herodes — Ordody, Assessor Tabulae Regiae.

Hungariae seu sit, seu non justissima causa
Attamen optatum, non habet illa scopum.

Assessores Herodis — Camerae Praeses Ant. Grassalkovitz & tota Camera.

Nos assentimus cunctis quaecunque volebas
Fiant a nobis quaecunque petis.

Pilatus — Personalis Fr. Koller.

Pro lubitu Vestro vobis en trado innocentem
Hoc scio, quod facio, Regis amicus ero.

Profos & Carnifex — Paulus Balassa.

Exigo quod cupio & sic vexo Nobilitatem
Proque suis debet, solvere Carceribus
Hungariae Libertatem mihi tempore quovis
Opprimere ac ipsam damnificare placet.

Moriens libertas.

A natis confixa meis, ad Sidera pergo,
Hinc moriens clamo: Pannonis ora vale!

S. Maria — Nobilitas.

Deploro conservatam per Saecula tanta
Prae nimio Cordis tendo dolore mori.

Servi in Executione — Tricesimatores & Germani in Regno Officia tenentes.

Mortua Libertas est, nos bene vivimus, hujus
Dividimus Vestem, diripimusque Togam.

Centurio cum Suis Officibus ad Crucem stans — Status Cis & Trans. Danubiani.

Proh! cur quid factum, quae tanta & talia fiunt
Quis credet finis, quod bonus hujus erit.

Josephus Nicodem — Joseph. Bayzath Can. & Tiszta Abauj.

In Tumbam Libertatem deponite Charam
Cujus Posteritas, ut meminisse queat.

Mulieres plorantes ad Crucem — Batskady, Bezerödi [így!] Rhaday & Baranyi.

Libertas fuerat, tantos servata per Annos
Vnica Spes Regni jam Crucifixa Vale.

Magdalena in Horto plorans — Joan. Balogh Neogr.

Ah vbi Libertas, vbi portio pectoris una
Suppressam Patriam, non sine flore solum.

E »Passio«-nak mintegy belejezése az itt következő

Epitaphium.

Hungara Libertas, Libertas Aurea quondam
Hic jacet a Natis, ipsa perempta suis,
Maria, quae condam Toto fulgebat in Orbe
In Tenebris Noctis, praecipitata jacet.

Eszterházy Imre, *Barkótyz* primás, ismét *Kollár* és *Koller* személyéről szóló néhány verspár után *Csiba* mosoni alispán kapja meg a magáét a következő magyar rigmusban.

In Csibam.

Csiba V. Ispánnak egész esze hiba
Minden beszédének vége tsak nagy iga
Jobb volna hallgatnál¹, hogy sem Csíga-biga
Csacsogással ártsón házának ő maga.

A már fentebb említett személyekről szóló egyéb gunyversek után következik egy *In Tres Religiones* című hexameter:

Papa cupit Titulos, & Culmina tangit honoris.
Calvinus spernit, tenet ast sua Dogmata semper.
Luther terrenis spretis coelestia volvit.

E latin versek után következik egy úgy látszik hosszú magyar költemény töredéke, melynek latin címe a következő:

Rubrica

Pannona Nympha Veteres renovatas

Quærelas

cur

Diæta Posonium confluens Spem firmandæ Salutis

appromittit

Anno quo

Laeta CeLebrari VoLVit RegIna DIaetaM [1764.]

Pannona Nympha

Seu

Hungara Terra Plorans.

E »Quærela« szerzője gyakorlott poéta ember, kiváló tehetség nyilvánul munkájában. Nagy erő jut kifejezésre a fájdalom kifejezésénél s néhol valóban drámaivá emelkedik.

Gyakorta vét a verstan elemi szabályai ellen, — ha ugyan e vétségek a másoló bűnéül nem rovandók, — s egyebet valóban nem lehet gáncsolnunk.

Ime a költemény kezdő sorai:

Már régen fetrengnek szívem keservében
Tsak nem vízzé válván, mint Biblis könyvében
Patakok forrása van szemem tövében,
Ki segíti fejem elhagyott ügyében?

¹ Az eredeti kéziratban: *halgadrad*.

Nincsen öregségem, a ki gyámolítsa,
 Tanult Senecakint szívem bátoricsa,
 Hol Galenus? a ki Fájdalmim gyógyicsa,
 Gyászban borult éltem Phoenixkint vjicsa.

A sok elmúlt jóknak friss emlékezeti,
 Gyakorta szívemről a bűt vetkezteti,
 Mint Phoebus Napjait Sípval emlegeti,
 Admetus Juhait midőn őrizgeti.

De csak nimutáig [igy!] tart ez nyugodalom,
 Érkezik csuporral a sok baj 's fájdalom,
 Fejem felett haboz a bú aggodalom,
 Már régen kellett volna a sírhalom.

Öremest le tennem keserves életem,
 Minthogy bánatimnak végét nem érhetem,
 De, mint szép Calypso nem Cselekedhetem,
 Halhatatlanságom le nem vetkezhetem.

Csak szívből származott nyomós óhajtással,
 Múlnak óráim könyves jajgatással,
 Boldog álapatra való vágyódással,
 Hol éltem megunván halál kívánással.

Ezek után a Nympha azon panaszkodik, hogy az Istenek, a melyek
 régen kedvellették — most mind elhagyják, Jupiter, Mars, Bellona, Pallas,
 Bacchus, Apollo — mind elfordultak tőle.

Szültém is fiakat a könyő olvasásra,
 Bátor vitézeket a kard forgatásra,
 Ciceroi nyelvű és Törvény folytatásra [igy!]
 Alkalmatosokat ezt egyre, azt másra.

Most dicsekszik azzal a kanaani bősséggel, a mely mindenkit
 elárasztott, a ki hozzá jött, még a szegényt is gazdaggá tette. Majd
 ezeket így foglalja össze:

Egy szóval Nagy Sándor minden dicsősége,
 Darius s Croesusnak dúsgazdag bővsége,
 Hercules ereje, Pallas eszéssége,
 Mind ez helyben szorult világ ékessége.

De nézd a szerencse állhatatlanságát,
 Allig kóstitotta zsengeje Ujságát,
 Méreggel vegyíti nyujtott boldogságát,
 El hervasztja hamar kinyílt szép virágát.

Miután magára hagyatása miatt fájdalmasan felzokog — a nem-
 zeti király hiánya miatt fakad panasza:

Történt, hogy meghalván böles hajóm vezére
 És ennek idegen csúszott a helyére,
 Kinek, mivel nincsen igaz Magyar vére,
 Igyekezik fejem nagy veszedelmére.

Eléggé megnyomott, de mégis Próbálya
 Most mert Quantumom jól augeallya,
 Melyért sok ezer bú fejem agyát állya,
 Hogy szegény Nemzetem illy szörnyen rongállya.

Körültekint — és segítség nélkül álló árvának látja magát; el kell vesznie, mindenkinek jég fagyott a szájára, hályog ereszkedett a szemére és mindenki hajlandó keresztet venni a vállára. Fiaira gondol: a népre és a nemességre, a melyeket így aposztrofál — némi reminiscenciával a Rákóczi-kor híres versére —:

Jaj, vallyon, mint élhet a Contribuens Nép,
 Kit máris mint rongyot a sok fizetés tép,
 Most is csak allig áll, mint eltörődött csép
 Gyenge teher alá, a vékony sár cserép.

Hát Te, mint gondolkodsz oh! diszes Nemesség!
 Ki voltál Hazámnál tündöklő ékesség
 Praerogatívát ostromollya ellenség [így!]
 Vigyázz, mert oda lesz, használ a szemesség.

Eddig, ha kívántam gyorsan fegyveredet
 Fel kötéd érettem, szentelted éltedet,
 Már fegyvered nem kell, csak fizetésedet
 Add meg, hogy Parasztá tegyenek Tégedet.

Mint a mily nehéz a zajos tengerből partra menekedni, épp oly nehéz a nyμφhának e szerencsétlen állapotból kivergődnie. Nem tudja, mitévő legyen? »Ezek, s többek illyek bajai zápora« — jajgat — s érzi, jön éltenek gyászos sora, s ifjú kora rút vénségre változik.

Mert ennek kinjából nincsen ki segítsen,
 Gyógyító szemekkel, hogy reám tekintsen,
 Meg sebzett szívemre frissítő írt hintsen,
 Meghalok, hogy a bú így ne sebesítsen!

De úgy tetszik, hallom lassú susogását,
 Nem messze im egynek gyenge sóhajtisát,
 Ha bírnám magamat, szeretném látását,
 De látom, hogy felém vette járulását.

Pozsonyból küldetett követnek kell lenni,
 A mint ruhájáruł észre lehet venni,
 Igaz hazám fia, tisztességet tenni
 Küldötték, de vajjon mit fognak üzenni.

Itt vége szakad a töredéknek, a mely érdekes költői emléke annak a nagy momentumnak, a mikor a nagy királynő bekebelező politikája egyik legnagyobb lépését tette meg.

A levél alján levő custos »Diaeta« — sejteti, hogy a vers magával a pozsonyi országgyűléssel foglalkozik ezután.

Nagy kár, hogy e tizenkét nagy 4° levélből álló töredék folytatására nem tudtam ráakadni.

Gyűjteményekben van még egy érdekes emléke az 1764. évi országgyűlésnek.

Ez egy kis 8° kézirat, a mely *Kollar* Ádám hirhedt munkájának incriminált paragraphusait calligraphice leírva tartalmazza.

Kétségtelen, hogy e kis füzet német ember vagy osztrák érzelmű magyar úr tulajdona volt, a ki azonban egy csodabogarat szült; a »magyar királyi rendek« kifejezést, mert a kézirat utolsó levelére ezen *Notiz*-ot vezette:

Not.: Die König. Ungarischen Stände haben bey dem den 5-ten Julii 1764. eröffneten Landtage wider diese Schrift Beichwerden geführt und begehret, daß sie durch den Scharfrichter verbrennet, der Verfasser aber mit der vom Kaiser Karl dem 6-ten wieder die einige Uneinigkeit und Feindschaft zwischen dem Könige und dem Königreiche stillen wollenden Aufwiegler vorgeesehenen Strafe, welche die Gemeine Todesstrafe ist, — beleet werde.

Ez egyébiránt — bár irodalomtörténeti adat, — de inkább a politikai történetben van a maga helyén.

REXA DEZSÓ.

SZEPSI CSOMBOR MÁRTON ÉLETÉHEZ.

Az *Europica Varietas* világlátott írója megtérvén hazájába, szülővárosa, Szepsi szolgálatába lépett.

Innét nyert meghívást Kassa városába, ahol *Bocatus János* utódja lett az iskola vezetésében. A meghívás *Alvinczy Péter* műve volt amint az 1618-ik évi december hó 18-án kelt tanácsi jegyzőkönyvből kitűnik:

»Hungaricae quoque nationis theologus, dominus *Alwintzius* et dominus *Stephanus*¹ scripto succincto et nervoso protestati sunt, se² ad instans festum Natalitium nolle conscendere suggestum, nisi *Musculus*³ ab officio suo remotus fuerit, ideo quia omnium turbarum causa sit et quia d. Stephanum N.³ diaconum haeticum appellavit. Monueruntque civitatem, haberetur scholae ratio diligentior, quam hactenus, quia in nonnullis pagis plus pueri in literis proficerent, quam in hac metropoli, commendant in locum *rektoratus vacantis* substituendum quendam *N. Moldaviensem*, petunt eius tamquam indigenae rationem haberi praesertim, cum sit linguarum, imprimis germanicae probe peritus.«

A kitüntető meghívásra Csombor levélben hálálkodik, melynek soraiból kiérzik meghatottsága.

A levél így szól:

Rerum, ut publice, sic privatim gerendarum in anno hoc novo cursum quam foelicissimum precatur.

Amplissimi, prudentissimi, Viri circumspcctissimi, quibus ego vel absens cultum, honorem, amorem, omnem denique affectum detuli ac

¹ Velechinus István.

² Német pap.

³ T. v. Velechinust.

deinceps quoque semper deferendum putavi. Literas vestras honestissime me invitantes, non sine magna animi mei distractione . . . percussione et obstupescatione legi, legens et medullitus insepata perpendens (?) . . . ac retrocessi: quis enim ego? quis inquam ego? quem vos tanto . . . et amoris genere? Vocatis me ad capessendum scholae vestrae . . . sceptrum at quorsum? in locum ac successionem magni illius ac doctissimi viri domini *Ioannis Bocatii*, luminis non solum vestrae Cassoviae, sed Pannoniae totius nostrae luminatissimi. Sum iuvenis, non aequa meo puto sceptrum labori, an par esse possim oneri imponendo? ambigo, an opinioni de me conceptae? diffido. Unde tamen hic in me favor, nisi a numine? Deus est, qui impulit! Deus est, qui vocat! An igitur abnuam? an votis vestris non jungam mea vota? Agnosco divinam providentiam, magnificatio vestram benivolentiam, quin imo beneficium vestrum, datis quod in vobis est, in mente et voluntate nostra est ea capere. Nam nihil, fateor, ad gloriam mihi amplius; quam urbis fore vestrae incolam, nihil ad commoda utilius: quam civibus magnis associari; nihil ad honorem eximius quam gymnasii vestri fasces usurpare; nulla vocatio (*credite plures habuimus*) sic delapsa in animum meum, nulla sic perstrinxit aures meas, quam haec vestra honorifica. Votis igitur vestris, Amplissime Senatus, mihi, Deo secundante, lubet obsequi, praesertim cum tenore literarumstrarum me a magnis et excellentissimis viris de meliori rota percipiam commendatum. Magnus certe labor, major invidia, sed longe maximum est pondus iniuriarum futurum, ast Deum in consilium imo in auxilium advocabo, ipsi labores meos imponam, ipsum iniuriarum vindicem constituam. Ignavi ab iniuria immunes, ignoti ab invidia liberi. Vidi inter saevas tempestates in mari Danico, quod et Balthicum appellant, pyratas navibus onustis insidiantes, qui tamen vacuas, ne quidem tactas, transgrediebantur.

Annuale quod attinet salarium, honestum illud esse non diffiteor, verum sine tabula non satis ad votum nostrum: cuius tamen complementum, promissionibus et pollicitationibus vestris gratissimis fidens, non urgebo. Novi enim, — ut et coram omnibus publice benevolentia vestra erga quosvis benemoratos praestita optime audit — quanto cunctos literarum amatores prosequi favore soleatis. Laudabiles scholae consuetudines, quis est, nisi mentis inops, qui pervetere contenderet? in qua tamen re non antiquitatem sed — liceat mihi sic loqui — melioritatem observasse canitie ipsa semper venerabilius est habitum. De praeceptis artium liberalium tradendis, proponendis, explicandis, quid statuendum sit, tempus ac discipulorum numerus, aetas, profectus edocebunt, nec de eo, ingeniorum prius non perspecta sagacitate ac solertia aliquid dicere tutum esse arbitror. Ultimam literarum mearum particulam legendam . . . maximasque Amplissimo Senatui, Domino etiam Tribuno Plebis cum tota electa . . . communitate ago gratias quod me tanto afficere honore ac sibi proprium . . . dedignati, spondeo, juvante Jehova Deo nostro, in honorem Urbis in . . . scholae, in decorem Ecclesiae omnia mea acta ac facta, agenda, facienda directorum. Quod superest Amplissimo Senatui sit curae pro inducenda supellectile scholastica, non prius aut posterius, quam decimo abhinc die, qui 28 Januarii est futurus, currum aliquem emittere,

ego interea negotiola mea in finem deducere conabor. Faxit Deus ter optimus Maximus Salvos omnes ac sanos cives Amplissimi mihi videre contingat.

Valete viri Circumspectissimi ac mihi, ut caepistis, favete.

Dabam Szepsini 19 Januarii 1619.

Servitor Amplitudinum vestrarum
paratissimus semper

Martinus Czombor Szepsinus.

Czím: Nobilissimo ac Amplissimo Senatui Judici primario, Tribuno-plebis totique electae ac juratae Communitati in Regia liberaque Civitate Cassoviensi existentibus, Dominis et fautoribus omni officiorum genere colendissimis.

Alatta a városi jegyző kezével: Exhibitae die 20 Januarii 1619.

A vízfoltos, megrongált levél zárlatán gyűrűpecsét, mezejében író tollat tartó kar, a paizs fölött M. S. betűk.

Csombor azonban mihamar kiesik a városi tanács kegyéből. Az 1619-ik év október hó 3-ik napján a carnalis pénzt kéri, de elutasítják s tudtára adják, hogy elégedetlenek vele; ez év november hó 4-én megismételt kérelmére heti 75 denárt adnak meg asztaltartására.

A következő 1620. évi márczius hó 19-én kelt jegyzőkönyv szerint *Alvinczy* is kijelentette, hogy Csomborban megcsalódott. »Dominus iudex protulit: Az mi oskolánk, szánja Isten, minemű uram is tegnap jelenté, hogy immár maga sem reményelhet semmi jót az mester felől, mert csak az sétálásban és hivalkodásban megyen el etc. Deliberatum: intsük meg avagy ugyan bocsássuk el, mert hiában az mi intésünk, azzal nem gondol.«

A május hó 20-án kelt jegyzőkönyv szerint Csombor már nem tanít az iskolában.

THÁLLYAI JÁNOS CAMBRIDGE-I TANULÓ LEVELE.

Nobilissime Mecoenas, Domine et Patrone benignissime. Salutem huiusque vitae foelicitatem ac futurae gloriam.

Breves hae litterae Vir Nobilissime, quia ampliores nuperae, quare tamen nonnullas in manus tuas pervenisse tabellariorum incuria et nonnullorum ex patria nostra de non missis litteris ad quosdam facta quaerimonia facit, ut nonnihil addubitem. Exposui tum indigentiam conditionis meae nec alia hodie, nisi quod aucta sit inclementius. Nempe igitur iam modo intelligo, tanto illustrius apud alios, apud me vero etiam acceptius beneficium tuum futurum meque ad gratitudinem tanto impensius astringere, quanto mihi charior ex his angustiis emersio. Nec tamen minor in iis, quae praestitisti iam munificentia tua, quam magna in iis, in quorum spem me erexisti benignitas. Certe tanta utraque, ut si quis eas in recto

aequilibrio statuatur, aqua haereat indicaturo utra alteri preponderet. Nam ut iis tantum, quae iam recepi, insistam dum me praesente praesens exornas, in varias sese partes diffuderunt beneficia tua. Primum contulisti ea in immerentem, deinde contulisti ex ultronea pietate, tum denique non contentus sic contulisse, etiam illud iis accumulare tibi visum est, ut de futuro brevi post consequendo securum me esse iuberet. O me extreme hebetem, si hic foelicitatem meam non agnoscam, ingratum si non praedicem! At profecto non cuiusvis hominis fuerit haec verbis aequare, epistolae vero angustiis includere nullius. Hac et alia, praeterita mihi revolventi, quamvis per se tam clara, iam manifesta, ut sunt revera, appareant, ut vel importunissimo alicui interpellatori os occludere labiaque coërcere possint et ab omni ulteriori sollicitatione abterrere; tamen quam non semper votis occasio inserviat, video. Conatum etenim te pro paterna tua propensione, credo et conatum auxit, quod ante verbo declarasti, re exequi nosque ex hac perpelexitate, quibus magis magisque involvimur, eruere, nisi deessent per quos succurreres; adeo et tibi ingrata et mihi magno infortunio fuit haec tabellariorum infrequentia. Etsi vero cessarint illi, Amplissimitudo tua, credo, non cessavit idoneae occasione, qua nobis provideret intendere idque ut deniceps quoque praestet nosque in coepta benevolentia conservet obnixissime oro. Eandem ego in reliquo Nobilissimam Vestram Amplissimitudinem Deo optimo maximo unacum dulcissima familia et suavissimis libens devotus commendo *Cantabrigiae* 10. Martii Anno. 1626.

Eiusdem amplissimae nobilissimaeque Dominationis Vestrae alumnus addictissimus

Johannes Thallyai.

Kivül: Amplissium nobilissimoque domino iudici regiae liberaeque civitatis Cassoviensis, domino ac patrono benignissimo.

Alatta más kézzel: Exhibitae 18. Junii, 1626.¹

(Eredetije Kassa város levéltárában 6165/26. sz. alatt.)

Közli: KEMÉNY LAJOS.

¹ A levél tehát három hónap alatt járta meg az útát Cambridge és Kassa között.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

(*Költők és írók.* Arany János. Irta: Szinnyei Ferencz. Franklin-Társulat 1909.)

A mit Shakespeareről sokszor elmondtak, áll Aranyra nézve is: nem könnyű róla keveset írni. Epikája, lyrája, balladaköltészete, prózája és fordításai sok oldalról csillogtatják tehetségét s igazán tömörnek kell lennie, mint Aranynak, a ki költői működésének minden irányát röviden és mégis behatóan kívánja tárgyalni. Nehezíti a feladatot Arany egyénisége is. Csak látszólag egyszerű; alapjában complex lélek, melynek hatásait és fejlődését alig ismerjük alaposan. Ifjúkorát Szilágyi István ismerte legjobban, de a mit tőle, részben személyesen is, hallottunk, már csak azért sem lehet jelentős, mert Szilágyi tehetségében a legszebb vonások összhangban voltak azzal a negatív sajátsággal, hogy emberismerete minimális volt.

Épp ezért nem könnyű feladatok elé állította a Kisfaludy-Társaság azon élet- és jellemrajzok íróit, kik a »Költők és írók« című vállalat munkatársai. Megszabott terjedelemben, 150—160 oldalon néha könnyebb kivégezni az író, mint jól végezni a feladatot. Hogy az író ily szűk keretben elférjen: emersoni stylusban kell kezelnünk a tárgyat; más-különbben úgy járhatunk, mint egykor a jó Szamosújváriak, kik egy eredeti, talán Rubens-képből jó darabot levágtak, hogy templomukban elférjen az oltár felett.

Szinnyei Ferencz mondanivalója kénytelen-kelletlen belefért ebbe a szűk keretbe s lehet, ez az oka, hogy munkája csak részben sikerült. Beosztásában, szerkezetében úgy látszik, Gyöngyösy Lászlónak Arany életéről írt műve lebegett szeme előtt; egyik-másik tekintetben annak hatását erősen tükrözi. Gyöngyösy több évig volt mármaroszigeti tanár Szilágyi István igazgatósága alatt s így az »öreg úr«-tól, ki, ha jó hangulatban volt, szeretett emlékezni: sok mindent megtanult. Könyve, mint hallottuk, Gyulainak is megtetszett, ki elismeréssel adózott neki sok ismeretlen adataért. Gyöngyösy művén kívül Arany-irodalmunk még három jelentősebb tanulmányt mutathat fel: Gyulai emlékbeszédét — melyet első sorban kellett volna említenünk — Riedl Frigyes könyvét és Beöthy essayét. Ide vehető még Greguss részlettanulmánya is Arany balladáiról.

A forrásmunkák — ha számuk nem nagy is — alaposak. Kiválóságok bő táplálékot ad egy új, összefoglaló jellemrajznak s az író munkáját annál is inkább könnyíti, mert Arany költészetének értéke nézve a vélemények leszűrődtek, az irodalomtörténeti kritika, mondhatni, elvégzé feladatát. Másképp áll a dolog a költő egyéniségének elemzésével. Újabb szempontoknak itt még mindig megvan a jogosultságuk. A költőnek nem egy vonása görbül kérdőjellé, ha csak futólagosan tekintünk reá. A laza Elveszett alkotmányt hogy' követhette oly hirtelen az erősen pántozott Toldi? A »vaskorszak« nyelve után a színes, szűz, öblös költői nyelv, melyen Miklósék beszélnek? Az epés szatira után a csupa szeretet-ember, ki annyira ragaszkodik alakjaihoz, annyira pártfogolja őket, hogy ellenfelüket Györgyöt a maga lehetetlenül ördögi arcvonásaival szinte elrajzolja? A két mű megírását egy év választja el s a két műben két Arany lakozik. Ez óriási távolságon a kritika eddig úgy suhant át, hogy két-három állomáson tartott pillanatnyi megállót. Homérosz — a bihari népielv, — az ott élő hagyományok Toldiról, — Petőfi János vitéze. Az életrajzírótól elvárjuk, hogy ez állomásokat ne csak néven nevezze, de szálljon ki s tekintsen körül kissé vigyázóbban: honnan mit hozott Arany?

Szinnyei úgy oldja meg a kérdést, hogy visszatekint költészetünk történetére Kisfaludy Károly fellépésétől s megállapítja a népies iránynak részben a politikai viszonyok következtében történt mind erősebb térfoglalását. A mind izmosodó mozgalom vezetője Petőfi, kinek különösen János vitéze hat Anyyra. Arany »elhatározza, hogy pályázik (t. i. a Kisfaludy-Társasághoz) s egy jobb költeménynyel feledteti az Elveszett alkotmány kétes sikerét.« Így született Toldi. Látnivaló, hogy Szinnyei nézése inkább siető, mint mélyen látó s eljárásában több hirlapírói könnyűség, mint »tudós nehézség« van. A hézagot, melyet Arany »tűzokádó« szerű fellépésének rajzában hagyott, némileg kárpótolja könyvének következő része. Ebben bőven és alaposan szól Toldiról s a költemény szépségeit szabatosan jellemzi. Szerencsés a lelki folyamat rajza, melyen Ilosvai Toldija átmegy, hogy Arany remekévé legyen. Szerzőnk itt sok fogékonysággal világít bele Arany költői műhelyébe; szinte szemlélteti a költemény szerkezetének lassú kialakulását. Úgy látszik, legtöbb gonddal ezt a részt írta meg Szinnyei. Kevés szóval sokat mond, minden gondolata megfelelő helyen van s ha a könyv többi része is ily alapos volna, elmondhatnók róla azt, a mivel ő végzi e fejezetet: »egyszerű eszközökkel alkot tökéletes művet.«

Arany életével párhuzamosan Szinnyei több fejezeten át tárgyalja költőnk epikáját, sőt Buda halálának és Toldi estjének külön »kis« fejezetet áldoz. Úgy látszik, a megszabott keret az oka, hogy e művek esztetikai méltatása nem teljes. Buda halálával szerzőnk hat kis lapon végez s még arra sincs ideje, hogy a költemény alakjainak legalább a vázait körvonalazza. A két királynéról: Ildikóról és Gyöngyvérrel pl. csak annyit jegyez meg, hogy »inkább általános női jellemvonásokat mutatnak, de néhány kisebb egyénit is.« A ki a költeményt nem ismeri, az a róla írt sorokból aligha tájékozódhatik valamennyire annak értékére

nézve; a ki meg ismeri, annak Szinnyei semmi érdekeset nem mond. S hol maradnak Arany eposzi töredékei? Természetes, hogyha a költő bevégezett remekeinek elemzésére csak pár sor jut: a töredékek említése is helypazarlás volna. Pedig Péterfy Jenő véleménye, hogy »nem csekély élvezet a meglevő töredékeket vizsgálva, nyomára jönni egy nagy költemény szerves keletkezésének; s Arany komponáló tehetségének próbája, hogy így a tárgy természetében fekvő okokból a figyelmes szemlélő mintegy utána rajzolhatja azt a gondolatmenetet, melyet a költő képzelme e részben követett«. Arany szerkesztői erejét valóban mi sem igazolja jobban, mint e töredékek és néhol »majdnem újjal mutathatni a pontra, mikor évek után, a költőben szunnyadó egy-egy motívum vagy technikai ügyesség folytán, vagy véletlenül formát váltva egyszerre csak költői életet nyer.« Sajnáljuk, hogy Szinnyei e részben oly könnyen veszi (vagy kénytelen venni) a dolgot s a költemény elemzésében, melyet Arany legtovább dédelgetett lelkében, szintén »töredékes« marad.

Elég arányos s méretéhez képest tartalmas része a könyvnek az Arany balladáiról írott. A ballada történetének rövid áttekintése után tárgy, alakító tehetség, hangulat, nyelv és versformák szempontjából méltatja szerzőnk e költeményeket s bár semmi új megfigyelése Greguss után nincs, megvigasztal bennünket azzal, hogy a »magyarázatok hosszú sorozatának ma sincs vége s egyhamar nem is lesz, mert e tökéletes remek színté kimeríthetetlenek.« Szinnyei »futólagos megjegyzései, melyeket könnyen megtízszerezhetne, tömördek árnyalatot mutatva ki, csak utalni akarnak Arany balladáinak változatosságára«. Ez utalás tényleg sikerült is, a mennyiben Greguss nagy könyvét dióhéjba szorítva rendszeresen s elég élvezhetően foglalja össze mondanivalóját.

A jellemrajz utolsó része Arany lyrájával foglalkozik s e rész nemcsak sorrendben, értékben is utolsó. Nagyobb részt a költemények rövid tartalmú kivonatát adja s végül a gondos kompozícióban s a nyelv rendkívüli művészetében találja Arany lyrai kiválóságát. Csodáljuk, hogy Szinnyeit e tárgy, mely igazán »kimeríthetetlen,« nem lelkesítette komolyabb tanulmányra. Ha egyik-másik rész szélesebb kidolgozására nem volt is helye, itt kilencz oldal elég lett volna arra, hogy ne csak közhelyeket ismételjen. Úgy látszik, hogy e rész elsielve készült, nem különben az epilógus is, melynek utolsó kikezdéseiben szemetszűrők az ügyetlen átmenetek.

Kíváncsinos lenne, hogy a vállalat szerkesztője szigorúbban bírálja el azt az »írói gondosságot,« melyet az életrajzok megindításakor ígért.

II.

(*Petőfi képzelete*. Irta: Oláh Gábor. A Csokonai-kör tulajdona. Budapest, 1909 8 r. 296. l.

Napjainkban a Petőfi-Társaság dicséretes buzgósága nyomán, de egyéb forrásokból is táplálkozva, egész Petőfi-kultusz keletkezett. Könyvek és cikkek jelennek meg irodalmunk örök büszkeségéről, csak az a kár, hogy ezek többször a sas szárnya alatt emelkedni kívánó ökörszem erőlködésének kellemetlen benyomását teszik ránk. Nem rég volt szó éppen e folyóirat lapjain Barabás Ábel bizarr könyvéről, mihez még egyebet is sorolhatnánk. A közel múlt Petőfi-irodalomból jólesik kiemelni Hartmann Jánosnak a *Budapesti Szemlé*ben megjelent két cikkét, melyek őszinte szeretettel és igaz megértéssel vezetnek a költő helyes felfogása felé.¹ Ez volt Oláh Gábor célja is, mikor az előttünk fekvő könyvet megírta »Petőfi képzeletéről«. Hatalmas tárgy és méltó a vele való foglalkozásra, hiszen a költőt éppen képzelete teszi nagygyá, s ki ne vágyánk megérteni ennek a titokzatos világnak rejtelseit? A munka szerzőjének neve, mihez még a Csokonai-kör aegise járúl, méltán kelti föl kíváncsiságunkat, s érdeklődve kezdjük el az olvasást.

Oláh Gábor forrongó talentum. Írt már verset és prózát, sőt fordított is. Mindenütt komoly tehetségének adta jeleit, de a kiválóság mértékéig sehol sem jutott el. Nagy és gyötrődő utat járt meg Arany János utánzásától Ady Endre magasztalásáig, lázadó szívvel jutott Debreczen porából Páris zajába. A Budapesti Hirlapban közölt írói arcképei (Gyulai, Herczeg, Szabolcska, Péterfy) már aesthetikus és psychologus nivoltának is mutatójául szolgálnak. Mít tudott hát mondani Petőfi képzeletéről?

Sietek itt megjegyezni, hogy ez a könyv — tudomásom szerint nem csak nálunk — unicum, mert egy költő képzeletéről sem írtak még mások ilyen terjedelmes művet.

A munka elején egy általános bevezetés szól a képzeletről, s összehasonlítja Petőfi képzeletét Arany, Vörösmarty és Vajda Jánoséval. Itt tiltakoznom kell a Petőfi »sajátságos pantheismusa« ellen,² »a melylyel eget és földet megjelkesít«. A mai kor fiatalságának egyik jellemző vonása a philosophiai gondolatok kedvelése és még ott is ilyeneket vélnek látni, a hol erről szó sem lehet. Példa rá a jelen eset is. A miért Petőfi képzeletében él minden, emberi lelke és érzése van mindennek, azért még nem jutott eszébe soha a pantheista világkép gondolata. Ribottól, kinek a teremő képzeletről írt kitünő munkáját ismeri szerzőnk, megtanulhatta volna, hogy a gyermekek fantáziája teljesen ilyen. Ők és a természetes állapotú népek mindenben ex analogia hominis indulnak, mint Petőfi. Összehozzák és fölcserélik a felhőt és a hegyet, a különös formájú hegyet emberi vagy állati alakkal, a szelet a sóhajrással. Sully (a *Studies of Childhood* szerzője) gyermekkorában az úton megsajnálta

¹ *Petőfi tájképei*. Bp. Sz. 1907. decz. *Petőfi Sándor*. Bp. Sz. 1908. okt.

² A 283. lapon még fokozottabban van ez hangsúlyozva.

a kavicsokat, hogy mindig csak egy oldalon vannak és mindig ugyanazt látják, hát áthordta őket az út túlsó felére. De azért talán nem fogja Oláh Gábor azt gondolni, hogy ezek mind pantheistikus fölfogásból fakadnak? Így tesznek, mert túlságos nagy bennük az *én* tapasztalata és az alany elméje önmagából kiindulván mindent megelevenít: »az élettelen tárgyakkal is gondolkodást, tárgyakat, szenvedélyeket, akaratot, céltudatos cselekvést tulajdonít.« Petőfi ugyanezt tette és talán szégyen azt mondanunk, hogy az ő képzelete élte végéig megmaradt ebben a gyermekes állapotban? Mindjárt a pantheismussal kell ide előhozakodnunk, csak azért, hogy a dolog annál szebb legyen? Hasonlóképpen tiltakoznunk kell az ellen a már ismert állítás ellen, hogy Arany képzelete szobrász, Vörösmartyé festő. Szinte várjuk utána, hogy Petőfié megépítő, de az jön, hogy »festő és szobrász együtt«. Az ilyen megkülönböztetés hatásos, de nem igaz. Arany és Vörösmarty többet látnak, Petőfi inkább magát látja a külső világban is, de mindegyikük fantáziájában annyi az élet, a mozgás, hogy a hasonló erőszakosságok több homályt és egyoldalú félreértést keltenek, mint világosságot. Arany épp úgy ellensége a szobrok merevségének, mint Vörösmarty az alakatlan színek tobzódásának. Szívesebben láttuk volna, ha Petőfi gyerekes (nem rossz értelemben!) képzeletével, Arany nyugodt, férfias fantáziáját állítja szembe. Petőfi csupa érzelmi lénye, örökös izzása, mely képzeletét sokszor magyarázza, sláv örökség, mit az Alföld, s közelebbről a Kis-Kunság töltött meg magyar tartalommal. A magyar psyché inkább az Arany János józan, komoly lelkével rokon, mint Petőfi szertelenkedő hajlamaival. Jobban ki kellett volna emelni Petőfi képzeletének szertelenségét, gyakori bizarrságát, mert ezek miatt nem egyszer visszatetsző az ő költészete. Verseiben Oláh Gábor is elkövet ilyeneket, e könyvében meg egy helyütt »forgó világok ritmusának szétdőngő zenéje veri lelkünk partjait«. A ki maga is hajlik valamire, érthető, hogy nem fogja azt hibáztatni, inkább menteni.

A következő két főrészt, melyek a természetről és az emberről szólnak, csak a szerző bámulatos szorgalmáért dicsérhetem. Óriási fáradtsággal és türelemmel szedte össze Petőfi költői és prózai műveiből az összes képeket, miket aztán teljesen önkényes címek alatt felsorol. Az így támadt kellemetlen mozaikszerűséget szinte lehetetlen dolog megszüntetni, s ez a sok ragyogás daczára vagy éppen a túlteltség miatt unalmas olvasmány lesz. Az egyes szakaszok bevezetései tétova eszmeszárguldások, miket jobb lett volna elhagyni. Az időről szólva ugyan mi szükség Petőfi képei előtt a bölcselők, közelebből Spencer nézetét emlegetni? Ez igazán fölösleges szószaporítás. Itt nem ártott volna még élesebben hangsúlyozni, hogy részint az időbeli mozdulatlan *állapot* ragadja meg a költőt, mit tündérkertnek, virágszálnak, stb. lát, részint az időbeli *történet*, mit mozgó képekkel szemléltet.

E részek mind Oláh Gábor széleskörű olvasottságáról tanuskodnak, de nem mentek sok önkényes belemagyarázástól, minek a túlságos analysis mindig ki van téve. A képzelet útja nem ilyen aprólékos, legalább a tudatban nem, mint szerzőnk mutatja. Finom észrevétel az,

hogy egyes képeknél, rátereli figyelmünket a valószínűen tudattalan forrásra: a népi szólásra. Pl. Petőfi a boros asztalról azt mondja, hogy egy nagy temető, melynek van keresztje, sirboltja, a hova a bánatot csakugyan eltemetik, — Oláh ennek az eredetét a »borba temeti bűját« kifejezésben keresi. Több hasonló megfigyelése is van, de ha az e fajta tényeket tudatosaknak vesszük, mindig eszembe jut az a könnyen lelkesülő öreg ismerősöm, a ki Petőfiben látja a legkitűnőbb geographust, mert van-e jobb vizrajzi magyarázat, mint mikor a költő a folyam keblének meghasadását említi a hajó futásakor? Szép dolog ez is, de alig hiszem, hogy Petőfi azért írta volna le oly sokszor az Alföld életét, mert földrajzi szakíró akart volna lenni. Az Oláh említette esetekben is kétséges a kapcsolat, bár itt nem lehetetlen. De akkor is csak *tudat nélkül* képzelhető.

Sokkal értékeesebb rész az »Irodalmi hatások«, melynek fejtegetései pozitív tudásunkat gyarapítják. A befejező az eredményeket vázolja. Úgyesen mutat rá Petőfi képzeletének forrásaira, s jellemző vonásaira. Ebben a részben néhány mondaton kívül nincs kivetni való, bár szeretnénk benne több psychológiát, s a mi ezzel jár: több rendszert látni. Hiszen az egész könyv első sorban *lélektani*, csak azután *aesthetikai*.

Mindent összefoglalva elmondható, hogy Oláh Gábor nem végzett sem rossz, sem fölösleges munkát. Könyvéért hálásak lesznek a psychologusok, kik remek adalékokat találnak benne. Ha munkáját felére szorítja, még jobb lett volna. Az a teljes felsorolás fölösleges, mert *ezért* úgy sem ide, hanem Petőfi költeményeihez fordul az olvasó. Oláh igazi érdeme, hogy segítségünkre van Petőfi világot teremtő képzeletének megértésében. Lelkiismeretes műve megérdemli, hogy olyan szerető olvasókra találjon, mint a milyen szeretettel ő írta ezt a könyvet. Ha írásai elérik a tömörség, a kevés szóval sokat mondás nemes erényét, mire a mai betűtermő korban legnagyobb szükség van, hiszem, hogy megtalálja ezeket.

H. T.

GYULAI PÁL

egtovább élt annak a régi erdélyi gárdának a tagjai közül, a kik a XIX. század 40-es éveinek edző, aczélozó levegőjében nőttek fel. Ezek sorából vált ki az a négy ember — quatuor-viri, — kiknek mindegyike ifjan szánta magát a nemzeti irodalom és tudományosság szolgálatára s abban mindvégig híven meg is maradt. — Hogy hűségök akkora sikert aratott, ahhoz, tehetségök, rátermettségek mellett az a közös jellemvonásuk segítette őket, melynek fejlődése serdülő korukra vihető vissza. Ez, az erős akarat volt, a mi Salamon Ferencznél már akkor kitűnt, a mikor mint sebesült honvéd, a siketnéma zsidó gyermek tanításával sikeres próbát tett; Szilágyi Sándornál már akkor, a mikor egymás után elkobozott Röpívei és Évlapjai után egyre újabbat indított meg, a meddig csak tehetette. Szász Károly már atyja nevelési irányának köszönhetette, hogy a mihez életében hozzáfogott, annak emberül végére is járt. Gyulai Pál a feladat nagyságát és szükségességét csak az igazsággal mérte össze, akadályaival sohasem törődött.

Mindnégyőjük serdülő korára hatással volt az erdélyi közélet mozgalmassága, az Unio kivívására irányzott kitartó küzdelem: ifjúságuk kora érettségét siettette az 1849 után bekövetkezett állapot, a nemzeti élet-halál-kérdés rémsége, mely elől menekülni és menteni csupa búsulással semmiképpen és semmit sem lehetett.

Gyulai annak a kincsnek megmentésére vállalkozott, a mit Petőfi költői lelke hagyott örökségül a nemzetre. Nem volt csekély a feladat s valóban szükség volt e vállalkozásra, mert bármennyire hiszszük is ma, hogy Petőfit nem kell félteni az idők mohától: 1848-ig és 1849 után ezt nem lehetett ily bizonyossággal állítani. A mint Balassa Bálint piros csizmája nyomát hóval lepte be a tél, meg a mint a kurucz költészet csak másfél század múltával került elő a feledés pora alul: Petőfivel is ilyesmi történhetett volna.

Mit nyelt el az a hézag, mely Balassától a kuruczokig s ezektől megint csaknem Petőfiig támadt? s mit be nem iszapolt volna a Petőfi-utánzás és egyéb vizenyősség, ha a finoman semmis-kedő, mesterkéltan üres és szabályosan unalmas költészet avúlt módijának s a lelketlen utánzás kezdődő új divatjának rongyai borúlhattak volna szemfedél gyanánt Petőfi költészetére?

A Honderű és a szabadszállási kortesek mögött hosszú sora tollázkodott a fitymáló s becsmérő érdekeltségnek. Lokális poéták titánkodása, fejletlen s változó ízlésű közönség ide-oda tódulása az elnyomó hatalom erőszakoskodásával együtt, elmúlt idők sajnálni, való emlékévé nyilváníthatták volna Petőfi költészetét.

Petőfi költeményei 1849. és 1851. évi kiadásainak elkoboztatását nem lehetett megakadályozni; de annak, a mit a Petőfi nyomán indult »lángészcsapat« elkövetett s annak a nagy haladásnak, a mit a magyar lyra ebben az irányban négy rövid év alatt tett, — gátat kellett vetni.

Gyulai, mikor a szerinte hívatottabbak (?) hallgattak, megszólalt s kimutatta a Petőfit utánzók tévedéseit, a kik által már a külsőség, az anyag lépett a szellem helyére és a kiknek már nem volt elég a népköltészet, hanem tájköltészetet alkottak. 1854-ben jelent meg Gyulainak »Petőfi Sándor és lyrai költészetünk« című dolgozata s Nemere szeleként septe el e »nagy gyermekek játékszereit«.

Egyfelől lefizette hálaadóját azon költő iránt, a kinek költészete, első ifjúsága álmait körüllebegte, másfelől megjelölte a magyar lyrai költészet továbbfejlődhetésének irányát, melytől hanyatlás veszélye nélkül eltérni sem akkor nem lehetett, sem soha nem lehet.

De kijelölte saját irányát is, melytől 60 éves írói pályáján soha el nem tért.

Int, kövessük!

REPERTORIUM.

- Ady Endre.* Új csapáson. 1909. Ism. -andi. Erdélyi Lapok 14. sz.
Alszegehy Zsolt. Illei János élete. 1908. Ism. Király György. Philol. Közl. 691. l.
- Andrássy Jenő dr.* Széchenyi. Irta »Az Országos Széchenyi Szövetség« megbízásából a magyar nép gyermekeinek. Szabadka 1909. Ism. Görcsöni Dénes. Alkotmány 172. sz.
- Antal Lajos.* Emlékezés Z. Mikes Kelemenről. 1690—1762. Székely Nép 82. sz.
- B. K. Kazinczy Ferencz.* Magyar. Hirlap 117. sz.
- Babits Mihály.* Ady (Analizis.) Nyugat 10—11. sz. 565—568. l.
- Babits Mihály.* Levelek Irisz koszorújából. Ism. -andi. Erdélyi Levelek 14. sz.
- Bakóczy Károly,* Kármán és Fannija. Székelyudvarhelyi ref. koll. 1908/9. ért. 30—61. l. — Ism. Burger Arthur. Székelyudvarh. Híradó 31. sz.
- Balázs Ignác.* A becsület szanatoriumából. Ism. k. d. Budap. Hirl. 249. sz.
- Barabás Ábel.* A Petőfianus Nietzsche. Magyarország 199. sz.
- Bródy Miksa.* A Nyugat két költőjéről. Magyar Hirl. 125. sz. (Kemény Simon: Lamentációk-ról és Babits Mihályról.)
- Czeizel János,* Horatius és Kazinczy. Philol. Közl. 668—678. l.
- F. Deák Ferencz.* Irodalomtörténeti tanulmányok a kurucz költészet köréből. 1909. Ism. Bajza József. Philol. Közl. 690. l.
- Demeter Béla.* Gróf Mikó Imre irodalmi működése. Sepsiszentgyörgyi Mikó-kollég. 1908/9. ért. 1—14. l.
- Dóczy, Ludwig.* Paul Gyulai. Neues Pester Journ. 267. sz.
- Dutka Ákos.* Gyulai Pál. Nagyvárad 259. sz.
- Faragó Bálint.* Szegedi Kis István. 1505—1577. Prot. Szemle 421—443. l.
- Fényes Samu.* Bálványok. 1908. Ism. T. Sz. Egyetértés 38. sz. — Karinthy Frigyes. Nyugat 17. sz. 275. l.
- Fenyő Miksa.* Ady Endre. Nyugat 10—11. sz. 511.—523. l.
- Ferenczi Sára.* Ráday Pál Lelki Hódolás . . . első kézírata. Ism. Szűcsi József. Századok 680. l.
- Ferenczi, Zoltán dr.* Paul Gyulai. Pester Lloyd 270. sz.
- Fincicky Ida* dalai. I. füz. Ungvár. Ism. dr. Gáti József. Határszél Ujs. 35. sz.
- Gagyhy Dénes.* Kazinczy Ferencz. Pesti Napló 251. sz.
- Gáti József dr.* Dayka Gábor. Határszéli Ujs. 41. sz.
- Gyagyovszky Emil.* Hadüzenet. 1909. Ism. Csizmadia Sándor. Népszava 21. sz. — Csizmadia Sándor. A nyafogó költészet. U. o. 23. sz. — Bresztovszky Ernő. A modernek. U. o. 22. sz. — Schäffer Gyula és a szerk. megjegyzése. U. o. 23. sz.
- Gyalui Parkas.* Id. Wesselényi Miklós. Budap. Hirl. 252. sz.
- Gyöngyösy László.* Ujhelyi Dayka Gábor. 1768—1796. Vasár. Ujs. 42. sz.
- Gyulai Pál.* (Nekr.) Pesti Napló 266. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 265. sz. — G. d. Alkotmány 266. sz. — Budap. Hirl. 266. sz. — Kozma Andor. Az Ujság 266. sz.

- Hangay Sándor.* Balassa, Csokonai, Petőfi. Erdélyi Lapok 16. sz.
Hegyi Ödön. Id. báró Wesselényi Miklós. Egyetértés 251. sz.
Herczeg Ferencz. Szerelmesek. 1909. Ism. Szilágyi Géza. Az Ujság 148. sz.
A Holnap. II. kötet. Ism. Görcsöni Dénes. Alkotmány 112. sz.
Ignotus. Könyveinek összhangja. Nyugat 10—11. sz. 536. l. (Ady E.-ről.)
Junius. Kazinczy Ferencz. Vasár. Ujs. 44. sz.
Kardos Aladár. Áldor Imre. (Képpel.) Czeglédi áll. főgim. 1908/9. értes.
24—33. sz.
Karinthy Frigyes. Ady Endréről. Nyugat 10—11. sz. 560—562. l.
Kárpáti Aurél. Az én örökségem. Ism. Harsányi Lajos. Alkotmány
136. sz. — Karinthy Frigyes. Nyugat 14. sz. 108. l.
Katona Lajos. Egy magyar vonatkozású olasz legenda. Philol. Közl.
661—668. l.
Kende Ferencz és Gömöri Gyula. Petőfi világnézete. 1909. Ism. Magy.
Nemzet 56. sz.
Kéri Pál. Ady Endre szociális gyökerei. Nyugat 10—11. sz. 524—529. l.
Kiss Béla. (Zilahy.) Dayka Gábor. Magyarország 234. sz.
Köbor Tamás. Idegenek. 1908. Ism. Biró Lajos. Nyugat 16. sz.
192—196. l.
Köbor Tamás. Munka, 1909. Ism. Biró Lajos. Nyugat 16. sz. 192—195. l.
Kolosvári Aladár. Arany László élete. 1909. Ism. Dr. G. R. Száza-
dok 687. l.
Kosztolányi Dezső. Boszorkányos esték. 1909. Ism. Görcsöni Dénes.
Alkotmány 178. sz. — Juhász Gyula. Hét 33. sz. — Ujhelyi Nándor. Husza-
dik Század. Szept. 226. l. Lengyel Menyhért. Nyugat 14. sz. 109. l.
Kozma Andor. Magyar Symphoniák. 1909. Ism. Szilágyi Géza. Az Ujság
265. sz. — R. Pester Lloyd 252. sz.
Laczkó Géza. Ady költői nyelve. Nyugat 10—11. sz. 569—586. l.
Lakatos László. Gyulai Pál. Hétfői Pósta 3. sz.
Lakatos László. Kazinczy Kolozsv. Hirl. 254. sz.
Lesznai Anna Adyról. Nyugat 10—11. sz. 543—545. l.
Lesznai Anna. Hazajáró versek. 1909. Ism. F. Kaffka Margit. Nyugat
18. sz. 325. l.
Lőrinczy György. A rétek lelke. 1908. Ism. S—i. A—l. Egyetértés 8. sz.
Madarász Flóris. Sipulusz. 1909. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 627. l.
Madarász Flóris. Gárdonyi Géza. 1909. Ism. Császár Ernő. Philol.
Közl. 627. l.
Meltzl Hugó. Petőfi tanulmányai. Kiadta Barabás Ábel. 1909. Ism.
Kristóf György. Philol. Közl. 689. l.
Móricz Zsigmond. Hét krajcár. Ism. andi. Erdélyi Lapok. 15. sz. —
Lehotai. Hét 30. sz. — Fs. Pl. Uj Idők 31. sz. — Ady Endre. Nyugat 16. sz.
169—171. l.
Móricz Zsigmond. Én mámor a fejedelem. Nyugat 10—11. sz. 530—535. l.
(Ady Endréről.)
Nagy Albert. Petőfi. Aranyosvidék 33. sz.
Oláh Gábor. Péterfy Jenő. Irói arckép. Budapest. Hirl. 239. sz.
P—r, J. Nationale Erinnerungstage. (Franz Kazinczy's 150. Geburtstag.
Baron Nikolaus Wesselényi's 100. Todestag.) Neues Pest. Journ. 250. sz.
Palóczy, L. Petőfi im Ausland. Neues Pest. Journ. 262. sz.
Papp Ferencz. B. Jósika Miklós és B. Kemény Zsigmond. Budapest. Szemle
140. köt. 1—25., 199—229. l.
Pásztor Árpád. Tengeren, tengeren túl. 1909. Ism. Hegedüs Gyula.
Nyugat 18. sz. 333. l.
Peterdi Andor. A mélységből. 1909. Ism. Szem. Magy. Nemzet 97. sz.
— Karinthy Frigyes. Nyugat 15. sz. 163. l.
Petőfiné két levele. Közl. Sidney Carton. Kolozsv. Hirl. 229. sz.
Pintér Jenő. A magyar irodalom története. 1. 2. Budapest. Ism. dr. Prónai
Antal. Magy. Középiskola 440—444. l. — Császár Ernő. Philol. Közl. 685—688. l.
Ritók Emma. A nagy véletlen. 1908. Ism. Kepes Ernő. Egyetértés 8. sz.

- Rm. Petőfi körül. Népszava 42. sz.
Révész Béla. Találkozás Hamupipókével. 1909. Ism. Kanizsai Ferencz.
 Magy. Hirl. 102. sz. — Garami Ernő. Népszava 85. sz.
Schöpflin Aladár. Gyulai Pál. 1826—1909. (Képpel.) Vasár. Ujs. 46. sz.
Sróff Gábor. Gaál József szépirodalmi munkásságának eszmei értékelése.
 Nagykároly és vid. 30—33. sz.
Szabó Ignác dr. A virágok költője. (Wagner rákospalotai főgimn.
 1908/9. értes. 3—16. l. Külön is megjelent. 8. r. 16. l.)
Szalay Károly. Madách sírja. Vasár. Ujs. 36. sz.
Szecső Vilmos. Rákosi Jenő drámái. 1909. Ism. Juhász Gyula. Nyugat
 15. sz. 165. l.
Szemere Bertalan levele. Páris, 1836. decz. 20. Közli Balogh Bertalan.
 Budap. Hirl. 252. sz.
Szőcs Géza dr. Kármán és Markovicsné. Zólyomvárm. Hirl. 38. sz.
Tompá Mihály levelei Kazinczy Gáborhoz. Közli Ferenczi Zoltán. Akad.
 Értes. 517—534. l.
 V. S. Burns és Petőfi. Alkotmány 22. sz.
Váczy János. Kazinczy Ferencz. 1909. Ism. Kuncz Aladár. Nyugat 14.
 sz. 107. l.
Váradi Antal. Kisfaludy Sándor végrendelete. Magyarország 266. sz.
Váradi Antal. Az utolsó órák. (Petőfi-émlékek egykorú levelekben.) Az
 Ujság 180. sz.
Váradi Antal. Vas Gerebenről. Egyetértés 83. sz.
Váradi Antal. Fáy András följegyzései. Egyetértés 185. sz. (A Nemzeti
 Színházról.)
Vertán Endre dr. Petőfi szobránál. Emlékbeszéd Petőfi halálának 60
 éves évfordulója alkalmával rendezett segesvári emlékünnepeken tartotta —
 Aranyosvidék 32. sz.
Vértessy Gyula. Szomorúság tarlóján. — Versei. Ism. Erdélyi Lapok 13. sz.
Viszola Gyula. Vörösmarty »Gondolatok a könyvtárban« cz. költeménye
 első alakjában. Philol. Közl. 639. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

